

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2016-2017

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
Του Απόστολου Γεωργίου Φαρδή
Α.Μ.: 7340011516015

Το status του ανθρώπινου σώματος

Επιβλέποντες:

Αναπληρωτής Καθηγητής Φίλιππος Βασιλόγιαννης
Καθηγητής Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου
Επίκουρος Καθηγητής Βασίλειος Βουτσάκης

Αθήνα, 2018

Copyright © [Απόστολος Φαρδής , 21-03-2018]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Πίνακας περιεχομένων

Εισαγωγή	3
1. Η απόλυτη αξία του ανθρώπου και η αρχή της αυτονομίας στο πεδίο των σεξουαλικών σχέσεων.....	9
2. Η θεμελίωση της ηθικής και βιοηθικής στο status του ανθρώπινου σώματος- Το πρόβλημα και το επιχείρημα	21
3. Το ύψιστο αγαθό και η ενότητα σώματος-πνεύματος του Im. Kant v. R. Nozick και «self-ownership»	43
4. Η τριμερής διάκριση των μελών του ανθρώπινου σώματος και ο τελικός σκοπός.....	65
5. Επίλογος-Παρατηρήσεις	76
Βιβλιογραφία.....	82

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρείται η εξέταση των ηθικών και βιοηθικών ζητημάτων που προκύπτουν από το status του ανθρώπινου σώματος. Σε πρώτο στάδιο και στο πλαίσιο κατανόησης του ζητήματος τίθεται μια σειρά ερωτημάτων, τα οποία θα κληθούμε να απαντήσουμε υπό την οπτική της καντιανής ηθικής θεωρίας, ενώ θα προχωρήσουμε σε αναλύσεις, άλλες με καντιανή προσέγγιση και άλλες με θεμελίωση σε καντιανές έννοιες, όπως η ονομαστική αξία του ανθρώπου, η αξιοπρέπεια, η ελευθερία και η αυτονομία.

Η καντιανή ηθική στην πραγματικότητα δεν είναι φορμαλιστική ή νοησιοκρατική, αλλά λαμβάνει υπόψη της τους σκοπούς των πράξεων¹. Άλλωστε, είναι σαφής η διάκριση μεταξύ του κριτηρίου της ηθικότητας των πράξεων, αλλιώς εσωτερικής ηθικής αξίας, και του τελικού σκοπού του αντικειμένου της βούλησης και των πράξεων, όπως περιγράφονται στο δεύτερο μέρος της Μεταφυσικής των ηθών, που επιγράφεται Θεωρία της Αρετής ή Αρετολογία².

Αναντίρρητα, ο Καντ αναγνωρίζει ως αξία και περιεχόμενο των ηθικών αρχών την ανθρώπινη προσωπικότητα, η οποία νοείται ως η ανώτατη αξία και ο απόλυτος αυτοσκοπός. Τελικός σκοπός των ανθρώπινων πράξεων και ύψιστο αγαθό αποτελούν η αρετή ή η ηθικότητα και η ευδαιμονία³, στοιχεία που θα εξεταστούν στο κυρίως μέρος της παρούσας. Η ηθική προσδιορίζεται από τον Καντ στην Αρετολογία ως «σύστημα των σκοπών του καθαρού πρακτικού λόγου» και «αντικειμενική θεωρία των σκοπών», ενώ «παρέχει επιπλέον μίαν ύλη (ένα αντικείμενο της ελεύθερης προαίρεσης), έναν σκοπό του καθαρού Λόγου, ο οποίος

¹ Βλ. G.W.F. Hegel, Über die wissenschaften Behandlungsarten des Naturrechts, Gesammelte Werke, Hamburg, 1968, τ. 4, σελ. 420 επ., όπου ο Hegel επιδιώκει την ενότητα ολόκληρου του ανθρώπου.

² Βλ. Immanuel Kant, Die Metaphysik der Sitten, Μετάφραση-Σημειώσεις-Επιλεγόμενα: Κώστας Ανδρουλιδάκης, 1^η έκδοση, εκδόσεις Σμίλη, Αθήνα, 2013, σελ. 384 επ.

³ Βλ. Κώστα Ανδρουλιδάκη, Καντιανή Ηθική, Θεμελιώδη Ζητήματα και Προοπτικές, εκδόσεις Ιδεόγραμμα, 2010, σελ. 131 επ.

νοείται συγχρόνως ως αντικειμενικός αναγκαίος σκοπός, δηλαδή ως καθήκον για τον άνθρωπο». Αυτοί οι σκοποί αναγνωρίζονται όχι ως σκοποί που θέτει ο άνθρωπος στην πραγματικότητα, αλλά ως σκοποί που οφείλει αντικειμενικά να θέτει. Τέτοιοι σκοποί-καθήκοντα αναγνωρίζονται από τον σπουδαίο φιλόσοφο η προσωπική τελειότητα και η ευδαιμονία των άλλων. Ειδικά, ο δεύτερος σκοπός-καθήκον, που χαρακτηρίζεται ως «καθήκον αρετής», μπορεί να συμβάλει στη θεμελίωση του καθήκοντος της δωρεάς συμπαγών οργάνων προς ορισμένο λήπτη σε μερικές περιπτώσεις, εφόσον τίθενται προϋποθέσεις ως προς το σεβασμό του προσώπου του δότη, στην ονομαστική του αξία.

Γίνεται αντιληπτό ότι στην παρούσα υποστήριξη θα μας απασχολήσει η εξουσία διάθεσης στο ανθρώπινο σώμα και, ειδικότερα, η θέση περί καθηκόντων αρετής προς τους άλλους, το καθήκον προσφοράς βοήθειας, οι φιλίες χαρακτήρα, οι σεξουαλικές σχέσεις, καθώς και η πιθανότητα ύπαρξης ενός περιορισμένου εμπράγματος δικαιώματος επί των αυτοαναπαραγωγικών μερών -και όχι των οργάνων του σώματος - τα οποία αποβάλλονται με τη φυσιολογική λειτουργία του οργανισμού, όπως τα περιττώματα, οι βλέννες, οι εκκρίσεις, τα υγρά κ.α. Ο αποχωρισμός των ανωτέρω δεν μπορεί να θεωρηθεί ως έγκλημα κατά του εαυτού, καθώς την ίδια στιγμή υφίσταται ο απαιτούμενος σεβασμός στο ίδιο το έλλογο υποκείμενο. Ο αποχωρισμός⁴ ορισμένων μερών από το ανθρώπινο σώμα δεν προϋποθέτει καμία ανθρώπινη επέμβαση επί του σώματος, με σκοπό την εμπορευματοποίηση ή τον βιοπορισμό διαμέσου της πώλησης ή της ανταλλαγής. Στα παραπάνω παραδείγματα, θα εξεταστεί η ηθική δικαιολόγηση της δυνατότητας συνάψεως σύμβασης δωρεάς ή πώλησης μερών και οργάνων του ανθρώπινου σώματος με μία καντιανή προσέγγιση.

Η σημασία της καντιανής ηθικής θεωρίας στα ζητήματα ηθικής φιλοσοφίας και βιοηθικής είναι κεφαλαιώδης. Για το λόγο αυτό, θα αναμετρηθούμε με μία καταρχήν απερίφραστη αποδοκιμασία εκ μέρους του Καντ στην πώληση ή δωρεά οργάνων του σώματος, όπως συμβαίνει στον ακρωτηριασμό των άκρων μας, στον ευνουχισμό ή στην πώληση ενός δοντιού, τις οποίες ο Καντ θεωρεί περιπτώσεις μερικής εκούσιας αυτοχειρίας⁵, με εξαίρεση την ποινή του ευνουχισμού σε εγκλήματα σεξουαλικής φύσης. Με απλά λόγια, ο Καντ θεωρεί ότι διαπράττουμε

⁴ Βλ. Φίλιππο Βασιλόγιαννη, Πρόσωπα, Λόγοι και Πράγματα, Ιδιοκτησία και μη διανεμητική δικαιοσύνη, εκδόσεις Ευρασία, σειρά Νομική Σκέψη, 2015, σελ. 141

⁵ Βλ. Immanuel Kant, ό.π. ΜΗ, σελ. 276-277

ένα έγκλημα προς τον εαυτό μας, ενώ σίγουρα παραβιάζουμε το πρώτο καθήκον του ανθρώπου προς τον εαυτό του, δηλαδή το καθήκον αυτοσυντήρησης σε ένα βαθμό⁶. Εξάλλου, το να διαθέτει κανείς τον εαυτό του απλώς και μόνο ως μέσο για οποιονδήποτε σκοπό, σημαίνει την απαξίωση της ανθρωπότητας στο πρόσωπό του (homo noumenon)⁷. Σε αυτή την άποψη περί καθηκόντων προς τον εαυτό μας, μπορούμε εύλογα να αντιπαραβάλουμε τα καθήκοντα αρετής προς τους άλλους, δηλαδή την αγάπη και τον σεβασμό ως αίτια της εύνοιας, την ευεργεσία, την ευγνωμοσύνη, την ηθική συμπάθεια ή ανθρωπιά και ,βέβαια, την ηθική φιλία.

Κατά την εξέταση των παραπάνω ζητημάτων στο ευρύ πλαίσιο της βιοηθικής, εγείρονται εξαρχής και αναπόδραστα ορισμένα ερωτήματα. Για παράδειγμα: Με ποιον τρόπο συνδέεται η θεωρία με τη ζωή; Είναι ελεύθερη η επιλογή κάποιου υποκειμένου να διαθέτει μέλη του σώματός του; Υπάρχει, άραγε, διάκριση ανάμεσα στην ελευθερία διάθεσης ενός συγκεκριμένου μέρους και στην ελευθερία διάθεσης των συμπαγών οργάνων του σώματος; Μήπως οι ζώντες δότες λόγω της υφιστάμενης ανθρώπινης ιδιότητάς τους έχουν περισσότερα καθήκοντα στο σώμα τους έναντι των αποβιωσάντων; Ακολούθως, ποιο είναι το νομικό καθεστώς που διέπει τις έννομες σχέσεις μετά τον αποχωρισμό των μερών ή των οργάνων εκ του σώματος; Είμαι κύριος του προσώπου μου ή είμαι το ίδιο το πρόσωπό μου;

Τα ανωτέρω φιλοσοφικά και βιοηθικά ερωτήματα συνυφαίνονται τόσο με την εγγεληνική Φαινομενολογία του πνεύματος όσο και με τις Επιστημολογίες του Johann Gottlieb Fichte. Η ύπαρξη πραγματικών αντικειμένων έξω από το ηθικό υποκείμενο είναι αποτέλεσμα του διαμεσολαβητικού ρόλου των αισθήσεών μας. Γνωρίζουμε τα εξωτερικά αντικείμενα, επειδή αφενός μεσολαβεί η αίσθησή μας και αφετέρου η γνώση ότι την αίσθηση αυτή την έχουμε προσλάβει εμείς οι ίδιοι, δηλαδή διαθέτουμε τη συνείδηση της αίσθησής μας⁸. Η συνείδηση του αντικειμένου, όπου στην υπό εξέταση εργασία και για λόγους σύνδεσης, αποτελούν τα μέλη του ανθρώπινου σώματος, προϋποθέτει την αντίληψη της δικής μας ύπαρξης ως εσωτερικής αίσθησης, καθώς και τις τροποποιήσεις που ενδεχομένως να υφίστανται. Τα αντικείμενα που αντιλαμβανόμαστε εμφανίζονται

⁶ Ο.π. Immanuel Kant, *Μεταφυσική των Ηθών*, σελ. 275

⁷ Βλ. Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysik of Morals*, 1785, 4, 428/80, 4/429/81

⁸ Βλ. Johann Gottlieb Fichte, *Ο Προορισμός του Ανθρώπου*, Πρόλογος, εισαγωγή, μετάφραση Θεόδωρος Πενολίδης, εκδ. Κράτερος, 2010, Εισαγωγή, σελ. 35

με ορισμένες ιδιότητες, οι οποίες μόνο με το αίσθημα επενεργούν στην παραστατική ικανότητα του υποκειμένου και τροποποιούν την υπαρκτική του κατάσταση, όπως οι ιδιότητες των ματιών, των αυτιών, της μύτης και του στόματός μας.

Ιδιαίτερη προσοχή κατά την εξέταση των περιγραφόμενων ζητημάτων αποδίδεται στην ανθρώπινη ιδιότητα, ακριβώς επειδή διαφοροποιεί τα έλλογα όντα από τα ζώα και τα πράγματα. Η ανθρώπινη ιδιότητα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως αυτοσκοπός σε κάθε περίπτωση και ποτέ μόνο ως μέσο⁹. Αξιοσημείωτες είναι οι περιπτώσεις αντικειμενοποίησης του σώματος, όπως στο θεσμό της δουλείας ή της πόρνης ή της γυναίκας σε μία πολυγαμική σχέση, που εκποιούν ολόκληρο τον εαυτό τους και εκμηδενίζουν την ανθρώπινη ιδιότητά τους.

Επιπρόσθετα, τη βάση της κριτικής θα υποστεί η θέση περί δυνατότητας δωρεάς οργάνων σε συμφωνία με την ηθική εντός μονογαμικής έγγαμης σχέσης. Η αντίληψη αυτή υποστηρίχθηκε σε συνάρτηση με την καντιανή ηθική περί δικαιωμάτων χρήσης του άλλου (λόγω ενότητας σώματος και πνεύματος) εντός έγγαμης μονογαμικής σχέσης ή στο πλαίσιο φιλίας χαρακτήρα σε πρώτο και σχέσης χαρακτήρα σε δεύτερο λόγο.

Η ηθική δικαιολόγηση των παραπάνω πράξεων θα αποτελέσει αντικείμενο εξέτασης, ενώ θα επιχειρηθεί η διατύπωση ενός καντιανού επιχειρήματος υπέρ της πώλησης αυτοαναπαραγωγικών μερών του σώματος που αποβάλλει το ίδιο, χωρίς να μεσολαβεί ανθρώπινη ενσώματη επέμβαση. Σε αυτή την υποθετική περίπτωση, γίνεται αποδεκτή η μη υπονόμηση της ανθρώπινης ιδιότητας, όπως υποβαθμίζεται για παράδειγμα στην πώληση ήπαρ, νεφρού ή πνεύμονα αδιακρίτως, ενώ η καρδιά εξετάζεται χωριστά, όπως και ο εγκέφαλος, διότι θα μπορούσαν να αποτελέσουν μόνο αιτία θανάτου δωρεά και συνιστούν ζωτικής σημασίας ανθρώπινα όργανα, χωρίς την ύπαρξη των οποίων ο άνθρωπος δεν μπορεί να επιβιώσει¹⁰.

⁹ Βλ. Immanuel Kant, *Groundwork, of the Metaphysics of Morals*, 4:429, Cambridge University Press, 1997, Τα θεμέλια της μεταφυσικής των Ηθών, εκδόσεις Δωδώνη, 1984, σελ. 81

¹⁰ Βλ. Τάκη Κ. Βιδάλη, *Βιοδίκαιο, Πρώτος Τόμος: Το πρόσωπο, Πρόλογος Γ. Κουμάντος, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής*, εκδόσεις Σάκκουλα, 2007, σελ. 95 επ.

Είναι δύσκολο δε να αμφισβητηθεί στο πλαίσιο ενός καντιανού καθήκοντος προς τους άλλους ότι με τη δωρεά οργάνου ο δότης χρησιμοποιείται ως απλό μέσο, ακόμη και υπό την οπτική της έγγαμης σχέσης και της φιλίας χαρακτήρα¹¹. Για παράδειγμα, είναι διαφορετικό και δεν προσβάλλεται η ανθρώπινη ιδιότητα του δότη με την αφαίρεση μαλλιών για ερευνητικούς σκοπούς ή ενός οργάνου επιβλαβούς για τη ζωή, όπως ενός καλοήθους ή πόσο μάλλον ενός κακοήθους όγκου επί κάποιου ανθρώπινου οργάνου ή λίθων από τα νεφρά. Στα παραπάνω παραδείγματα, ο άνθρωπος δεν υποβιβάζεται σε αντικείμενο, διότι δεν αποτελεί ιδιοκτησία του εαυτού του κατά Καντ¹² και δεν προσβάλλεται με τις πράξεις εκείνες η ανθρώπινη αξιοπρέπειά του.

Με άξονα τα θεμελιώδη ζητήματα της ηθικής φιλοσοφίας και της βιοηθικής θα επιχειρηθεί διαμέσου των παραδειγμάτων του Καντ, αλλά και με διαφορετικές φιλοσοφικές προσεγγίσεις¹³, η εμβάθυνση στα ζητήματα που περιγράφηκαν ακροθιγώς. Η ηθική οπτική σε αμφισβητούμενα ζητήματα με πυρήνα το status του ανθρώπινου σώματος θα εξεταστεί στα εξής επιμέρους κεφάλαια: I) Η απόλυτη αξία του ανθρώπου και η αρχή της αυτονομίας στο πεδίο των σεξουαλικών σχέσεων, II) Η θεμελίωση της ηθικής και βιοηθικής στο status του ανθρώπινου σώματος-Το πρόβλημα και το επιχείρημα, III) Το ύψιστο αγαθό και η ενότητα σώματος-πνεύματος του Im. Kant v. R. Nozick και «self-ownership», IV) Η τριμερής διάκριση των μελών του ανθρώπινου σώματος και ο τελικός σκοπός V) Επίλογος-Παρατηρήσεις.

¹¹ Βλ. Λίνα Παπαδάκη, Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής, Καντιανές Προσεγγίσεις, εκδ. Νήσος, 2017, σελ. 122 επ.

¹² Βλ. Immanuel Kant, Lectures on Ethics, Cambridge University Press, 1997, 27:386

¹³ Βλ. Αποψη των libertarians περί self-ownership, με θεμελίωση από τον Robert Nozick στο Anarchy, State and Utopia, αλλά και στον Will Kymlicka, Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας, Εισαγωγή-Μετάφραση: Γρηγόρης Μολύβας, εκδόσεις Πόλις, 2005, σελ.198 επ. και ιδίως σελ. 205 επ., όπου διατυπώνει το επιχείρημα της ιδιοκτησίας του εαυτού μας (self-ownership) ως ερμηνεία της καντιανής αρχής αντιμετώπισης των ανθρώπων ως αυτοσκοπών. Ο Nozick θεωρεί ότι υπάρχει ένα όριο θυσιών που μπορεί να ζητηθεί από ένα πρόσωπο προς όφελος των άλλων. Η εν λόγω σημαντική για την κατανόηση του ζητήματος αντεπιχειρηματολογία θα αναπτυχθεί στο οικείο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο I

Η απόλυτη αξία του ανθρώπου και η αρχή της αυτονομίας

στο πεδίο των σεξουαλικών σχέσεων

Οι θεμελιώδεις έννοιες της ηθικής προϋποθέτουν και ταυτόχρονα επιβάλλουν την ελευθερία του πράττοντος υποκειμένου. Ελευθερία με την υψηλή έννοια της πράξης κατά συνείδηση ή ενέργειας όπως υπαγορεύει το καθήκον του και μη περιοριζόμενη από εξωτερικούς παράγοντες που ανάγονται στην ιστορική, κοινωνική, πολιτισμική, φυσική ή ψυχική αναγκαιότητα. Η καντιανή σύλληψη της ελευθερίας με την ηθική της σημασία διασφαλίζει την ελευθερία της βούλησης του προσώπου, διότι η βούληση είναι ανεξάρτητη από τον καταναγκασμό της αισθητικότητας και στηρίζεται στη συνείδηση του ηθικού νόμου-στον καθαρό πρακτικό Λόγο-, τη λεγόμενη αυτονομία με τη θετική σημασία¹⁴. Κρίσιμο στοιχείο στην καντιανή σύλληψη αποτελεί η ελευθερία, η οποία προκρίνεται ως ελευθερία με απόλυτη αυτενέργεια και, ειδικότερα, με τη μορφή της ελεύθερης (liberum) ανθρώπινης προαίρεσης, έχοντας συνείδηση του ηθικού νόμου¹⁵.

Από την παραπάνω έννοια της ελευθερίας προέρχεται ο νόμος της κατηγορικής προστακτικής¹⁶. Ο άνθρωπος αποτελεί αυτοσκοπό, όχι απλώς μέσο για οποιαδήποτε χρήση, σε όλες τις πράξεις του, τόσο σε εκείνες που κατευθύνονται προς τον εαυτό του όσο και σε εκείνες που στρέφονται προς άλλους, ενώ πρέπει να αντιμετωπίζεται πάντοτε συγχρόνως ως σκοπός¹⁷. Οι αντικειμενικοί ή απόλυτοι σκοποί διακρίνονται από τους υποκειμενικούς ή

¹⁴ Βλ. Immanuel Kant, Κριτική του Πρακτικού Λόγου, Μετάφραση-Σημειώσεις-Επιλεγόμενα: Κώστας Ανδρουλιδάκης, εκδόσεις Εστία, 2011, 5,33/45-7 και Κώστα Ανδρουλιδάκη, Καντιανή Ηθική, Θεμελιώδη Ζητήματα και Προοπτικές, εκδόσεις Ιδεόγραμμα, 2010, σελ. 48-49

¹⁵ Βλ. Immanuel Kant, « Rezension von Sculz's Versuch einer Anleitung zur Sittenlehre, 1783 », 8,13-4,ό.π. σελ. 55

¹⁶ Βλ. Immanuel Kant, Verkündigung des nahen Abschlusses eines Traktats zum ewigen Frieden in der Philosophie, 1797, 8,416

¹⁷ Βλ. Αντίρρηση για contradiction in adjecto, A. Schopenhauer, Preisschrift über die Grundlage der Moral, Die beiden Grundprobleme der Ethik (1840), Sämtliche Werke, επιμ. A. Hübscher, Βισμπάντεν, 1950, τ. 4 II, σελ. 134

σχετικούς, επειδή έχουν απόλυτη αξία και αποτελούν αυτοσκοπούς για τα έλλογα υποκείμενα.

Η παραπάνω διάκριση διανοίγει τον δρόμο της διερεύνησης περί του τι ακριβώς συμβαίνει στο πεδίο των σεξουαλικών σχέσεων. Ο Καντ θεωρεί ότι τα πράγματα έχουν μόνο σχετική αξία και αποτελούν μέσα για την ικανοποίηση των σχετικών ή υποκειμενικών σκοπών. Η αξία των πραγμάτων μπορεί να αποτιμηθεί και διαθέτουν κατά περίπτωση αγοραστική ή συναισθηματική αξία¹⁸. Σε αντίθεση με τα πράγματα, τα έλλογα υποκείμενα δεν έχουν απλώς αξία ή σχετική αξία, αλλά απόλυτη αξία ή αξιοπρέπεια. Ωστόσο, κρίνεται αναγκαίο να αναφερθεί ότι πολύ συχνά μεταχειριζόμαστε τους ανθρώπους ως μέσα και είναι ηθικά δικαιολογήσιμο σε ορισμένες περιπτώσεις. Για παράδειγμα στην εργασία, ο εργαζόμενος ανεξάρτητα των σκοπών και προθέσεων του είναι και μέσο των πελατών του ή εντολοδόχος των εντολών του, στην περίπτωση των δικηγόρων. Η καντιανή αρχή μας υπαγορεύει πως δεν πρέπει να λησμονούμε σε καμία περίπτωση ότι τα έλλογα υποκείμενα είναι πρόσωπα με απόλυτη αξία, γι' αυτό και πρέπει να εκλαμβάνονται ως απόλυτοι σκοποί ή αυτοσκοποί, ακόμη και εάν επιτρέπεται να εργάζεσαι ως υπάλληλος κάποιου άλλου, αλλά όχι προφανώς να γίνεις και δούλος του.

Στο πλαίσιο των σεξουαλικών σχέσεων, το δικαίωμα της νομής ενός εξωτερικού αντικειμένου ως πράγματος και της χρήσης του ως προσώπου θα μας απασχολήσει έντονα. Η σεξουαλική σχέση εξελίσσεται και είναι ηθικά δικαιολογημένη εντός της κοινότητας ελεύθερων όντων, τα οποία μέσω του αμοιβαίου σεβασμού και βάσει του νόμου, δηλαδή με τη σύναψη του γάμου, αποκτούν τη δυνατότητα αμοιβαίας χρήσης των γεννητικών οργάνων και ικανοτήτων ο ένας του άλλου. Ο Ιμμάνουελ Καντ θεωρεί ότι είναι αναγκαίο σύμφωνα με τους νόμους του δικαίου του καθαρού Λόγου να τελέσουν γάμο ένας άνδρας και μία γυναίκα, εφόσον θέλουν να απολαμβάνουν αμοιβαίως τους εαυτούς τους σύμφωνα με τις γενετήσιες ιδιότητές τους. Σε αυτή την περίπτωση, το δικαίωμα του νομέα είναι το προσωπικότερο όλων και αποτελεί αναπαλλοτρίωτο δικαίωμα¹⁹. Μάλιστα, ο γάμος ορίζεται ως η ένωση δύο

¹⁸ Βλ. Immanuel Kant, Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών, Πρόλογος-Μετάφραση: Γιάννης Τζαβάρας, εκδόσεις Δωδώνη, 1984, 4,434-5/89

¹⁹ Βλ. Immanuel Kant, Μεταφυσική των Ηθών, ό.π. σελ 105

προσώπων διαφορετικού οπωσδήποτε φύλου για την εφ' όρου ζωής αμοιβαία νομή των γενετήσιων ικανοτήτων τους,

Εντός της σεξουαλικής σχέσης, τα δύο φύλα παραδίδονται αμοιβαία στην απόλαυση των γεννητικών οργάνων ο ένας του άλλου. Στην πραγματικότητα, το ίδιο το έλλογο υποκείμενο καθιστά καταρχήν τον εαυτό του πράγμα, ενώ αυτή είναι μία πράξη που δικαιολογείται υπό τον όρο της αμοιβαιότητας και της ισότητας της νομής στο πλαίσιο μιας έγγαμης μονογαμικής σχέσης. Έτσι, *de lege ferenda* θεωρείται πως με την αμοιβαιότητα το πρόσωπο ξανακερδίζει τον εαυτό του και αποκαθιστά την προσωπικότητά του, ενώ στο πλαίσιο μίας σεξουαλικής σχέσης εκτός γάμου το πρόσωπο διακινδυνεύει να υποβιβαστεί σε «αντικείμενο όρεξης»²⁰, δηλαδή σε πράγμα που βρίσκεται στη διάθεση των άλλων²¹, και η σαρκική απόλαυση να καταστεί κανιβαλική. Ταυτόχρονα, το να αποκτήσει κανείς απλώς ένα μέλος του ανθρώπου, όπως για παράδειγμα οποιαδήποτε μεταμόσχευση οργάνων, ιστών ή κυττάρων, αποτελεί κτήση ολόκληρου του προσώπου, εάν υιοθετήσουμε την καντιανή αρχή της απόλυτης ενότητας σώματος και πνεύματος. Ωστόσο, τα εν λόγω ζητήματα είναι περισσότερο σύνθετα και αξίζουν ιδιαίτερης περίσκεψης στο πλαίσιο της καντιανής θεώρησης του ζητήματος.

Το ηθικό ζήτημα της δυνατότητας να χρησιμοποιεί το ίδιο το άτομο τον εαυτό του με μη ηθικά αποδεκτό τρόπο είναι εξίσου προβληματικό με τις περιπτώσεις που το άτομο επιτρέπει σε κάποιον άλλον να το χρησιμοποιήσει με μη ηθικά αποδεκτό τρόπο. Το πρόβλημα θα παρουσιαστεί σε περιπτώσεις σεξουαλικών σχέσεων και ,ειδικότερα, της δουλοπρεπούς συζύγου, η οποία στερείται την αυτονομία της και το σεβασμό στην απόλυτη αξία της, καθώς και της εκπορνευμένης γυναίκας. Βέβαια, υφίστανται και οι περιπτώσεις της μίσθωσης ενός προσώπου για εφάπαξ απόλαυση (*pactum fornicationis*) αλλά και ο μοργανατικός γάμος²². Το αναλογικό επιχείρημα με την αποδοχή και τη συγκατάθεση της πόρνης να υιοθετεί τους σκοπούς των πελατών της και να ικανοποιήσει σεξουαλικά τις επιθυμίες τους, όπως και του μοργανατικού γάμου ,όπου το αδύναμο μέρος υποτάσσεται στις επιθυμίες του ισχυρότερου και

²⁰ Βλ. Immanuel Kant, *Lectures on Ethics*, Cambridge University Press, 1997,27:384

²¹ Βλ. Immanuel Kant, *Lectures on Ethics*, Cambridge University Press, 1997, 27:384-85

²² Βλ. Immanuel Kant, *Μεταφυσική των Ηθών*, μετ. Κώστας Ανδρουλιδάκης, ό.π. σελ. 107

ανώτερου κοινωνικά, φαίνεται ηθικά προβληματικό στην περίπτωση της πώλησης οργάνων, με τη συγκατάθεση του σκοπού του λήπτη του ανθρώπινου οργάνου.

Οι παράγοντες που αναβαθμίζουν την ηθική αξία του ζητήματος έχουν τα θεμέλιά τους στον Καντ. Ο ηθικά μη δικαιολογήσιμος χαρακτήρας της σεξουαλικής ορμής εντοπίζεται στην κατάρρευση της ηθικής σχέσης, μόλις το άτομο κατακτηθεί και μετατραπεί σε αντίκειμενο όρεξης. Σε εκείνο το σημείο αναδύεται η αρχή του υποβιβασμού της ανθρώπινης ιδιότητας, αφού το ένα φύλο στρέφεται στο άλλο, δίχως να το απασχολεί η ανθρώπινη ιδιότητα. Στις Διαλέξεις περί Ηθικής²³ γίνεται σαφές ότι ο άνθρωπος αποτελείται από την έλλογη προσωπικότητα ή την ενότητα σώματος και πνεύματος. Ο Καντ θεωρεί ότι η πόρνη πουλάει ολόκληρο τον εαυτό της με το να πουλήσει το σώμα της. Ο ηθικά ορθός τρόπος χρησιμοποίησης του συντρόφου ανιχνεύεται στην αντιμετώπισή του ως ανθρώπινου όντος με απόλυτη αξία και αυτονομία. Η αντικειμενικοποίηση του ατόμου κάμπτεται όχι στην περίπτωση της συγκατάθεσης, ούτε στην περίπτωση της υιοθέτησης του σκοπού, αλλά σε περίπτωση που κάποιος αποκτάει δικαιώματα χρήσης επί ορισμένου άλλου ανθρώπου. Είναι, όμως, δυνατόν ακόμη και με ένα κοινωνικό συμβόλαιο ή με βάση διάταξη νόμου να αποκτούμε δικαιώματα χρήσης του άλλου ανθρώπου ως αντικειμένου απόλαυσης;²⁴

Πράγματι, ο ίδιος ο Καντ θεωρεί ότι η ηδονή για την αμοιβαία χρήση γενετήσιων ιδιοτήτων προϋποθέτει την αναγκαία σύμβαση του ανθρώπινου νόμου. Αυτή η σύμβαση δεν είναι άλλη από το νόμιμο γάμο. Η αιτιολόγηση της καντιανής θέσης εδράζεται στην παραδότηση της εκατέρωθεν απόλαυσης. Στην πράξη, ο άνθρωπος καθιστά τον εαυτό του πράγμα, κάτι που παρουσιάζει προφανή αντίθεση με το δικαίωμα της ανθρωπότητας στο ίδιο το πρόσωπό του. Η απόκτηση ενός μέλους του ανθρώπινου σώματος και, εν προκειμένω, των γεννητικών του οργάνων συνεπάγεται την κτήση ολόκληρου του προσώπου, επειδή αυτά αποτελούν μία απόλυτη ενότητα. Οι καντιανές προϋποθέσεις μας οδηγούν αναπόφευκτα στη σύμβαση του γάμου και στη συζυγική συνεύρεση εντός αυτού ως πλήρους νοήματος γάμου. Το παράδειγμα του γάμου θεωρείται μία σύμβαση αμοιβαίας

²³ Βλ. Immanuel Kant, Lectures on Ethics, edited by Peter Heath, University of Virginia, J.B. Schneewind, Johns Hopkins University, translated by Peter Heath, Cambridge University Press, 1997.

²⁴ Βλ. B. Herman, «Could it be worth thinking about Kant on sex and marriage?», στο L.M. Antony και C. Witt (επιμ.), A mind of One's Own: Feminist Essays on Reason and Objectivity, Westview Press, 1993,σελ. 57 σε Λίνα Παπαδάκη, ό.π. σελ. 72 και 89

κτήσης και εύλογα θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως και στις υπόλοιπες περιπτώσεις με πρόθεση την αμοιβαία κτήση (επαχθής σύμβαση) χωρίς χρηματικό αντάλλαγμα (διότι η αμοιβή στην προκείμενη περίπτωση θεωρείται εξοργιστική για τον Καντ²⁵) ιδρύεται μία δυνατότητα αμοιβαίας χρησιμοποίησης του άλλου εντός του νόμου. Για παράδειγμα, δεν είναι ηθικά προβληματική η περίπτωση της ερωτικής συνεύρεσης δύο συζύγων εντός μονογαμικής σχέσης ή συμφώνου συμβίωσης ,νεότερα ως νόμιμου τύπου που εξομοιώνεται ως προς τις συνέπειες με το γάμο. Συνεπώς, ούτε η ανταλλαγή με τη στενή έννοια (permutation stricte sic dicta) ή με την ευρεία έννοια ως σύμβαση εκποιήσεως ή ακόμη περισσότερο το δάνειο με τον όρο της ανάκτησης μόνο κατά είδος (νεφρό αντί νεφρού, πνεύμονας αντί πνεύμονα)²⁶ θα ήταν ηθικά προβληματικές εντός της ίδιας σχέσης που πληρεί δύο κριτήρια, πρώτον τους δικαϊκούς κανόνες και δεύτερον την αρχή της αμοιβαιότητας. Την αυτή ,όμως, θέση δεν θα υπερασπιζόμουν άνευ θεμελίων στην περίπτωση της παρακαταθήκης, αλλά ούτε και του χρησιδανείου, για το οποίο διατηρώ κάποιες επιφυλάξεις,διότι δεν πληρούν το δεύτερο κριτήριο, εκείνο της αμοιβαιότητας.

Οι θέσεις του Καντ για τη γυναίκα στο πεδίο των σεξουαλικών σχέσεων είναι αναχρονιστικές – ορθότερα σύγχρονες της εποχής του- και αρκετά ενοχλητικές σήμερα. Για παράδειγμα, στη δικαιολόγηση του προσωπικού δικαιώματος κατά εμπράγματο τρόπο θεωρεί , σε αντίθεση με τον πατέρα, πως εάν πω: «Η γυναίκα μου» τούτο σημαίνει μία έννομη σχέση του νομέα προς ένα αντικείμενο (ακόμη και αν αυτό είναι πρόσωπο), ως πράγμα. Ασφαλώς η φυσική νομή είναι ο όρος της δυνατότητας χειρισμού ενός αντικειμένου ως πράγματος, μολονότι, πρέπει ταυτόχρονα να το μεταχειριζόμαστε ως πρόσωπο. Αυτό το προσωπικό δικαίωμα που αναγνωρίζει ο φιλόσοφος είναι στην ουσία το δικαίωμα του ανθρώπου να έχει ως δικό του ένα πρόσωπο, εκτός από τον ίδιο τον εαυτό του. Βέβαια, ο Καντ αναφέρεται σε ένα δικαίωμα επικαρπίας, δηλαδή το δικαίωμα να χρησιμοποιήσω άμεσα το σώμα του άλλου σαν να ήταν πράγμα, ως μέσο για τον σκοπό μου, χωρίς ζημία της προσωπικότητάς του. Η ακριβής θέση του στο ζήτημα της πώλησης της

²⁵ Βλ. Immanuel Kant, *Μεταφυσική των Ηθών*, μετ. Κώστας Ανδρουλιδάκης,σελ. 291: Ο άνθρωπος θεωρούμενος ως πρόσωπο, δηλαδή ως υποκείμενο του ηθικού –πρακτικού Λόγου, βρίσκεται υπεράνω κάθε τιμής». Ο άνθρωπος ως πρόσωπο πρέπει να εκτιμάται ως σκοπός καθ'εαυτόν, δηλαδή να κατέχει αξιοπρέπεια (μία απόλυτη εσωτερική αξία), με την οποία εξαναγκάζει όλα τα άλλα κοσμικά όντα να του δείχνουν σεβασμό και να εκτιμάται ως ίσος προς ίσο.

²⁶ Βλ. Immanuel Kant, *Μεταφυσική των Ηθών*, μετ. Κώστας Ανδρουλιδάκης, ό.π. σελ 114

σεξουαλικότητας και της ταύτισής της με την πώληση ενός δοντιού ή την ίδια τη δουλειά εντοπίζεται στις Διαλέξεις περί Ηθικής, όπου ο φιλόσοφος απαντά πως ο άνθρωπος δεν είναι ιδιοκτησία του εαυτού του και δεν μπορεί να κάνει ό,τι θέλει στο σώμα του. Το σώμα του υπάγεται στον εαυτό του και αποτελεί αδιαχώριστη ενότητα με το πρόσωπο. Τώρα, είναι προφανές ότι στην περίπτωση που κάποιος παραδίδει μέρος του εαυτού του σε κάποιον άλλον, παραδίδει τον εαυτό του ολοκληρωτικά, διότι ακριβώς αυτό το μέρος ανήκει στο σύνολο²⁷.

Σε αυτό το επιχείρημα μπορεί να διατυπωθεί μία κριτική αντίρρηση. Εφόσον δεχτούμε σοβαρά ότι ο άνθρωπος αποτελεί πρόσωπο με το σώμα του, δεν μπορούμε το ίδιο εύκολα να δεχτούμε ότι η πώληση ενός μέρους του σώματος, όπως η σεξουαλικότητα στο υπό εξέταση πεδίο των σεξουαλικών σχέσεων, συνεπάγεται την πώληση ολόκληρου του εαυτού. Μία κριτική θεώρηση θα αντέτεινε πως πρέπει να αντιμετωπίζουμε πάντοτε ως σκοπό τον άνθρωπο, το ίδιο όμως δεν ισχύει απαραίτητα και για τον σπλήνα ή το ήπαρ του ή εν γένει τα επονομαζόμενα από τον Εθνικό Οργανισμό Μεταμοσχεύσεων²⁸ συμπαγή όργανα. Ό,τι ισχύει για το σύνολο δεν χρειάζεται απαραίτητα να ισχύει και για τα μέρη, διότι στο σύνολο αναγνωρίζουμε την απόλυτη αξία του ανθρώπου και αντιμετωπίζουμε τον άλλον πάντοτε ως σκοπό, αλλά δεν αντιμετωπίζουμε ως σκοπό έναν πνεύμονα ή ένα νεφρό ή τα γεννητικά όργανα, παρά μόνο όταν είναι εντεταγμένα σε ένα οργανικό σύνολο.

Σύμφωνα με την Korsgaard, ένα πρόσωπο είναι ταυτόχρονα ενεργητικό και παθητικό, την ίδια στιγμή μέσο και υποκείμενο εμπειριών στο πεδίο των σεξουαλικών σχέσεων. Η αντίθεση μεταξύ των απόψεων αφενός των utilitarians και αφετέρου των καντιανών έγκειται στο γεγονός ότι οι πρώτοι επισημαίνουν την παθητική πλευρά της φύσης μας και την ικανότητα μας να είμαστε ικανοποιημένοι ή ευγνώμονες, ενώ η καντιανή προσέγγιση εστιάζει στις πράξεις που κάνουμε και ιδίως στις "agent centered" restrictions, στην αυτενέργεια, αλλά και στην ελευθερία να κάνουμε επιλογές και πράξεις για εμάς τους ίδιους ως αυτουργοί. Η ηθική αυτενέργεια κατά την Korsgaard έχει σπουδαία αξία στις καντιανές ηθικές αρχές και συνοψίζεται στο ερώτημα «what should I do?», ενώ το βασικό ερώτημα

²⁷ Βλ. Immanuel Kant, Lectures on Ethics, edited by Peter Heath, University of Virginia, J.B. Schneewind, Johns Hopkins University, translated by Peter Heath, Cambridge University Press, 1997, 27:387

²⁸ Βλ. στην επίσημη ιστοσελίδα του Εθνικού Οργανισμού Μεταμοσχεύσεων www.eom.gr για τις μεταμοσχεύσεις Οργάνων-Ιστών-Κυττάρων. Ημερομηνία Ανάκτησης 15/11/2017.

των utilitarians είναι «what should be done for them?». Η Korsgaard συμφωνεί ότι το ηθικά προβληματικό στοιχείο στη σεξουαλική επιθυμία είναι ότι εκείνη στρέφεται προς το σώμα και το πνεύμα του άλλου, ότι δηλαδή «εκλαμβάνει τον άλλον ως αντικείμενό της»²⁹. Η εργαλειακή χρήση του ατόμου από τον Καντ, η οποία λειτουργεί και στο πεδίο της δωρεάς ή πώλησης ανθρωπίνων οργάνων, θεωρείται από την Korsgaard υποβάθμιση του εραστή σε αισθητικό αντικείμενο, κάτι δηλαδή το επιθυμητό. Είναι για την ίδια ηθικά προβληματικό να υποκύψει κανείς σε μία επιθυμία, η οποία σημαίνει να επιτρέψει στον εαυτό του να αποτελέσει ιδιοκτησία εκείνου που τον χρησιμοποιεί³⁰. Το αντικείμενο της όρεξης αποβάλλει την αυτονομία του, η σημασία της οποίας θα αναλυθεί παρακάτω και αρκεί να λεχθεί προς το παρόν ότι για τον Καντ είναι η ύψιστη αρχή, η «αρχή όλων αρχών»³¹.

Το ανθρώπινο ον στη σεξουαλική σχέση υποβιβάζεται σε αισθητικό αντικείμενο, σε κάτι με «συναισθηματική αξία». Βέβαια, στο σημείο αυτό μπορούμε να αναμετρηθούμε με τη θέση της Korsgaard, προβάλλοντας το αντεπιχείρημα ότι εφόσον αποτελεί αισθητικό αντικείμενο, θα άρκουσε για κάποιον να μπορεί να το βλέπει και όχι να χρησιμοποιεί τη σεξουαλικότητά ή τα γεννητικά του όργανα, όπως για παράδειγμα θαυμάζουμε έναν πίνακα ζωγραφικής του Frederick William Elwell, του Rembrandt ή του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχει ο γάμος ως εξαίρεση της καντιανής θέσης, ούτως ώστε να αντιμετωπίζεται το εμπόδιο του να είναι κάποιος ταυτόχρονα ιδιοκτήτης και ιδιοκτησία. Η ιδιοκτησία εντός γάμου είναι δυνατό να νοηθεί με διαφορετικό τρόπο. Ειδικότερα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο/η σύζυγος δεν υποβιβάζεται σε κάτι, μοναχά ο ένας άνθρωπος ελέγχεται από τον άλλον σύζυγο, ενώ δεν χάνει την ιδιότητά του ως έλλογου υποκειμένου. Η παραπάνω θεώρηση στηρίζεται στη Μεταφυσική των Ηθών του Καντ και ειδικότερα στο εδάφιο που αναφέρει πως ο κάθε σύζυγος «αποκτάται από τον άλλο σαν να ήταν πράγμα»³². Συνεπώς, δεν είναι αντικείμενα οι σύζυγοι, αλλά άνθρωποι που ο καθένας έχει τον άλλον στην ιδιοκτησία του σαν να ήταν αντικείμενα, με την έννοια του αμοιβαίου

²⁹ Βλ. Christine Korsgaard, *Creating the Kingdom of Ends*, Cambridge University Press, 1996,σελ. 194

³⁰ Βλ. C. Korsgaard, ό.π. σελ. 194-195

³¹ Βλ. E. Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Τυβίγγη, 1980, τ. I, § 24, σελ. 43-44 («Das Prinzip aller Prinzipien»).

³² Βλ. Immanuel Kant, *The Metaphysics of Morals*, ό.π. 6:278, σελ. 106

ελέγχου. Βέβαια, η οπτική αυτή είναι αντίθετη με την καντιανή δυνατότητα επαναφοράς στην εξουσία του κάθε συζύγου που εγκατέλειψε τη συζυγική κατοικία³³, διότι ,ακόμη και εάν δεχτούμε την πρώτη περίπτωση , η δεύτερη της επαναφοράς νομίζω πως καθαρά αντικειμενοποιεί τον άλλον σύζυγο, εκτός εάν δεχτούμε τη ρομαντική θεώρηση πως οι δύο σύζυγοι αποτελούν μια ενότητα και ,κατά συνέπεια, ιδρύεται ένα τέτοιο δικαίωμα.

Αναφορικά με τη δυνατότητα αμοιβαίου ελέγχου και την ενότητα βούλησης κρίνεται αναγκαίο να αναθεωρήσουμε την καντιανή θεωρία. Η θεωρητική προσέγγιση πως μέσω του αμοιβαίου ελέγχου εντός έγγαμης μονογαμικής σχέσης τα δύο υποκείμενα μετατρέπονται σε ένα ενοποιημένο υποκείμενο, δηλαδή σε μία «ενότητα βούλησης», είναι το καντιανό κριτήριο που δοκιμάζει τη δυνατότητα δωρεάς οργάνων εντός του γάμου. Το γεγονός ότι οι σύζυγοι επιλέγουν να λαμβάνουν από κοινού αποφάσεις είτε για την κοινή τους οικογενειακή ζωή είτε για την επαγγελματική ζωή δεν σημαίνει απαραίτητα ότι μετατρέπονται σε ένα έλλογο υποκείμενο. Ο βασικός λόγος είναι πως ο κάθε σύζυγος αποτελεί αυτόνομη προσωπικότητα και μπορεί να συμβουλευσει τον άλλον σύζυγο και να συνδράμει στις επιμέρους πτυχές του βίου του, αλλά όχι και να λάβει αντ' αυτού αποφάσεις, διότι αμέσως θα υποβαθμιζόταν η προσωπική αξία του άλλου συζύγου. Για παράδειγμα, σε ένα γάμο , όπου και τα δύο μέρη έχουν αμοιβαία αγάπη και σεβασμό, αποτελούν μέλη της ίδιας οικονομικής-κοινωνικής τάξης και διαθέτουν ισότιμο επίπεδο μόρφωσης, αλλά και αποκλειστικότητα στις σεξουαλικές τους σχέσεις, τότε θα λειτουργούσε καταλυτικά το κριτήριο της ισχύος χαρακτήρα για την τελική επιλογή σε μία απόφαση. Εκείνη τη στιγμή, που ο ένας σύζυγος διαθέτει πιο ισχυρό χαρακτήρα και μπορεί να επιβάλλεται στο άλλο μέρος- κατά τον Καντ ο άνδρας- ελέγχει τον άλλο σύζυγο³⁴. Η παραπάνω κριτική σκέψη δεν σημαίνει ότι δεν υιοθετούμε την καντιανή θεωρία της ενότητας βούλησης, ως μία ιδανική θεώρηση, η οποία θα αποτελούσε την πρότυπη σχέση μεταξύ των δύο φύλων. Το παράδοξο στοιχείο είναι γιατί να αποφασίζουμε πως μόνο εντός έγγαμης μονογαμικής σχέσης μπορεί να θεωρηθεί η δυνατότητα σεξουαλικότητας συμβατή με την ηθική και εάν είναι ,άραγε, το νομικό «πέπλο» του γάμου, ως νόμιμου

³³ Βλ. Immanuel Kant, ό.π. σελ. 106 επ.

³⁴ Στις Παρατηρήσεις και στην Ανθρωπολογία του Καντ καθίσταται φανερό ότι οι γυναίκες (ελεγχόμενες) είναι από τη φύση τους εκείνες που ελέγχονται από τους συζύγους τους (ελεγκτές).

συμβατικού δεσμού, η μοναδική περίπτωση που θα δικαιολογούταν ηθικά η άσκηση της σεξουαλικότητας.

Κατά την άποψή μου, η αρχή της αυτονομίας είναι η πλέον κρίσιμη αρχή κάθε έλλογου όντος. Η αυτονομία αποτελεί τη θέληση του υποκειμένου να νομοθετεί καθολικά με γνώμονα τον ορθό Λόγο. Το ίδιο το υποκείμενο θεσπίζει τους κανόνες τους οποίους οφείλει να ακολουθεί, αρκεί να μπορούν συγχρόνως να έχουν καθολική εγκυρότητα και ισχύ. Σε μία σεξουαλική σχέση με αμοιβαίο σεβασμό, αγάπη και αμοιβαία ισότητα θα μπορούσαν τα ίδια τα έλλογα υποκείμενα ,στο πλαίσιο της αυτονομίας, να θέσουν ελεύθερα τους κανόνες , ώστε να έχουν καθολική ισχύ, να υπακούουν στον ορθό Λόγο και να σέβονται την καθολικότητα και την ανθρωπότητα ως αυτοσκοπό. Σε αυτή τη μορφή σχέσης καθίσταται δυνατό να αποτελέσει έναν από τους κανόνες –ίσως μπορεί να τεθεί και επί του συμφώνου συμβίωσης ως όρος- ο εξής: Εάν κινδυνεύει η ζωή ενός εκ των συζύγων, έχει υποχρέωση ο άλλος σύζυγος να δώσει ένα νεφρό του ή έναν πνεύμονά του, προκειμένου να διατηρηθούν στη ζωή και οι δύο σύζυγοι. Το συγκεκριμένο καθήκον αποτελεί κατά τη γνώμη μου ατελές καθήκον³⁵ και είναι ηθικά κατακριτέο να τεθεί ως υποχρέωση σε ένα σύμφωνο συμβίωσης, διότι δεν μπορείς να επιβάλλεις αμοιβαία στους συζύγους το καθήκον διάθεσης των μελών του σώματός τους σε περίπτωση ανάγκης του άλλου συζύγου. Κάλλιιστα, όμως, θα μπορούσε να τεθεί προαιρετικά ως δικαίωμα επιλογής και με θετική δήλωση των δύο συζύγων να αναγράφεται στους όρους του συμφώνου συμβίωσης.

Η ίδια η ιδιότητα του ανθρώπου ως έλλογου και ελεύθερου όντος δικαιολογεί την αρχή της αυτονομίας. Οι κανόνες που ακολουθούν τα πρόσωπα πρέπει να έχουν ως αφετηρία τον ορθό Λόγο και να μην υπόκεινται σε εξωτερικούς φορείς ή ένστικτα, διότι σε αυτή την περίπτωση το ίδιο το πρόσωπο επιτρέπει να εκπέσει από έλλογο ον σε αισθησιακό ον. Το ίδιο το υποκείμενο δημιουργεί από τον εαυτό του τους κανόνες, αποβλέπει δε στην ευδαιμονία την οποία οφείλει στον εαυτό του με σκοπό τον έλλογο αυτοσεβασμό και την υιοθέτηση της ενεργητικής ζωής³⁶.

³⁵ Βλ. G. Rainbolt, Perfect and Imperfect Obligations, Philosophical Studies, 2000,σελ. 233-256, ιδίως 233-234 και στον ίδιο «What are Group Rights» in May, L. Francis, and C. Sistare (eds.), Groups and Group Rights, Lawrence, KS: University Press of Kansas, 2001, p. 71-81

³⁶ Βλ. Immanuel Kant, «Ιδέα», 8,19-20 (Δοκίμια, σ. 27)

Σε αυτό το πεδίο αυτονομίας το έλλογο και ελεύθερο υποκείμενο αυτενεργεί και θέτει τους κανόνες της σεξουαλικότητας είτε δια πολιτικών θεσμών, όπως ο γάμος ή το σύμφωνο συμβίωσης, είτε δια ιδεατών και νοητών κοινοτήτων, όπως το βασίλειο των σκοπών³⁷. Βέβαια, στο βασίλειο των σκοπών, ως μου επιτραπεί μια σύντομη παρένθεση, ο Καντ θεωρεί ότι το ιδεώδες του αποτελείται: α) από όλα τα έλλογα όντα τα οποία ακολουθούν την αρχή να φέρονται στους άλλους ως αυτοσκοπούς και β) από τους σκοπούς που θέτουν τα έλλογα όντα, οι οποίοι είναι απαλλαγμένοι από τις υποκειμενικές επιδιώξεις τους που σχετίζονται με την ηδονή, τον πλούτο ή την εξουσία. Οι υποκειμενικοί σκοποί αντιδιαστέλλονται προς τους αντικειμενικούς σκοπούς και τους σκοπούς που είναι συγχρόνως καθηκόντα.

Ανεξάρτητα από τη διαφαινόμενη σπουδαιότητα που αποδίδεται στην αυτονομία σε μία σεξουαλική σχέση, η άποψη σχετικά με τη δυνατότητα άσκησης σεξουαλικότητας εντός της καντιανής «φιλίας χαρακτήρα» μας βρίσκει αντίθετους για μία σειρά από λόγους³⁸. Πρώτον, παρά το γεγονός ότι ο Καντ θεωρούσε τη φιλία χαρακτήρα ως μία απόλυτη σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ φίλων και κίνητρο ατομικής βελτίωσης, εφόσον ο φίλος είναι σωστός και ευγενικός, όχι κακόβουλος ούτε ψεύτικος, το ζήτημα είναι διαφορετικό από τη σεξουαλική σχέση και τίθεται με διαφορετικούς όρους. Αναγνωρίζουμε ότι μια σεξουαλική σχέση μπορεί να περιλαμβάνει αισθήματα αμοιβαίας αγάπης, φροντίδας και ευτυχίας, αλλά και ότι η ενότητα βούλησης ίσως είναι ιδανικότερη στην περίπτωση της φιλίας, καθόσον δεν προϋποθέτει τον έλεγχο. Θεωρούμε, όμως, πως ο Καντ διακρίνει τη σεξουαλική σχέση από τη φιλία χαρακτήρα. Το ερώτημα διατυπώνεται ως εξής: Εφόσον θεωρείται ηθικά δικαιολογημένη η μεταμόσχευση οργάνων εντός έγγαμης μονογαμικής σχέσης, τότε δεν θα έπρεπε να θεωρείται περισσότερο ηθικά επιδοκιμαστέα η δυνατότητα μεταμόσχευσης οργάνων σε περίπτωση κινδύνου ζωής εντός φιλίας χαρακτήρα;

Ασφαλώς, ο Καντ στις Διαλέξεις περί Ηθικής έχει κατά νου δύο άνδρες φίλους. Ο σκοπός της φιλίας διαφέρει από τον σκοπό της σεξουαλικής σχέσης, όπου σκοπός είναι εκτός της αναπαραγωγής και η απόλαυση των συναινούντων ενηλίκων, ενώ η φιλία αποσκοπεί στην αμοιβαία εναπόθεση της ευτυχίας³⁹. Η

³⁷ Βλ. Immanuel Kant, Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών, ό.π. 4,433/87

³⁸ Βλ. Immanuel Kant, Lectures on Ethics, ό.π. 27:424, 27:426

³⁹ Βλ. Immanuel Kant, Lectures on Ethics, ό.π. 27:424,27:683

ισορροπία μεταξύ της αγάπης και του σεβασμού καθιστούν τη φιλία ηθικά ιδανική σχέση. Από τη φιλία χαρακτηρα μπορεί να αντληθεί ένα καντιανό επιχείρημα υπέρ της δωρεάς οργάνων σε περίπτωση ανάγκης. Στη φιλία είναι το αίσθημα αγάπης για τον άλλον, όπως αγαπώ τον εαυτό μου, γιατί δεν μπορώ να αγαπήσω κάποιον άλλον περισσότερο, υπό την προϋπόθεση βέβαια να με αγαπάει και ο άλλος, όπως αγαπάει τον εαυτό του. Στη φιλία, η ενότητα των ανθρώπων παρίσταται πιο απόλυτη και με περισσότερη ισότητα σε σύγκριση με το γάμο⁴⁰. Γι' αυτό το λόγο αντλούμε το επιχείρημα υπέρ της δυνατότητας είτε δωρεάς είτε αμοιβαίας ανταλλαγής οργάνων, εφόσον παραστεί αναγκή, εντός όμως αυτής της περιγραφόμενης φιλίας με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και όχι οποιασδήποτε άλλης μορφής φιλικής σχέσης.

Η παραπάνω μορφή φιλίας περιλαμβάνει την αμοιβαία αφοσίωση και επικοινωνία, αλλά και κανόνες που προφυλάσσουν από τον εκχυδαϊσμό και θέτουν, θα λέγαμε, τα απαραίτητα όρια μεταξύ αμοιβαίας αγάπης και σεβασμού⁴¹. Οι κανόνες εκείνοι στο πλαίσιο της αυτονομίας διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο, διότι είναι αναγκαίοι για την τήρηση ίσων αποστάσεων μεταξύ της αγάπης και του σεβασμού, δίχως να αποκαλύπτονται πτυχές ντροπιαστικές, όπως εντός μίας σεξουαλικής σχέσης, και χωρίς την αμοιβαία οικονομική ή συναισθηματική εξάρτηση των παντρεμένων ανθρώπων.

Ανακεφαλαιώνοντας, αξίζει να μνημονεύσουμε ότι η ορμή για την σαρκική ηδονή οδηγεί τον άνθρωπο στη μεταχείριση ενός άλλου προσώπου παραβιάζοντας ένα καντιανό καθήκον προς τον εαυτό του, μία παράβαση που οδηγεί στην ατίμωση της ανθρωπότητας στο δικό του πρόσωπο. Ο Καντ μάχεται την αφύσικη λαγνεία, δηλαδή τη φαντασία του αντικειμένου του πόθου, διότι αυτή προκαλεί έναν πόθο έναντι στο σκοπό της φύσης, που δεν είναι άλλος από τη συντήρηση του ανθρώπινου είδους⁴². Ίσως, η θέση του φιλόσοφου να φαίνεται συντηρητική σήμερα, αλλά η κατάχρηση της γενετήσιας ιδιότητας αποτελεί προσβολή του καθήκοντος έναντι του εαυτού μας, με το επιχείρημα της αποστροφής ακόμη και στη σκέψη ή στην ονομασία του ηθικού ελαττώματος.

Είναι αλήθεια πως ορισμένες φορές ο άνθρωπος χρησιμοποιεί την προσωπικότητά του απλώς και μόνον ως μέσο για την ικανοποίηση ζωώδων ορμών

⁴⁰ Βλ. Im. Kant, ό.π. 27: 683

⁴¹ Βλ. Im. Kant. The Metaphysic Morals, ό.π. 6: 470, σελ. 334-335

⁴² Βλ. Immanuel Kant, Μεταφυσική των Ηθών, ό.π., σελ. 279

του. Μάλιστα, παρά τον προσωρινό χαρακτήρα της ασελγούς αυτοατίμωσης, ο Καντ δέχεται ότι αυτή ξεπερνά ως προς το φρόνημα και την περίπτωση της οριστικής αυτοκτονίας. Σκοπός της συνεύρεσης των φύλων είναι η αναπαραγωγή, δηλαδή η διατήρηση του είδους, ενώ τα ηθικά ερωτήματα στο πεδίο των σεξουαλικών σχέσεων εντοπίζονται ακόμη και εντός γάμου, εάν δεν λαμβάνεται υπόψη ο σκοπός της τεκνοποιίας. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της εμμηνόπαυσης της συζύγου ή κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης της ή στην περίπτωση της απουσίας επιθυμίας για σεξουαλική συνεύρεση ενός εκ των δύο συζύγων⁴³. Οι σεξουαλικές σχέσεις αποτελούν ένα ιδανικό πεδίο εκκίνησης στην πραγμάτευση του ανθρώπινου σώματος και της δυνατότητας χρησιμοποίησής του εντός ορισμένων πλαισίων. Ο ρόλος που διαδραματίζουν είναι εκείνος του συνδετικού κρίκου με την επόμενη ενότητα της ανάλυσης του status των ίδιων των μελών του ανθρώπινου σώματος.

⁴³

Βλ. ό.π. σελ. 280

Κεφάλαιο II

Η θεμελίωση της ηθικής και βιοηθικής στο status του ανθρώπινου σώματος- Το πρόβλημα και το επιχείρημα

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε τη συμφωνία της δυνατότητας ενός ανθρώπου να πουλήσει, να ανταλλάξει ή ακόμη να ενεχυριάσει ή να εκποιήσει ένα μέλος του σώματός του, με τους κανόνες της ηθικής φιλοσοφίας και της βιοηθικής, ενώ την ίδια στιγμή θα θέσουμε το πρόβλημα του status του ανθρώπινου σώματος εν γένει.

Ιστορικά, τα πρώτα στοιχεία που θα μπορούσαν να αξιολογηθούν σήμερα σαν μεταμόσχευση οργάνων και μάλιστα αυτομεταμόσχευση αναφέρονται στην ελληνική μυθολογία. Είναι γνωστό ότι στην τραγωδία του Αισχύλου «Προμηθεύς Δεσμώτης» ο Προμηθέας δεν πέθαινε, παρόλο που ο αετός κατασπάρασσε το ήπαρ του, διότι το ήπαρ αναπλαθόταν στη διάρκεια της νύχτας⁴⁴. Στην ορθόδοξη εκκλησία έχει επίσης αναφερθεί πως οι άγιοι και γιατροί Κοσμάς και Δαμιανός ακρωτηρίασαν ένα κάτω άκρο από κάποιον ασθενή άνθρωπο που είχε προσβληθεί από κακοήγη όγκο και στη θέση του μεταμόσχευσαν ένα υγιές άκρο, το οποίο έλαβαν από έναν Αιθίοπα που μόλις είχε πεθάνει.

Οι πρώτες προσπάθειες για μεταμόσχευση ιστών έγιναν από τον Βρετανό ερευνητή J. Hunter μόλις το 1771, ενώ το 1804 ο Baronio απέδειξε πειραματικά πως η ελεύθερη δερματική αυτομεταμόσχευση σε πρόβατα θα μπορούσε να είναι επιτυχής. Το σημείο τομής, όμως, στις μεταμοσχεύσεις οργάνων τοποθετείται σύμφωνα με τους κανόνες της ιατρικής επιστήμης το 1902 και ταυτίζεται με το όνομα του σπουδαίου Γάλλου ερευνητή και κατόχου Νόμπελ Ιατρικής (1912), Alexis Carrel⁴⁵. Ο Carrel⁴⁶ στηρίχθηκε στη δυνατότητα αποκατάστασης της ροής

⁴⁴ Βλ. Haigh A.E., *The Tragic Drama of the Greeks*, Clarendon Press, Oxford., 1896, p. 109-114

⁴⁵ Βλ. στην επίσημη ιστοσελίδα του Εθνικού Οργανισμού Μεταμοσχεύσεων, καθώς και στο www.transplantation.gr για την ιστορική αναδρομή των μεταμοσχεύσεων. Ημερομηνία Ανάκτησης 15/11/2017.

⁴⁶ Βλ. Alexis Carrel, *On the permanent life of tissues outside of the organism*, *Journal of Experimental Medicine*, 1912, p.516-528

του αίματος στο μόσχευμα μετά τη συρραφή και την αναστόμωση των αγγείων⁴⁷. Τον ίδιο χρόνο ο Carrel⁴⁸, κατόπιν της επίτευξης της αγγειοραφής, πραγματοποίησε μεταμοσχεύσεις νεφρών σε πειραματόζωα⁴⁹. Τέλος, η πρώτη μεταμόσχευση νεφρού από άνθρωπο σε άνθρωπο πραγματοποιήθηκε το 1936 από το Ρώσο ερευνητή Voronoi, ο οποίος μεταμόσχευσε νεφρό από πτωματικό δότη με ομάδα αίματος B (Rh+), σε λήπτη ομάδας O (Rh+)⁵⁰. Η σύντομη ιστορική αναφορά αποδεικνύει πως η εξέλιξη της ιατρικής επιστήμης αποτελεί έναν από τους βασικούς πυλώνες συζήτησης και πραγμάτευσης του θέματος. Εάν δεν υπήρχε η ιατρική δυνατότητα μεταμοσχεύσεων, όπως εν συντομία όφειλαμε να αναλύσουμε, ίσως να μην εμφανίζονταν ζητήματα βιοηθικής στο status του ανθρώπινου σώματος, αλλά και, εφόσον ανέκλυπταν, δεν θα είχαν κατά τη γνώμη μου την ίδια ονομαστική αξία και σπουδαιότητα υπό τη δεδομένη ιστορική συγκυρία.

Όσον αφορά το ανθρώπινο σώμα οφείλουμε να θέσουμε μία σειρά από περιορισμούς σε πράξεις που μπορεί να κάνει το ίδιο το άτομο στο σώμα του, αλλά και στους τρόπους που μπορεί να το χρησιμοποιήσει για τους υποκειμενικούς του σκοπούς. Για παράδειγμα, δεν θεωρείται ως έγκλημα κατά του εαυτού του να επιτρέψει κανείς να του αφαιρέσουν με ακρωτηριασμό ένα νεκρό όργανο ή ένα όργανο το οποίο απειλεί η νέκρωση και άρα βλαβερό για τη ζωή. Από την παραπάνω συλλογιστική αντλούμε ένα επιχείρημα κατ' αναλογία με την άποψη του Καντ περί ενότητας σώματος και πνεύματος. Δεν θεωρείται ότι προσβάλλει κάποιος την ίδια την έλλογη υποκειμενικότητά του και, κατ' αποτέλεσμα, εξακολουθεί να χρησιμοποιεί τον εαυτό του ως αυτοσκοπό, εάν του αφαιρέσουν ένα νεκρό όργανο με προηγούμενη συναίνεσή του. Αυτό σημαίνει ότι θα μπορούσε να θεωρηθεί ηθικά δικαιολογημένη η περίπτωση του νεκρού που έχει προηγουμένως συντάξει τη διαθήκή του και συναινεί ρητά στην αφαίρεση μελών του σώματος, προκειμένου να σωθούν κάποιοι άλλοι άνθρωποι και να συντηρηθεί

⁴⁷ Βλ. David Friedman, *The Immortalists: Charles Lindbergh, Dr. Alexis Carrel and Their Daring Quest to live forever*, New York, NY: Ecco/Harper Collins, p. 140

⁴⁸ Βλ. Andrés Horacio Reggiani, *God's Eugenicist. Alexis Carrel and the Sociobiology of Decline*, Berghahn Books, Oxford, 2007

⁴⁹ Βλ. William Schneider, *Quality and Quantity: The Quest for Biological Regeneration in Twentieth-Centure*, Cambridge University Press, 1990, p. 272-282

⁵⁰ Η πρώτη μεταμόσχευση ήπατος και πνεύμονος στον άνθρωπο έγιναν αμφότερες το 1963 (Starzl και Hardy αντίστοιχα), παγκρέατος το 1967 και καρδιάς το 1968 (Barnard).

το ανθρώπινο είδος εν γένει. Μάλλον, αυτή θεωρείται μια κοινωνικά επιβεβλημένη πράξη, αλλά όχι και πράξη αυτοθυσίας!

Οι ανάγκες μεθοδολογικής πληρότητας της θέσης μας ωθούν να αναφέρουμε ότι οι περισσότερες χώρες απορρίπτουν ένα εμπορευματοποιημένο σώμα και τη δημιουργία μίας ανοικτής αγοράς ανθρώπινων οργάνων. Το σύστημα που εφαρμόζεται εστιάζει στην ανθρώπινη ελευθερία επιλογής της χρησιμοποίησης του σώματος κατά τη διάρκεια του βίου και μετά θάνατον. Για παράδειγμα, χώρες όπως η Αυστραλία, ο Καναδάς και η Μ. Βρετανία διαθέτουν ένα σύστημα "opting-in" στη δωρεά οργάνων. Αυτό σημαίνει πως οι εθελοντές μπορούν να επιλέξουν, εάν θα δωρηθούν τα όργανά τους μετά θάνατον, αρκεί όμως για τις συγκεκριμένες χώρες να υπάρχει συμφωνία μετά θάνατον και των στενών συγγενών, ακόμη και στην περίπτωση που η συναίνεση του θανόντος είναι σαφής και ελεύθερη. Από την άλλη πλευρά, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το σύστημα ορισμένων ευρωπαϊκών χωρών, όπως το Βέλγιο, η Ισπανία, η Γαλλία και η Ελλάδα⁵¹, οι οποίες διαθέτουν ένα σύστημα "opting-out". Τούτο πάλι έχει την έννοια πως όλοι οι άνθρωποι είναι εν δυνάμει δωρητές οργάνων, εκτός εάν επιθυμούν με διάταξη τελευταίας βούλησης να εξαιρεθούν από το εν λόγω σύστημα⁵². Η ηθική σημασία εντοπίζεται κυρίως στις τελευταίες χώρες, όπου το Κράτος κατ' ουσίαν μπορεί να χρησιμοποιεί το σώμα των πολιτών του μετά θάνατο για μεταμοσχεύσεις και ιδρύονται περιορισμοί για τα πρόσωπα στον τρόπο χρησιμοποίησης του εαυτού τους. Εμείς δεν θα εστιάσουμε στις μετά θάνατον μεταμοσχεύσεις, αλλά στις εν ζωή, οι οποίες έχουν αναμφισβήτητα ιδιαίτερη φιλοσοφική σημασία.

Ασφαλώς, το κράτος μπορεί να χρησιμοποιήσει τα πρόσωπα ως μέσα και εν ζωή για την επίτευξη των εθνικών συμφερόντων και σκοπών. Χάριν παραδείγματος, η χρησιμοποίηση των ανθρώπων από το κράτος για τη διαφύλαξη των εθνικών συνόρων και της εδαφικής ακεραιότητας, δηλαδή όχι για να σωθεί η ανθρωπότητα, αλλά για να επιβιώσει το ίδιο, θα έλεγε κάποιος υποστηρικτής της παραπάνω άποψης. Πόσο μάλλον περισσότερο, το κράτος μπορεί να χρησιμοποιήσει το σώμα του θανόντος, για να σώσει άλλους πολίτες του ή να

⁵¹ Νόμος 3984/2011 (ΦΕΚ 150/τ. Α'), «Δωρεά και μεταμόσχευση οργάνων και άλλες διατάξεις»

⁵² Βλ. Bioethics, An Anthology, edited by Helga Kuhse and Peter Singer, second edition, Blackwell Philosophy Anthologies, Introduction, 2006, p. 477

υπηρετήσει έναν ανώτερο για το ίδιο σκοπό, εκείνον της συνέχισης της ύπαρξής του.

Οι παραπάνω πράξεις θεωρούνται σήμερα οiwονεί ηρωικές- κοινωνικά αναγκαίες πράξεις, ενώ άλλες παρεμφερείς λογίζονται ως πράξεις φιλευσπλαχνίας και ανιδιοτέλειας προς τον άλλον. Ο Καντ, όμως, καταδικάζει όλες τις πράξεις δωρεάς και πώλησης οργάνων ανεξαιρέτως. Δεν διακρίνει μεταξύ των πράξεων εν ζωή και αιτία θανάτου, παρά μόνο διακρίνει τα μέρη από τα όργανα του σώματος, όπως π.χ. τα μαλλιά ή πιθανόν τα υγρά, τις εκκρίσεις και τις βλέννες. Ακόμη και σε εκείνες τις περιπτώσεις, η πώληση για τον Καντ είναι ηθικώς κατακριτέα, εάν αποσκοπεί στον εξωτερικό βιοπορισμό. Εάν, όμως, επιλέξεις όχι να πωλήσεις, αλλά να ανταλλάξεις τα καστανά μαλλιά σου με τα μαύρα μαλλιά ενός τρίτου για αισθητικούς λόγους, αυτό θα ήταν ηθικά δικαιολογήσιμο; Ο Καντ θεωρεί πως μόνο στο πλαίσιο έγγαμης μονογαμικής σχέσης θα μπορούσαμε να αποκτήσουμε δικαιώματα χρήσης του εαυτού ο ένας σύζυγος του άλλου. Εντός γάμου προκύπτει ένα επιχείρημα υπέρ της χρησιμοποίησης ενός συμπαγούς οργάνου⁵³ του άλλου συζύγου (ήπαρ, πνεύμονος, νεφρού), όπως βέβαια παύει να υφίσταται και η έννοια του βιασμού, επομένως, μπορείς να ανταλλάξεις και τα μαλλιά σου.

Η εξέταση της πώλησης οργάνων και μελών του ανθρώπινου σώματος μαζί με την πορνεία αποδίδει τον ανεργμάτιστο χαρακτήρα και των δύο αυτών πρακτικών. Ο άνθρωπος σύμφωνα με την καντιανή προσέγγιση δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει τον εαυτό του, καθώς δεν έχει τη δικαιοδοσία να πουλήσει ένα δόντι ή κάποιο από τα μέλη του. Είναι ηθικά κατακριτέα η επιλογή της χρησιμοποίησης του ανθρώπου έναντι αμοιβής, διότι τότε υποβιβάζει τον εαυτό του, το έλλογο υποκείμενο, σε αντικείμενο ικανοποίησης των σεξουαλικών ορμών του άλλου. Αυτό είναι το παράδειγμα της πόρνης με την παραστατική υπόθεση της ικανοποίησης της όρεξης ενός πελάτη, όπως ικανοποιεί ο άνθρωπος την πείνα του με ένα ψητό κομμάτι κρέας⁵⁴. Ακόμη ένα παράδειγμα που εντάσσεται στην προβληματική είναι η πρακτική της πώλησης ενός δοντιού κάποιου φτωχού ανθρώπου, προκειμένου να μεταμοσχευθεί στο σαγόνι ενός πλούσιου πελάτη. Το παράδειγμα καταδεικνύει ότι η έννομη δυνατότητα πώλησης οργάνων ή μελών του

⁵³ Βλ. στην επίσημη ιστοσελίδα του Εθνικού Οργανισμού Μεταμοσχεύσεων για τα συμπαγή όργανα, www.eom.gr, ημερομηνία πρόσβασης 04/11/2017

⁵⁴ Βλ. Immanuel Kant, Διαλέξεις περί Ηθικής, ό.π., 27:386

ανθρώπινου σώματος, θα έχει ως συνέπεια την διεύρυνση των κοινωνικοοικονομικών ανισότητων, αφού οι ασθενέστερες οικονομικές τάξεις στην προσπάθεια αυτοσυντήρησής τους θα πωλούν ανενδοίαστα και ίσως ανεύθυνα κάποια μέλη του σώματος τους. Οι ισχυρότερες οικονομικές τάξεις δεν θα είχαν κανέναν λόγο να βρίσκονται στη θέση του πωλητή, πλην της περίπτωσης της προσωπικής απόλαυσης ή διαστροφής, εάν μπορεί να νοηθεί ότι η μεταμόσχευση οργάνων τέρπει.

Προσωπικότητα, όμως, σημαίνει ικανότητα του δικαίου⁵⁵, με την προστακτική του δικαίου να συνίσταται στον σεβασμό του ίδιου σου του προσώπου (αυτοσεβασμός) και το σεβασμό των άλλων ως προσώπων για τον Hegel. Όπως διαπιστώνεται, σημαίνοντα ρόλο για το πρόσωπο διαδραματίζουν οι δικαϊκές απαγορεύσεις, αλλιώς η «προστακτική του δικαίου», τα αρνητικά καθήκοντα, αλλά και η κοινωνική αναγνώρισή μου από τους άλλους ως πρόσωπο που δρα, ως ενεργητικός πολίτης. Είναι επιβλαβές για το ίδιο το πρόσωπο να του αφαιρέσουν κάτι που είναι μεν μέρος αλλά όχι όργανο του σώματος, δίχως αυτό να σημαίνει ότι δεν μπορεί να δικαιολογηθεί ηθικά υπό ορισμένες περιστάσεις.

Η άποψή μου όσον αφορά το επιχείρημα των προϊόντων πνευματικής ιδιοκτησίας, που τίθενται σε αντιπαράβολή με τα προϊόντα «σωματικής ιδιοκτησίας» είναι ότι το αντικείμενο εργασίας σου έχεις τη δυνατότητα να το πουλήσεις και δεν πουλάς το ίδιο το πνεύμα σου, όπως στην περίπτωση του σώματός σου, δηλαδή δεν υποβιβάζεσαι σε μια «πνευματική πόρνη» πουλώντας τα βιβλία που συνέγραψες. Η «σωματική πόρνη» πουλάει ολόκληρο τον εαυτό της, πουλώντας τη σεξουαλικότητά της στους πελάτες της. Για παράδειγμα, δεν θα μπορούσαμε εύκολα να υποστηρίξουμε ότι η πώληση των βιβλίων του Καντ θα σήμαινε την πώληση και του ίδιου το πνεύματος του σπουδαίου φιλόσοφου, άρα και του εαυτού του, στο πλαίσιο της ενότητας σώματος και πνεύματος. Ασφαλώς, ούτε ασπαζόμαστε τη θέση ότι πουλώντας τα βιβλία μου χρησιμοποιώ τον εαυτό μου ως αντικείμενο, κατά συνέπεια δεν θα έπρεπε να προβαίνω επουδενί σε αυτή την πρακτική της πώλησης.

⁵⁵ Βλ. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts (1821): Βασικές κατευθύνσεις της φιλοσοφίας του δικαίου ή φυσικό δίκαιο και πολιτειακή επιστήμη. Μετάφρ. Σταμάτης Γιακουμής. Εκδ. Δωδώνη, 2004, σελ. 90 επ.

Η μόνη πιθανή περίπτωση αντικειμενοποίησης του πνεύματος που μπορώ να σκεφτώ είναι εκείνη που περιγράφει ο D. Parfit στο *Reasons and Persons*. Το κριτήριο εκκινεί και αυτή τη φορά από τα πειράματα της ιατρικής επιστήμης υπέρ της άποψης των Reductionists⁵⁶, γεγονός που καταδεικνύει τη σπουδαιότητα που διαδραματίζει για οποιαδήποτε πραγμάτευση του ανθρώπινου σώματος η εξέλιξη της ιατρικής επιστήμης και οι νέες τεχνολογίες.

Ο Derek Parfit δέχεται δύο εκδοχές της αναγωγιστικής θέσης⁵⁷. Σύμφωνα με την πρώτη εκδοχή, η ύπαρξη ενός προσώπου συνίσταται απλώς στην ύπαρξη ενός εγκεφάλου και ενός σώματος, καθώς και στην εμφάνιση μιας σειράς φυσικών και νοητικών συμβάντων που συσχετίζονται, ενώ σύμφωνα με τη δεύτερη, το πρόσωπο μπορεί να θεωρηθεί ως μια διακριτή οντότητα δίχως αυτή η οντότητα να έχει χωριστή ύπαρξη, καθότι με τον τρόπο αυτόν επιτυγχάνεται η απονομή δικαιοσύνης στην προτεινόμενη αναλογία του Hume, αναλογία ανάμεσα στο πρόσωπο και σε μία πολιτεία.

Με μεγάλη ενάργεια παραθέτει το παράδειγμα της ύπαρξης της Γαλλίας, ενώ διατυπώνει πως δεν συμβαίνει το ίδιο και με την Ρουσιτανία, μολονότι η πρώτη δεν υπάρχει χωριστά, πέραν των υπηκόων και της εδαφικής της επικράτειας⁵⁸. Η αναγωγιστική θέση αποκλείει την ύπαρξη χωριστά υπαρχουσών οντοτήτων, καθώς θεωρεί το πρόσωπο χωριστό συμπληρωματικό γεγονός, χωριστό από τον εγκέφαλο και τις εμπειρίες του.

Το πλέον σημαίνον σημείο στην ανάλυση του Parfit απολεί η διαφορά ανάμεσα στην αναγωγιστική και τη μη αναγωγιστική θέση, η οποία συμπίπτει με τον δυϊσμό μεταξύ προσωπικής κατοχής και απρόσωπης περιγραφής. Ο Parfit αντιλαμβάνεται το σώμα ως συνιστώσα του προσωπικού μου «είναι» και, άρα, οι δύο προοπτικές αποτελούν το σώμα ως δικό μου και το σώμα ως κορμό μεταξύ των υπόλοιπων σωμάτων. Η πιο σημαντική θέση στις απόψεις του Parfit που θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε το status του ανθρώπινου σώματος είναι η θέση του για τον εγκέφαλο. Το πρόσωπο έχει μια βιωμένη σχέση με τα μέλη του είτε ως όργανα

⁵⁶ Βλ. Steven Horst, *Beyond Reduction: Philosophy of Mind and Post-Reductionist Philosophy of Science*, published at www.oxfordscholarship.com, 2007 και Massimo Pigliucci, *Between holism and reductionism: a philosophical primer on emergence*, *Biological Journal of the Linnean Society*, May 2014.

⁵⁷ Βλ. Derek Parfit, *Reasons and Persons*, Oxford University Press, 1984, p. 211

⁵⁸ Βλ. Paul Ricoeur, *Ο ίδιος ο εαυτός ως άλλος*, Μετάφραση Βίκου Ιακώβου, εκδόσεις Πόλις, 2008, σελ. 176

κίνησης (χέρι, πόδι) είτε ως όργανα αντίληψης (μάτι) είτε συγκίνησης- συναίσθησης (καρδιά). Ωστόσο, ο εγκέφαλος εξαιτίας του μειωμένου αισθήματος πως ανήκει σε μένα και της απουσίας φαινομενολογικού καθεστώτος, δηλαδή της αίσθησης ότι υπάρχει πράγματι ο εγκέφαλος στο κρανίο μας, όπως αισθανόμαστε με τα μάτια ή τα χέρια μας, προσδίδει στον εγκέφαλο τον χαρακτήρα μίας μη βιωμένης εσωτερικότητας. Ο Parfit αναφέρεται στη μνημονική συνέχεια ως τρόπο απαλλαγής από τη δική μου, τη δική σου ή τη δική του κατοχή. Αυτό το επιχείρημα αξίζει περαιτέρω διερεύνησης: πρώτον, αναφέρεται σε μία επέμβαση στον εγκέφαλο με ένα ομοίωμα μνήμης, το οποίο θα τοποθετηθεί σε έναν άλλο εγκέφαλο. Σε αυτή την περίπτωση θα έχουμε ένα μνημονικό ίχνος εντός του εγκεφάλου, με κοινή μνήμη τις αναμνήσεις των προσίδιων προηγούμενων εμπειριών μας. Πόσο εντυπωσιακό είναι, άραγε, το παράδειγμα της μνήμης, ειδικά σε συνδυασμό με τον εγκέφαλο, ο οποίος αποτελεί μέλος του σώματος και, άρα, υπό εξέταση τμήμα της παρούσας μελέτης;

Η ίδια θέση διατρέχει και τη Jäsche- Logik του Καντ: “ Για να σχηματίσουμε από τις παραστάσεις έννοιες, πρέπει να συγκρίνουμε, να λογιζόμαστε και να αφαιρούμε” , εννοώντας πως οι τρεις αυτές πράξεις της διάνοιας είναι ουσιώδεις και καθολικοί όροι παραγωγής κάθε μιας έννοιας. Ειδικότερα, οι άνθρωποι διαθέτουν έναν κατώτερο εγκέφαλο και δύο ανώτερα ημισφαίρια, τα οποία συνδέονται με μία δεσμίδα ινών. Οι επιστήμονες απέδειξαν πως εάν αποκοπούν οι ίνες, μειώνεται η ένταση των επιληπτικών κρίσεων περιορίζοντας τα αίτια στο ένα ημισφαίριο. Εντούτοις, εκείνο που μας ενδιαφέρει στο πεδίο της ηθικής είναι η απόδειξη της δημιουργίας δύο χωριστών σφαιρών συνείδησης. Τα puzzling cases του Parfit αποκτούν ιδιαίτερη αξία για το υπό εξέταση θέμα. Για παράδειγμα, ένα από τα επιληπτικά άτομα του προηγούμενου παραδείγματος τοποθετείται μπροστά σε μία οθόνη, όπου το αριστερό μισό είναι κόκκινο και το δεξί μισό είναι μπλε. Σε κάθε μισό της οθόνης ερωτάται με μικρά γράμματα « Πόσα χρώματα μπορείς να διακρίνεις;». Το άτομο με τα δύο χέρια γράφει «Μόνο ένα». Στη συνέχεια, η επόμενη ερώτηση διατυπώνεται ως εξής: «Ποιο είναι το μοναδικό χρώμα που μπορείς να διακρίνεις;», τότε με το ένα χέρι γράφει το «Κόκκινο» και με το άλλο γράφει «Μπλε». Η υπόθεση ύπαρξης μίας συσκευής που μπορεί να

ανασχέσει την επικοινωνία μεταξύ των δύο ημισφαιρίων φαντάζει ως περίπτωση ιδανική πολλαπλών χρήσεων στα παραδείγματα του Parfit⁵⁹.

Οι άνθρωποι με μη συνδεδεμένα ημισφαίρια έχουν δύο χωριστές σφαίρες συνείδησης, δύο σφαίρες σκέψεων και εμπειριών, όπου η καθεμία είναι άγνωστη για την άλλη. Οι Reductionists θεωρούν ότι πρόκειται για δύο ξεχωριστούς ανθρώπους, που ελέγχουν ένα σώμα, όπου το κάθε ημισφαίριο έχει τον αποκλειστικό έλεγχο ενός άκρου, ενώ ο Wittgenstein θα διαφωνούσε με αυτά τα φανταστικά σενάρια εμμένοντας σε βέβαια γεγονότα. Τα διαιρεμένα μυαλά όμως επιβιώνουν και με έναν άλλο τρόπο. Για παράδειγμα, εγώ, ο Απόστολος Φαρδής, είμαι ένα από τα δίδυμα μονοζυγωτικά, όπου σε ένα αυτοκινητιστικό ατύχημα χάνω το σώμα μου και ο δίδυμος αδερφός μου το μυαλό του, δηλαδή εγώ είμαι σωματικά νεκρός και ο αδερφός μου εγκεφαλικά νεκρός⁶⁰. Ωστόσο, συνολικά υφίσταται ένα υγιές σώμα και ένας υγιής εγκέφαλος. Οι νευροχειρουργοί μπορούν να συνθέσουν τα δύο μέρη. Στο σημείο αυτό κρίνεται αναγκαίο να ειπωθεί πως το μειονέκτημα χειρουργικά είναι η μη δυνατότητα συμβατότητας των νεύρων μου με τα νεύρα του δίδυμου αδερφού μου⁶¹. Το μυαλό μου μπορεί να επιβιώσει, εάν εμφυτευθεί στο σώμα του, αλλά το άτομο, που θα προέλθει από την ένωση, θα είναι παραλυμένο. Τότε, αναδύεται το σπουδαίο ερώτημα:

Εάν επιτευχθεί η σύνδεση, ποιό θα είναι το πρόσωπο αυτό;

Οι ανωτέρω προβληματισμοί αποτελούν αναπόσπαστη ενότητα της πρόσληψης του status του ανθρώπινου σώματος. Στην παραπάνω υπόθεση, ο εγκέφαλός μου μετεμφυτεύεται στο δίδυμο αδερφό μου και εγώ διαιρούμαι.

⁵⁹ Βλ. Derek Parfit, *Reasons and Persons*, Oxford University Press, 1984, p. 245-280, *Why our identity is not what matters*.

⁶⁰ Βλ. Intrauterine death of one twin, with rescue of the other, in twin-twin transfusion syndrome, Authors A. Ohkuchi, H. Minakami, H. Shiraishi, I. Suzuki, T. Ohki, I. Sato, Published Date March 2002, Three-dimensional sonographic assessment of fetal urine production before and after laser surgery in twin-to-twin transfusion syndrome, Authors M. Yamamoto, M. Essaoui, B. Nasr, N. Malek, Y. Takahashi, R. Moreira de Sa, Y. Ville, Published Date 29 November 2007.

⁶¹ Βλ. Linda Sharee Squires RN, A case study of recipient twin surviving complications of Twin-to-Twin Transfusion Syndrome, 18 Oct 2013, onlinelibrary.wiley.com και Intertwin discordance in umbilical venous volume flow: a reflection of blood volume imbalance in twin-to-twin transfusion syndrome, Authors M. Yamamoto, B. Nasr, L. Ortqvist, J.-P. Bernard, Y. Takahashi, Y. Ville, Published Date, 23 February 2007.

Αφενός, το εκκολαπτόμενο πρόσωπο συνδέεται ψυχολογικά με τον Απόστολο Φαρδή, χωρίς όμως το σώμα μου. Συνεχίζω να υπάρχω στη ζωή μόνο με τον εγκέφαλό μου εντός ενός ζώντος προσώπου, το οποίο συνδέεται ψυχολογικά μαζί μου. Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση της δωρέας ή πώλησης οργάνων ή μελών του ανθρώπινου σώματος. Υπάρχει η ιατρική δυνατότητα μεταμόσχευσης της καρδιάς μου, αυτό συνεπάγεται αυτόματα ότι συνεχίζω να υπάρχω, έστω και σε άλλο σώμα. Είμαι η «συνταγή επιβίωσης» λέει χαρακτηριστικά ο Derek Parfit και μας προκαλεί τη διαπίστωση ότι πολλές φορές το ίδιο το ανθρώπινο σώμα είναι η «συνταγή» θεραπείας σε δύσκολες ασθένειες. Με αυτό τον τρόπο, φωτίζεται ακόμη ένας λόγος προς υποστήριξη των θέσεων του Καντ για την κρισιμότητα και τη σοβαρότητα, με την οποία θα πρέπει να αντιμετωπίζεται το ανθρώπινο σώμα ως ένα πρωταρχικό καθήκον απέναντι στον ίδιο τον εαυτό μας.

Εφόσον το ένα ημισφαίριο αρκεί για την επιβίωση του ανθρώπου, θα μπορούσαμε να πουλήσουμε το άλλο ημισφαίριο. Η ζωή με το μισό ημισφαίριο δεν θα ήταν η ίδια, μπορεί να χρειαζόταν να μάθουμε από την αρχή βασικές έννοιες ή πώς να ελέγχουμε τα δύο μας χέρια, αλλά εφόσον υπάρχει η ιατρική δυνατότητα, ελευθερώνεται η συζήτηση της πώλησης ενός ημισφαιρίου. Το παράδειγμα αναπτύσσεται ως περίπτωση μεταμόσχευσης ενός ημισφαιρίου του εγκεφάλου, το οποίο διαρρηγνύει την καντιανή ενότητα σώματος και πνεύματος και ,κατά τη γνώμη μου, αποτελεί μία περίπτωση αντικειμενοποίησης του πνεύματος. Όπως η γυναίκα που πουλάει το σώμα της στην πορνεία ή σε μια πολυγαμική σχέση και ,άρα, ολόκληρο τον εαυτό της, έτσι ο άνθρωπος που πουλάει τον εγκέφαλό του πουλάει ολόκληρο τον εαυτό του και προβαίνει σε εγκεφαλική πορνεία.

Ολοκληρώνοντας τις βάσεις του ζητήματος της προσωπικής ταυτότητας με το επιχείρημα του Parfit κρίνεται εύλογο να αναφερθεί πως έχει την πεποίθηση της υπάρξης ενός ατόμου. Στο πρόσωπό του επιβιώνουν ο δικός μου εγκέφαλος και το σώμα του δίδυμου αδερφού μου. Για το status του ανθρώπινου σώματος πολύ σημαντική είναι η σύνδεση μεταξύ αυτού του εκκολαπτόμενου ανθρώπου και της αγαπημένης του. Ο Parfit υποθέτει ότι τη στιγμή που η σύντροφός του αγαπάει τον ίδιο, θα αγαπήσει αυτό το νέο «πρόσωπο» στον αυτό βαθμό, μολονότι δεν θα μπορεί να προσφέρει η γυναίκα την ίδια αδιαίρετη αγάπη , την οποία προσφέρουν

ο ένας στον άλλον σήμερα⁶². Ταυτόχρονα, ο Williams προτείνει ένα νέο φυσικό κριτήριο: Ένα μελλοντικό πρόσωπο θα είναι εγώ, μόνο εάν είναι εν ζωή και διαθέτει κάτι παραπάνω από το μισό του εγκεφάλου μου.

Εγκολπώνοντας τις απόψεις του διαχωρισμού του εγκεφάλου και αντλώντας τη σημασία αυτού του ιδιαίτερου οργάνου του ανθρώπινου σώματος, για το οποίο αναφέρθηκε ήδη από την εισαγωγή ότι θα γινόταν ειδική μνεία, η εμπειρική και ιατρική έρευνα ανέδειξε την ενότητα σώματος και πνεύματος στον ίδιο τον εγκέφαλο. Έχω την πεποίθηση ότι πουλώντας το ένα ημισφαίριο του εγκεφάλου μου ,επειδή ακριβώς εμπεριέχει τόσο στοιχεία του σώματος ως ύλης όσο και του πνεύματός μου ως άυλης ποσότητας, συνιστά τη χειρότερη περίπτωση παραβίασης του ίδιου μου του εαυτού, χειρότερη ακόμη και από εκείνη της πόρνης. Παρόλο που ο πωλητής οργάνου μπορεί να είναι σε θέση να δώσει το συναίνεσή του ή να υιοθετήσει τον σκοπό του λήπτη, ωστόσο με αυτό τον τρόπο εγκαταλείπει το πρωταρχικό καθήκον της αυτοσυντηρήσης και του σεβασμού της ανθρωπίνης του ιδιότητας.

Επιπρόσθετα, ακόμη ένα επιχείρημα κατά της πώλησης οργάνων και υπέρ της υφ' όρων δωρεάς συνδέεται με τη μεγάλη ανησυχία, και δική μου, της οικονομικής συναλλαγής, που θα υποθάλπει αυτή η μεταμόσχευση. Η νομοθετική παρότρυνση υπέρ των μεταμοσχεύσεων οργάνων χωρίς αυστηρούς όρους θα ενισχύσει τις οικονομικοκοινωνικές ανισότητες και την κοινωνία των δυσμενών διακρίσεων εις βάρος των ασθενέστερων οικονομικών στρωμάτων, ενώ παράλληλα το πρόσωπο θα θεωρεί τον εαυτό του πιο επιρρεπή στη θέση ότι η ανθρωπινή ιδιότητά του προσφέρεται για χρήση από τους άλλους, όπως και όποτε εκείνοι το επιθυμούν⁶³. Το επιχείρημα είναι εύληπτο και συνίσταται στην ορθολογική αντίληψη ότι οι οικονομικά λιγότερο εύρωστοι πληθυσμοί θα πεισθούν να μεταβιβάσουν τα συμπαγή ή μη όργανά τους έναντι οικονομικού ανταλλάγματος, μη αντιλαμβανόμενοι τη σπουδαιότητα της ύπαρξης του σώματός τους ή πιεζόμενοι από τις οικονομικές τους ανάγκες, ενώ οι ισχυρότερες οικονομικές ομάδες θα βρίσκονται μονίμως στην πλεονεκτική θέση του αγοραστή. Οι ίδιοι μόνο από λόγους διαστροφής θα υπέκυπταν

⁶² Βλ. Derek Parfit, ό. π. σελ. 264 επ.

⁶³ Βλ. S. Kerstein, « Kantian condemnation of commerce in organs», Kennedy Institute Ethics Journal 19 (2), 2009, σελ. 161

σε αυτή την πράξη⁶⁴. Επομένως, προσθέτοντας και αυτό το λόγο θα πρέπει να τεθούν πρόσθετοι όροι στη δωρεά οργάνων, αν και δεν είμαι βέβαιος ότι είναι εύκολο να καταπολεμηθεί το εμπόριο οργάνων με καθαρά δικαϊκό τρόπο.

Στην περίπτωση της πώλησης ανθρώπινων οργάνων τα καντιανά επιχειρήματα για τη μείωση και χρησιμοποίηση της ανθρώπινης ιδιότητας ως ιδιοκτησίας δεν επιδέχονται σοβαρής αμφιβολίας. Συμφωνούμε πως με τον ίδιο τρόπο που η πόρνη πουλάει τη σεξουαλικότητά της ως άλλο μέσο για την ικανοποίηση των ορέξεων των πελατών και υποβιβάζεται σε αντικείμενο όρεξης, εκείνος που πουλά τα όργανά του ή τα ανταλλάσσει έναντι οφειλόμενου χρηματικού ανταλλάγματος (δεν είναι σπάνιες αυτές οι περιπτώσεις) επιτρέπει στον αγοραστή τη χρησιμοποίησή του ως απλού μέσου για την ικανοποίηση του σκοπού διατήρησης στη ζωή. Ακόμη κι αν ο αγοραστής εξακολουθεί να σέβεται την ανθρώπινη ιδιότητα του δότη και γενικά την ανθρώπινη φύση, ο πωλητής επιτρέπει στον εαυτό του να διαθέσει ένα μέρος του στον πωλητή και, συνεπώς, ολόκληρο τον εαυτό του. Είναι εξοργιστικό να μπορεί ο καθένας να μετατρέπεται σε αντικείμενο εντός συναλλαγών και να μη σέβεται τον εαυτό του ως αυτοσκοπό.

Η σχέση του προσώπου με το σώμα του είναι έμφυτη και απαραβίαστη, ενώ η επέμβαση τρίτου προϋποθέτει τη συναίνεση του προσώπου⁶⁵. Ακόμη και στην περίπτωση του γάμου, όπου ο κάθε σύζυγος έχει συναινέσει εκουσίως και, κατά καντιανή συνέπεια, αποκτήσει δικαιώματα χρήσης και ιδιοκτησίας του εαυτού του άλλου συζύγου δεν είναι ηθικά μη αμφισβητήσιμη η περίπτωση δωρεάς. Ένα πρόσωπο επιτρέπεται να χρησιμοποιεί το σώμα του άλλου και ειδικά τη σεξουαλικότητα του εντός μίας σχέσης αγάπης, σεβασμού, ισότητας και αμοιβαιότητας.

Η γνώμη μου είναι ότι θα έπρεπε να αποτελεί κατ' εξαίρεση δυνατότητα η δωρεά οργάνων εν ζωή αποκλειστικά για θεραπευτικούς σκοπούς, τηρουμένης της πλήρους, ευκόλως κατανοητής και αντικειμενικής ενημέρωσης με σεβασμό στην ελευθερία, την προσωπικότητα, τις θρησκευτικές, κοινωνικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις του ατόμου και μόνο μεταξύ είτε των συζύγων είτε με ασθενή με τον

⁶⁴ Βλ. S. Kerstein, ό.π. σελ.161

⁶⁵ Βλ. Τάκη Βιδάλη, Βιοδίκαιο, Πρώτος Τόμος: Το πρόσωπο, Πρόλογος Γ. Κουμάντος, εκδόσεις Σάκκουλα, 2007, σελ. 41 επ. και 149 επ.

οποίο ο δότης συνδέεται με σύμφωνο ελεύθερης συμβίωσης με τουλάχιστον 5ετή διάρκεια είτε μεταξύ προσώπων που συνδέονται προσωπικά και συναισθηματικά. Εξαιρετικά, στην τελευταία περίπτωση επιβάλλεται να τεθούν πρόσθετες εγγυήσεις ασφαλείας, όπως ο ιατρικός έλεγχος της ψυχικής υγείας του δυνητικού δότη, η προσωπική σχέση και ο συναισθηματικός δεσμός με τον λήπτη και, τέλος, η απουσία χρηματικού ανταλλάγματος, εάν βέβαια αυτό είναι εύκολο να ελεγχθεί.

Το ερώτημα που ανακύπτει συνδέεται άμεσα με την σοβαρή πιθανότητα το πρόσωπο να απωλέσει την προσωπική του ταυτότητα⁶⁶. Για την C. Korsgaard, η προσωπική ταυτότητα αποτελείται από δύο στοιχεία, αφενός την τυπική συνέχεια του προσώπου και ,αφετέρου, τη μοναδικότητα. Για παράδειγμα, ένα πρόσωπο που επιβιώνει με μεταμοσχευμένη καρδιά έχει παρατηρηθεί σύμφωνα με τους κανόνες της ιατρικής επιστήμης ότι δεν νιώθει ακριβώς ο ίδιος άνθρωπος που ήταν πριν τη μεταμόσχευση και επηρεάζονται ορισμένες σωματικές και πνευματικές λειτουργίες του. Το ίδιο ακριβώς έχει παρατηρηθεί και στην περίπτωση που κάποιος έχει μεταμοσχευμένο άκρο, λόγω συνήθους αυτοκινητιστικού ατυχήματος. Σε αυτή την περίπτωση το πρόσωπο δεν μπορεί να αποδώσει το ίδιο σωματικά ή πολλές φορές η κούρασή του είναι πολλαπλάσια και νιώθει πόνο στο σημείο , διότι η συμβατότητα των υπόλοιπων μελών του σώματός του με το μεταμοσχευμένο μέλος δεν είναι η ίδια, όπως ήταν εκείνη με το φυσικό στέλεχος. Η μοναδικότητα του προσώπου είναι αυτή που χάνεται σε ανάλογες περιπτώσεις, αφού το ξένο στέλεχος επιτυγχάνει έναν υψηλό βαθμό συμβατότητας, αλλά το άτομο δεν συμπεριφέρεται με τον ίδιο τρόπο.

Βέβαια, εάν πραγματοποιούσαμε μία στάθμιση συμφερόντων, τότε το διακύβευμα θα ήταν η ίδια η ζωή και η σύννευσή της χωρίς κάτω άκρο με τις πιθανές επαγγελματικές, κοινωνικές και ψυχολογικές επιπτώσεις, ενώ στην αντίθετη πλευρά η επιβίωση και σχεδόν κανονικότητα της ζωής με τεχνητό στέλεχος *lege artis* και χάριν της ιατρικής επιστήμης-έρευνας αποτελεί ένα βάλαμο για το έλλογο υποκείμενο, που επιδιώκει την κανονικότητα.

Μολοταύτα, η αφαίρεση οργάνων από ζώντα δότη με σκοπό τη μεταμόσχευση θα πρέπει να διενεργείται, εφόσον δεν διατίθενται όργανα από θανόντα πρόσωπα,

⁶⁶ Βλ. Τάκη Βιδάλη, ό.π. σελ. 247 για την ιατρική δυνατότητα μεταμόσχευσης προσώπου από νεκρούς δότες σε λήπτες, οι οποίοι έχουν υποστεί σοβαρές εξωτερικές αλλοιώσεις, συνήθως απόρροια σοβαρών ατυχημάτων, π.χ. εκτεταμένης πυρκαγιάς. Πλήρης μεταβολή των χαρακτηριστικών της εξωτερικής ταυτότητας, με τα οποία ήταν γνωστός στις κοινωνικές του σχέσεις και βιολογική αυτονομία.

μέχρι τη στιγμή της αφαίρεσης του οργάνου, δεν υφίσταται εναλλακτική θεραπευτική μέθοδος ανάλογης αποτελεσματικότητας και η μεταμόσχευση δεν συνεπάγεται προφανή και σοβαρό κίνδυνο για τη ζωή ή την υγεία του δότη. Είμαι αρκετά διστακτικός απέναντι στο θεσμό της δωρεάς οργάνων αδιακρίτως (νόμος 2737/1999, «Μεταμοσχεύσεις ανθρώπινων ιστών και οργάνων και άλλες διατάξεις», π.δ. 6/2001) ,διότι με ανησυχεί η ιδέα πως ακόμη και στο πλαίσιο μιας έγγαμης σχέσης ή συμφώνου συμβίωσης (νόμος 3719/2008 και 4356/2015), εάν μόνο ο ένας σύζυγος όντας περισσότερο επιρρεπής σε προβλήματα υγείας ή λόγω κληρονομικότητας ή καταχρήσεων ασκούσε το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει τον έναν πνεύμονα του άλλου συζύγου, ακόμη και ενάντια στη θέλησή του, θα υποβίβαζε το σύζυγο σε “αποθήκη ανθρώπινων μελών”. Στο δε καντιανό παράδειγμα δεν είμαι σίγουρος -θεωρώ δογματικά ορθή τη θέση του Καντ περί εξίσου καταδίκης της πώλησης και της δωρεάς οργάνων για την εποχή του- πως σε περίπτωση ανάγκης της συζύγου θα μπορούσε εκείνη να απαιτήσει τον πνεύμονα ή το νεφρό του συζύγου της, τηρουμένων των αναλογιών της εποχής του 19^{ου} αιώνα.

Η σεξουαλική σχέση βασίζεται στην εκατέρωθεν επιθυμία για την ικανοποίηση των γενετήσιων ιδιοτήτων και φυσικά στην αμοιβαία συναίνεση. Διαφορετικά, δίχως τους παραπάνω όρους, θα συνιστούσε βιασμό. Ο Καντ δεν θεωρεί ηθικά κατακριτέα την άσκηση των συζυγικών δικαιωμάτων , θεωρεί όμως ηθικά επίμεμπτη τη θανάτωση του συζύγου ή την πώληση ως σκλάβο της συζύγου, διότι παρόλο που βρίσκεται στην ιδιοκτησία του συζύγου της, η συγκεκριμένη χρήση είναι ανεπίτρεπτη. Κατ' επέκταση, δεν θα μπορούσε ασφαλώς ο σύζυγος να πουλήσει το νεφρό ή το ήπαρ της συζύγου του, αλλά ούτε φυσικά και να την εξωθήσει στην πορνεία.

Ένα άτομο επιτρέπεται να χρησιμοποιεί σεξουαλικά το σώμα κάποιου άλλου στο πλαίσιο μιας σχέσης ισότητας και αμοιβαιότητας, όπου τα μέλη παραδίδουν τους εαυτούς τους ο ένας στον άλλον. Θεωρώ, όμως, ότι ακόμη και στο παραπάνω ελεύθερο ,καταρχήν, πλαίσιο της ενότητας βούλησης των ατόμων ή ,εάν θέλετε, ακόμη και στο γάμο, όπου ο καθένας αποκτά δικαιώματα χρήσης και ιδιοκτησίας του σώματος του άλλου, υπάρχει σοβαρή πιθανότητα να παραβιαστεί η ανθρώπινη ιδιότητα του ενός ή του άλλου ατόμου και , επομένως, θα πρέπει να τεθούν «περιορισμοί χρήσης». Αυτοί οι «περιορισμοί χρήσης» αφορούν τα αδικήματα της σεξουαλικής κακοποίησης, των σωματικών βλαβών και της ελεύθερης- άνευ

όρων- χρησιμοποίησης του σώματος του άλλου, ακόμη και στο υποθετικό παράδειγμα που ο ένας σύντροφος χρειάζεται το αίμα ή το μυελό των οστών ή ακόμη το νεφρό του άλλου συζύγου. Οι «περιορισμοί χρήσης» πρέπει να τεθούν, διότι είναι αδιανόητο να θεωρηθεί ο άνθρωπος κινητή περιουσία χάριν του άλλου συμβίου, καθόσον αυτό θα υποβάθμιζε την ανθρώπινη ιδιότητα και θα μετέτρεπε τον έναν σύζυγο σε αντικείμενο με ανταλλακτική αξία, κάτι το οποίο δεν θα ήταν συμβατό με καμία ηθική, αλλά ούτε και κοινωνική αρχή.

Σε συνάφεια του παραπάνω επιχειρήματος, ας ειπωθεί πως θεωρούμε ότι εντός γάμου δεν υφίσταται χρηματικό αντάλλαγμα στη μεταμόσχευση του πνεύμονα του ενός συζύγου στον άλλον, αλλά όχι και συναίνεση, η δε ιατρική επέμβαση πραγματοποιείται ,αφενός, για λόγους αμοιβαίας αγάπης και σεβασμού και ,αφετέρου, για λόγους υιοθέτησης του σκοπού του λήπτη του νεφρού και προώθησης της ανθρώπινης ιδιότητάς του. Σε αυτή την υπόθεση είναι έωλο να επιχειρηματολογούμε υπέρ της υιοθέτησης του σκοπού του λήπτη του πνεύμονα, τη στιγμή που υποβιβάζεται η ανθρώπινη ιδιότητα στο πρόσωπο μας, ακόμη και αν η πιθανότητα βλάβης είναι ιατρικά αποδεδειγμένη σε χαμηλότερο ποσοστό του 1%. Η σχέση του προσώπου με το σώμα του είναι έμφυτη και απαραβίαστη , ενώ η επέμβαση τρίτου προϋποθέτει τη συναίνεση του προσώπου. Δεν έχουμε τέλειο καθήκον να συναινέσουμε να μας αφαιρεθεί ο πνεύμονας, για να διατηρηθεί στη ζωή ο σύντροφός μας. Η αντιπαραβολή με το σκοπό του συντρόφου στην περίπτωση της σεξουαλικής σχέσης, ο οποίος συνίσταται στην ικανοποίηση των σεξουαλικών επιθυμιών, δεν πρέπει να ταυτίζεται με το σκοπό του λήπτη πνεύμονα. Ο σκοπός του λήπτη πνεύμονα είναι υποχρεωτικός σκοπός για τον ίδιο, προκειμένου να διατηρηθεί στη ζωή και να μην απωλέσει την ανθρώπινη του ιδιότητα. Ασφαλώς, αναφέρομαι σε περιπτώσεις όπου ο ένας σύζυγος έχει δύο λειτουργικούς πνεύμονες και ο άλλος έχει χάσει τον έναν, για παράδειγμα λόγω πνευμονεκτομής και αφαίρεσης πνεύμονα που προσβλήθηκε από κακοήγη όγκο, ενώ κινδυνεύει να χάσει και τον άλλον πνεύμονα. Ακόμη και αν ο νόμος δεν απέκλειε ρητά την εμπορευματοποίηση των συμπαγών οργάνων, μία σχετική σύμβαση θα μπορούσε *in concreto* να κριθεί αντίθετη προς τα χρηστά ήθη, επομένως, άκυρη (άρθρα 178 και 179 ΑΚ), ιδίως εάν είχε προ-συναφθεί έναντι μελλοντικού πράγματος.

Ο ίδιος υποχρεωτικός σκοπός δεν υφίσταται στις σεξουαλικές σχέσεις, αλλά ο λήπτης του πνεύμονα είναι υποχρεώμενος να προωθήσει την ανθρώπινη ιδιότητά του και να επιβιώσει. Εάν υιοθετήσουμε το σκοπό του λήπτη και συγκαταθέσουμε να χρησιμοποιηθεί ο πνεύμονάς μας, προωθούμε το σκοπό της ανθρώπινης ιδιότητας του λήπτη. Δεν προωθούμε, όμως, τη δική μας ανθρώπινη ιδιότητα, η οποία έχει απόλυτη αξία και είναι αυτοσκοπός. Εάν επιτρέπαμε να δίνουμε προτεραιότητα στην ανθρώπινη ιδιότητα των συνανθρώπων μας άνευ όρων, θα κινδυνεύαμε να παραβιάσουμε το πρωταρχικό καθήκον αυτοσυντήρησής μας και θα διαπράτταμε ένα έγκλημα κατά του εαυτού μας, αφού θα θεωρούσαμε και οι ίδιοι τον εαυτό μας σαν μια «αποθήκη ανθρώπινων μελών». Δεν είναι το ίδιο πράγμα με την καντιανή υπεράσπιση της αφαίρεσης με ακρωτηριασμό ενός νεκρού οργάνου ή σχεδόν νεκρού και, άρα, βλαβερού για τη ζωή. Σε αυτή την περίπτωση, το πρόσωπο αποφασίζει μόνο του, σεβόμενο τον πρωταρχικό σκοπό της διατήρησης της ανθρώπινης ιδιότητας, ακόμη και εάν δεν μπορεί να χρησιμοποιεί όπως θέλει το σώμα του, αφού το παράδειγμα του ακρωτηριασμού ενός νεκρού οργάνου συνιστά καθαρή περίπτωση τήρησης του πρωταρχικού καθήκοντος αυτοσυντήρησης.

Ας επιστρέψουμε στο παράδειγμα της πνευμονεκτομής, για να διατηρηθεί η ανθρώπινη ιδιότητα κάποιου άλλου προσώπου, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ηθικά δικαιολογημένη, διότι η ανθρώπινη ιδιότητα έχει την ίδια απόλυτη αξία είτε στο πρόσωπο του ίδιου είτε στο πρόσωπο ενός άλλου, αλλά δεν παύει να συνιστά ένα ατελές καθήκον, μία πράξη μη ηθικά υποχρεωτική, όπως είναι οι πράξεις αγάπης προς τους άλλους, η φιλευσπλαχνία ή η ευγνωμοσύνη. Εξάλλου, ας σκεφτούμε την περίπτωση που ο ένας σύζυγος έχει σύναψει κατά σειρά τρεις θρησκευτικούς ή περισσότερους πολιτικούς νόμιμους γάμους, πως είναι δυνατόν να θεωρήσουμε ηθική υποχρέωση κάποιου να προωθεί την ανθρώπινη ιδιότητα των άλλων με δωρεές οργάνων, χωρίς να χρησιμοποιεί την ίδια την ανθρώπινη ιδιότητά του ως απλό μέσο;

Στις Διαλέξεις περί Ηθικής εξηγείται πως δεν κινδυνεύουν οι σύζυγοι να χάσουν τον εαυτό τους σε μια σχέση απόλυτης ισότητας και αμοιβαιότητας που παραδίδονται ο ένας στον άλλον. Συγκεκριμένα, εάν παραδώσω ολόκληρο τον εαυτό μου σε κάποιον και πάρω τον εαυτό του άλλου ως αντάλλαγμα, τότε ξανακερδίζω τον εαυτό μου και την ιδιοκτησία του εαυτού μου. Παραδίδω τον

εαυτό μου στην ιδιοκτησία του άλλου, το οποίο έχει ερμηνευθεί με τη μορφή ελέγχου, καθώς ο Καντ ήταν υποστηρικτής του αδιαθέτου του ανθρώπινου σώματος και της μη εμπορευματοποίησης των προϊόντων του. Σε αντάλλαγμα, παίρνω τον άλλο ως δική μου ιδιοκτησία και έτσι ανακτώ τον εαυτό μου, κερδίζοντας τον άνθρωπο του οποίου ιδιοκτησία έχω γίνει. Οι δύο άνθρωποι αποτελούν μια ενότητα βούλησης⁶⁷. Από το καντιανό παράδειγμα θεωρούμε ότι προκύπτει ένα επιχείρημα υπέρ ορισμένων χαρακτηριστικών δικαιωπραξιών εντός γάμου ,όπως του χρησιδανείου μελών ή οργάνων του ανθρώπινου σώματος (ΑΚ 810), αλλά και της ανταλλαγής οργάνων με σεβασμό στην ανθρώπινη ιδιότητα και αμοιβαία ισότητα των συζύγων. Ας κατασκευάσουμε έναν πίνακα για την πιο απαιτητική περίπτωση του χρησιδανείου και ,ακολουθώντας, έναν δεύτερο πίνακα για την περίπτωση της ανταλλαγής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Χρησιδάνειο μεταξύ των συζύγων⁶⁸

Ο 1) Ο σύζυγος παραδίδει τον εαυτό του αποκλειστικά στην σύζυγό του.

Η 2) Η σύζυγος παραδίδει τον εαυτό της αποκλειστικά στον σύζυγό της.

Ο 1) Εκείνος της επιτρέπει να έχει αποκλειστική ιδιοκτησία του εαυτού του.

Η 2) Εκείνη του επιτρέπει να έχει αποκλειστική ιδιοκτησία του εαυτού της.

Ο 1) Ο σύζυγος νομιμοποιείται να χρησιμοποιεί σεξουαλικά το σώμα της συζύγου του για την ικανοποίηση των σεξουαλικών επιθυμιών του.

Η 2) Η σύζυγος νομιμοποιείται να χρησιμοποιεί σεξουαλικά το σώμα του συζύγου της για την ικανοποίηση των σεξουαλικών επιθυμιών της.

Ο 1) Ο σύζυγος χάνει τον εαυτό του, ο οποίος βρίσκεται στην ιδιοκτησία της συζύγου του.

Η 2) Η σύζυγος χάνει τον εαυτό της, ο οποίος βρίσκεται στην ιδιοκτησία

⁶⁷ Βλ. Immanuel Kant , Lectures on Ethics, ό.π. 27:388

⁶⁸ Όπου Ο= ο σύζυγος και όπου Η= η σύζυγος

του συζύγου της.

- O 1) Ο σύζυγος χρησιδανείζει τον πνεύμονα του στη σύζυγο, ο οποίος βρίσκεται τώρα στην ιδιοκτησία της συζύγου του, όμως η σύζυγος βρίσκεται στη δική του ιδιοκτησία.
- H 2) Η σύζυγος χρησιδανείζει σε δεύτερο χρόνο τον πνεύμονα της στο σύζυγο, ο οποίος βρίσκεται τώρα στην ιδιοκτησία του συζύγου της, όμως ο σύζυγος βρίσκεται στη δική της ιδιοκτησία⁶⁹.
- O 1) Ο σύζυγος παίρνει πίσω τον πνεύμονά του από τη σύζυγο και καταφέρει να ανακτήσει τον εαυτό του (μέσω της ιδιοκτησίας του εαυτού της συζύγου του).
- H 2) Και η σύζυγος παίρνει πίσω τον πνεύμονά της και καταφέρει να ανακτήσει τον εαυτό της (μέσω της ιδιοκτησίας του εαυτού του συζύγου της).
-

Η σύζυγος που δεν δίνει τον πνεύμονά της, αλλά χρησιδανείται τον πνεύμονα του συζύγου της, στο πλαίσιο της αμοιβαιότητας, της ισότητας και της ενότητας βούλησης, δεν αντιμετωπίζει τον σύζυγό της ως αντικείμενο. Ούτε ο σύζυγος χρησιμοποιεί τον εαυτό του ως αντικείμενο, γιατί δεν είναι πράγμα, αλλά υποκείμενο του δικαίου. Ο καθένας ανακτά τον εαυτό του μέσω της ιδιοκτησίας του άλλου. Εάν ο πνεύμονάς μου γίνει ιδιοκτησία της συζύγου μου και εγώ έχω ως ιδιοκτησία μου τη σύζυγό μου, ανακτώ την ιδιοκτησία του πνεύμονά μου και του εαυτού μου. Σε αντίστοιχο παραδειγματικό πίνακα είναι δυνατόν να τεκμηριωθεί ένα ηθικό καθήκον δωρεάς οργάνων, μόνο που αμφισβητείται εύλογα στην περίπτωση αυτή η αντικειμενοποίηση ενός εκ των συζύγων με την πράξη της δωρεάς και η έλλειψη αυτονομίας στο πρόσωπό του, διότι ο Καντ δικαιολογεί την παράδοση ολόκληρου του εαυτού μου, αρκεί να πάρω τον εαυτό του άλλου ως αντάλλαγμα. Το αντάλλαγμα δεν υφίσταται στη δωρεά οργάνων, που είναι μια

⁶⁹ Μπορεί να παραληφθεί αυτό το στάδιο, για να μη θεωρηθεί περίπτωση ανταλλαγής.

οριστική-χαριστική σύμβαση και δεν είναι η ίδια περίπτωση με εκείνη του χρησιδανείου. Ακόμη και στο πλαίσιο του γάμου είναι ηθικά δικαιολογημένο ένα ατελές καθήκον δωρεάς οργάνων του ανθρώπινου σώματος για τη διατήρηση της ανθρώπινης ιδιότητας του συζύγου και δεν μπορεί να προκύψει μια τέλεια, ηθική υποχρέωση δωρεάς σε περίπτωση ανάγκης, παρά μόνο ίσως, εάν είναι ιατρικά εφικτό, χρησιδανείου, καθόσον το πρόσωπο δεν αντικειμενοποιείται και ούτε γίνεται ένα εμπόρευμα ή μια ιδιοκτησία, αφού σέβεται τον ίδιο του τον εαυτό και τον λήπτη-σύζυγο, χρησιμοποιώντας και τους δύο ως σκοπούς και όχι μόνο ως μέσα. Η ελευθερία επιλογής ανήκει στο άτομο, που μπορεί να δωρίσει κάποιο μέλος του σώματός του στον/η σύζυγο ή σε εκείνον που συνδέεται με δεσμούς αίματος και, άρα, έχει μια προσωπική και συναισθηματική σχέση, όπως τα αδέρφια ή οι γονείς ή ακόμη και οι πιο στενοί φίλοι «καρδιάς».

Ας κατασκευάσουμε έναν πίνακα τώρα για την περίπτωση της ανταλλαγής οργάνων ή μελών του ανθρώπινου σώματος μεταξύ των συζύγων:

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ανταλλαγή μεταξύ των συζύγων⁷⁰

- Ο 1) Ο σύζυγος παραδίδει τον εαυτό του αποκλειστικά στην σύζυγό του.
Η 2) Η σύζυγος παραδίδει τον εαυτό της αποκλειστικά στον σύζυγό της.
- Ο 1) Εκείνος της επιτρέπει να έχει αποκλειστική ιδιοκτησία του εαυτού του.
Η 2) Εκείνη του επιτρέπει να έχει αποκλειστική ιδιοκτησία του εαυτού της.
- Ο 1) Ο σύζυγος νομιμοποιείται να χρησιμοποιεί σεξουαλικά το σώμα της συζύγου του για την ικανοποίηση των σεξουαλικών επιθυμιών του.
Η 2) Η σύζυγος νομιμοποιείται να χρησιμοποιεί σεξουαλικά το σώμα του συζύγου της για την ικανοποίηση των σεξουαλικών επιθυμιών της.
- Ο 1) Ο σύζυγος χάνει τον εαυτό του, ο οποίος βρίσκεται στην ιδιοκτησία

⁷⁰

Όπου Ο= ο σύζυγος και όπου Η= η σύζυγος

της συζύγου του.

H 2) Η σύζυγος χάνει τον εαυτό της, ο οποίος βρίσκεται στην ιδιοκτησία του συζύγου της.

O 1) Ο σύζυγος χρησιμοποιεί το ένα νεφρό της συζύγου του , για να διατηρηθεί στη ζωή.

H 2) Η σύζυγος χρησιμοποιεί το έναν πνεύμονα του συζύγου της , για να διατηρηθεί στη ζωή.

O 1) Όμως ο σύζυγος ελέγχει τη σύζυγό του, η οποία έχει τον πνεύμονα του συζύγου της.

H 2) Και η σύζυγος ελέγχει τον σύζυγό της, ο οποίος έχει το νεφρό της συζύγου του.

O 1) Ο σύζυγος ελέγχει τον πνεύμόνά του μέσω του ελέγχου της συζύγου του.

H 2) Και η σύζυγος ελέγχει το νεφρό της μέσω του ελέγχου του συζύγου της.

Σε αυτή την περίπτωση, οι δύο σύζυγοι ενωμένοι σε μια ενότητα βούλησης, που λαμβάνουν από κοινού αποφάσεις, λειτουργούν ως ένα μεγαλύτερο υποκείμενο και δεν αντικειμενοποιούνται. Το άτομο μετατρέπεται σε ιδιοκτησία εντός γάμου είτε συμφώνου συμβίωσης εύλογης διάρκειας (5ετίας), αλλά διατηρεί την ανθρώπινη του ιδιότητα. Οι δύο σύζυγοι ελέγχουν από κοινού την οικογενειακή και επαγγελματική τους ζωή. Η δημιουργία του συμβολαίου είναι απαραίτητη σε αυτή την περίπτωση, αρκεί να μη σημαίνει ότι το σώμα της γυναίκας ανήκει στον άνδρα της για να το χρησιμοποιεί για την ικανοποίησή του, να το κακοποιεί και να το γονιμοποιήσει⁷¹.

⁷¹ Βλ. A. Dworkin, Pornography: Men Possessing Women, E.P. Dutton, 1989, σελ. 34 σε ελληνική έκδοση: Πορνογραφία και ανδροκρατική κοινωνία, μετάφραση Λουκάς Θεοδωρακόπουλος, Ουτοπία, 1983

Ανεξάρτητα, όμως, από το πλαίσιο των συζυγικών σχέσεων, των συγγενικών σχέσεων και των σχέσεων φιλίας, η δωρεά οργάνων δεν συνιστά περίπτωση ηρωικής πράξης, οπότε να μπορεί να δικαιολογηθεί εν ζωή ανεξαιρέτως, όπως προτείνουν ορισμένοι συγγραφείς. Η ηθική υποχρέωση του ατόμου στη μάχη, δηλαδή σε ακραία περίπτωση έκτακτης ανάγκης, διότι η μάχη δεν αποτελεί καθημερινό φαινόμενο, συνίσταται στην υπεράσπιση του εαυτού του και των συντρόφων του. Δεν υπάρχει κανένας λόγος, που να συγκλίνει υπέρ της ταύτισης της μάχης για την υπεράσπιση του εαυτού και των συντρόφων μας έως τον θάνατο με την περίπτωση της δωρεάς οργάνων.

Σκοπός του ήρωα είναι πράγματι να προστατεύσει τον εαυτό του και τους συντρόφους του και είναι υψηλό καθήκον του να το πράξει. Δεν υποβιβάζει τον εαυτό του, αλλά τον διατηρεί στη ζωή στο ακέραιο ή πεθαίνει υπερασπιζόμενος τη διατήρηση της ανθρώπινης ιδιότητας στο πρόσωπο το δικό του και των συνανθρώπων του. Είναι επιπόλαιο να ταυτίζουμε την περίπτωση των ηρωικών πράξεων με εκείνη του δωρητή νεφρού, αφού συνιστά διαφορετική περίπτωση, με ιδιαίτερους παράγοντες, υψηλό κίνητρο και ηθικό σκοπό. Εάν το επιχείρημα διατυπωνόταν πως εν καιρώ πολέμου μπορεί ο στρατιώτης, εφόσον εξυπηρετεί τις ανάγκες επιβίωσης της δικής του ζωής και των υπόλοιπων συμπολεμιστών του και με τη μεταμόσχευση νεφρού θα έχουμε δύο στρατιώτες αντί για έναν, που θα συμβάλλουν στον αμοιβαίο σκοπό της διατήρησης όλων μας στη ζωή, και δέκα στρατιώτες αντί για πέντε με μεταμοσχεύσεις⁷² πνεύμονα, που θα μας δώσουν αριθμητικό πλεονέκτημα και κατά συνέπεια μεγαλύτερες πιθανότητες επιβίωσης, τότε θα μπορούσα να δεχτώ ως ηθικό καθήκον απέναντι στον εαυτό σου και τους άλλους να δωρίσεις το νεφρό ή τον πνεύμόνά σου στον συμπολεμιστή σου. Όμως, το επιχείρημα δεν διατύπωνεται καθόλου με αυτό τον τρόπο, ούτε η περίπτωση είναι εξαιρετική, όπως εκείνη της εμπόλεμης κατάστασης.

Μία παρένθεση ιδιαίτερη σημαντική αποτελεί η συζήτηση για τα κίνητρα από τα οποία προκύπτουν οι πράξεις. Δεν χωρεί αμφισβήτηση πως η πράξη αυτού που πουλά τον πνεύμόνά του πηγάζει από το κίνητρο της έμμεσης διάθεσης⁷³. Είναι ηθικά

⁷² Βλ. Το κεφάλαιο VI της Σύμβασης του Οβιέδο 1997 (κυρωθείσα με το νόμο 2619/1998) για την αφαίρεση οργάνων και ιστών από ζώντες δότες με σκοπό τη μεταμόσχευση, καθώς και το Δεύτερο Πρωτόκολλο του 2002 της ίδιας Σύμβασης για τις μεταμοσχεύσεις οργάνων και ιστών ανθρώπινης προέλευσης.

⁷³ Βλ. Λίνα Παπαδάκη, Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής, Καντιανές Προσεγγίσεις, ό. π. σελ. 130

κατακριτέο να πωλείς τον πνεύμονα ή το νεφρό σου αποσκοπώντας στην είσπραξη χρηματικού ανταλλάγματος, μία πράξη χωρίς ηθική αξία. Κατά τον Καντ, εκείνος που πουλά το νεφρό του πωλεί ολόκληρο τον εαυτό του, διότι τον χρησιμοποιεί σαν να ήταν πράγμα, δίχως να σέβεται την απόλυτη αξία του προσώπου και τον αντικειμενοποιεί⁷⁴. Μπορεί τα χρήματα να αποτελούν ένα μέσο συναλλαγής των ανθρώπων, αλλά μου φαίνεται αδιανόητο το επιχείρημα ότι επιτρέπεται να πουλήσω τον πνεύμόν μου, προκειμένου να αποπληρώσω τις οφειλές μου, εξαιτίας των οποίων κινδύνευει η ζωή μου. Καμία ζωή δεν κινδυνεύει εξαιτίας των οφειλών. Εκείνο που μπορεί να κινδυνεύσει είναι η προσωπική μου ελευθερία ή η περιουσία μου, επομένως δεν υπάρχει ο σκοπός της αυτοσυντήρησης στην παραπάνω περίπτωση. Απέφυγα να αντιμετωπίσω την εδώ ανυπόφορη κατάσταση με το καντιανό επιχείρημα ότι ανεξαρτήτως σκοπού η πώληση πνεύμονα είναι κάτι ηθικά προβληματικό, διότι εμπορευματοποιείς τον εαυτό σου σε κάτι που μπορεί να αγοραστεί και να χρησιμοποιηθεί από άλλο πρόσωπο, καθώς το επιχείρημα της Ruth Chadwick⁷⁵ έχει λανθασμένη βάση. Η ίδια η ανθρώπινη ζωή δεν μπορεί να προσβληθεί εξαιτίας οφειλών, εκτός εάν η Chadwick είχε στο μυαλό της το δάνειο από τοκογλύφους, όπου ακόμη και σε αυτή την περίπτωση είναι ηθικά αποδοκιμαστέο να ανταλλάξεις το χρέος σου με τον πνεύμόν σου.

Στη μέχρι τώρα ανάπτυξη εξηγήσαμε για ποιο λόγο ο Καντ θεωρεί πως τόσο η πώληση όσο και η δωρεά ανθρώπινων οργάνων είναι ηθικώς κατακριτέες πράξεις και ενέργειες που αντικειμενοποιούν το έλλογο υποκείμενο. Υποστηρίχθηκε η θέση ότι η δωρεά, το χρησιδάνειο και η ανταλλαγή πνεύμονα ή νεφρού είναι σύμφωνη με την ηθική στο πλαίσιο έγγαμης συμβίωσης, συμφώνου συμβίωσης, στενών συγγενών και φιλίας χαρακτήρα, αλλά με ορισμένους πρόσθετους όρους και εντός πλαισίου προσωπικής και συναισθηματικής σχέσης μεταξύ δύο προσώπων στο πλαίσιο της αυτονομίας και σε μια σχέση που δεν έχει μεν τη νομική εγγύηση του γάμου ως ρήτρας, αλλά τηρεί τους κανόνες αμοιβαίας αγάπης και ισότητας, χωρίς χρηματικά ανταλλάγματα. Με την προώθηση της ανθρώπινης ιδιότητας ο δότης σέβεται τον εαυτό του και αντιμετωπίζει τον ίδιο και τους άλλους ως σκοπούς και ποτέ μόνο ως μέσα. Προβληματιστήκαμε έντονα για την περίπτωση της δωρεάς, διότι υπάρχουν περιπτώσεις γάμων, αλλά και συμφώνων συμβίωσης ή φιλιών, όπου η αντίρρηση του

⁷⁴ Βλ. Immanuel Kant, Groundwork, ό.π., σελ.38-40

⁷⁵ Βλ. Chadwick Ruth, «The market of bodily parts: Kant and duties to oneself», Journal of Applied Philosophy, 1989, σελ. 134

Καντ περί αντικειμενοποίησης του σώματος και υποβίβασης της ανθρώπινης ιδιότητας δεν φαίνεται ικανή να αντιμετωπιστεί. Αντιπαρατεθήκαμε στην άποψη των ηρωικών πράξεων, που διακρίνονται από τις πράξεις αυτοκτονίας, στην ηθική υποχρέωση θυσίας της ζωής κάποιου υποκειμένου και στη θέση πως η δωρεά πνεύμονα ομοιάζει με τις πράξεις ηρωισμού. Ο σκοπός του ήρωα είναι να κάνει κάτι για να προστατεύσει τον εαυτό του και τους συντρόφους του χωρίς να υποβιβάζει την ανθρώπινη ιδιότητά του. Επιπλέον, αιτιολογήσαμε γιατί είναι διαφορετική η προοπτική του ακρωτηριασμού του ποδιού μου, για να σώσω τη ζωή μου, από την περίπτωση της πώλησης νεφρού, για να απαλλαγώ από τα χρέη μου. Η ανώνυμη προσφορά αίματος εν ζωή μου φαίνεται σαν μια πράξη που μειώνει τον κίνδυνο χρησιμοποίησης του δωρητή από τον λήπτη σαν αντικείμενο, αλλά δεν βρίσκω την ηθική δικαιολόγηση να προβεί κάποιος άνθρωπος σε δωρεά νεφρού εν ζωή αδιακρίτως, παρά μόνο σε δωρεά μη ζωτικής σημασίας, αυτοαναπληρώσιμων μερών του ανθρώπινου σώματος, όπως το αίμα και ο μυελός των οστών. Νομίζω πως στην υπόθεση της δωρεάς πνεύμονα σίγουρα το άτομο δεν σέβεται την ανθρώπινη ιδιότητά του και χρησιμοποιεί όχι ο άλλος, αλλά ο ίδιος τον εαυτό του ως μέσο και ποτέ ως αυτοσκοπό. Μόνο από λόγους ηθικής διαστροφής ή ψυχικής διαταραχής, για παράδειγμα ένα ανοϊκό άτομο, θα έδινε τον πνεύμόνα του ανατιολόγητα και ασκόπως.

Οπωσδήποτε, ορισμένες πράξεις είναι ηθικά ανώτερες και πρέπει να προκρίνονται στις ανθρώπινες σχέσεις. Για παράδειγμα, η πράξη του ήρωα που διακινδυνεύει, για να σώσει τον εαυτό του και τους άλλους, είναι μια αξιοθαύμαστη πράξη, διότι επιλέγει σε ποια περίπτωση και σε ποιον βαθμό θα προσφέρει τη βοήθειά του. Το κίνητρο του δεν είναι εγωιστικό, αφού δεν επιδιώκει να προωθήσει αποκλειστικά τη δική του ανθρώπινη ιδιότητα, αλλά αλτρουιστικό και υψηλό. Από την παράπανω ανάπτυξη συνεπάγεται ότι στο ατελές καθήκον προσφοράς-βοήθειας θα μπορούσε να δικαιολογηθεί ηθικά η πράξη της δωρεάς οργάνων, για να σωθεί η ζωή κάποιου συνανθρώπου μας, όχι όμως ανατιολόγητα ή από αγάπη και συμπόνια, αλλά ως καθήκον. Η προσφορά βοήθειας συνάδει με την καντιανή κατηγορική προσταγή, διότι σέβεται την ανθρώπινη ιδιότητα τόσο στο δικό μας πρόσωπο όσο και στο πρόσωπο του άλλου και τη χρησιμοποιεί στην απόλυτη αξία της ως αυτοσκοπό⁷⁶. Η θέση αυτή εντυπώνεται στην ανησυχία μου πως με την εφαρμογή του καθολικού

⁷⁶ Βλ. Kant, Groundwork, ό.π. 4:429, σελ. 81

νόμου της κατηγορικής προσταγής δεν μπορώ να θεωρήσω ηθικά έντιμη την καθολική μη προσφορά βοήθειας. Ένα πρόσωπο δεν μπορεί να επιδιώκει να επιβιώσει σε έναν κόσμο, στον οποίο κανένας δεν βοηθάει τους άλλους που έχουν ανάγκη. Αυτό θα μετέτρεπε τις κοινωνίες μας σε βασίλειο των ζώων και θα υπονόμευε την ανθρώπινη ιδιότητα, ενώ δεν θα μπορούσε κανείς να αξιώσει τη βοήθεια των άλλων σε μια χρονική στιγμή δικής του ανάγκης επιβίωσης.

Κεφάλαιο III

Το ύψιστο αγαθό και η ενότητα σώματος- πνεύματος του Im. Kant ν. R. Nozick και «self-ownership»

Η επιθυμία διατήρησης των αστικών και πολιτικών ελευθεριών οδηγεί αναπόφευκτα ,σύμφωνα με τη γνώμη των ελευθεριοκρατών (libertarianists), όπως οι Hayek και Gray, στην ανάγκη των καπιταλιστικών ελευθεριών. Η αναφορά στον καπιταλισμό συνδέεται άμεσα με το επιχείρημα της ιδιοκτησίας του εαυτού μας. Ήδη από την αρχή του βιβλίου του Anarchy, State and Utopia, ο Robert Nozick⁷⁷ αναφέρει πως «{τ}α άτομα έχουν δικαιώματα, και υπάρχουν πράγματα τα οποία κανένα άλλο άτομο ή και καμία ομάδα δε μπορεί να τους κάνει (χωρίς να παραβιάσει αυτά τα δικαιώματά τους). Τόσο ισχυρά και μεγάλης εμβέλειας είναι αυτά τα δικαιώματα, που θέτουν το ερώτημα τι υπάρχει, αν τελικά υπάρχει κάτι, που το κράτος και οι αξιωματούχοι του μπορούν να κάνουν».

Η περίφημη «θεωρία των τίτλων» του Nozick περιέχει τρεις κύριες αρχές:

1. Την αρχή της μεταβίβασης, με την προϋπόθεση της δίκαιης απόκτησης.
2. Την αρχή της δίκαιης αρχικής απόκτησης, η οποία εκθέτει τον τρόπο αρχικής ιδιοκτησίας των πραγμάτων και εξυπηρετεί την υπ' αριθμό 1 αρχή και
3. Την αρχή της επανόρθωσης της αδικίας, εάν τα αγαθά αποκτήθηκαν ή μεταβιβάστηκαν άδικα.

Στο κεφάλαιο αυτό θα αντιμετωπιστούν ,πρώτον, οι θέσεις του R. Nozick για την ιδιοκτησία του εαυτού μας και ,δεύτερον, θα εξεταστεί η συμφωνία με τις ηθικές αρχές τόσο ορισμένων αποφάσεων της αμερικανικής νομολογίας, οι οποίες καταδεικνύουν πως αντιμετωπίζεται το ανθρώπινο σώμα στις ΗΠΑ, αλλά και απόψεων αμερικανών συγγραφέων για το ανθρώπινο σώμα.

Αφετηρία στην ανάπτυξή μας αποτελεί η φόρμα πάνω στην οποία θεμελιώνουν το επιχείρημά τους οι ελευθεριοκράτες, ένα επιχείρημα που σχετίζεται με την καντιανή αρχή της αντιμετώπισης των ανθρώπων ως «αυτοσκοπών». Ο

⁷⁷ Βλ. Robert Nozick, Anarchy, State and Utopia, Basic Books,1974, ix

Nozick θεωρεί πως τα άτομα δεν πρέπει να θυσιάζονται χωρίς τη συγκατάθεσή τους ή να χρησιμοποιούνται για την επίτευξη άλλων σκοπών, όπως να καταστούν πόροι για τους άλλους ανθρώπους⁷⁸. Η θέση του αυτή αποτελείται από το επιχείρημα πως όταν μας αντιμετωπίζουν με σεβασμό και σέβονται τα δικαιώματά μας, τότε μόνοι πρέπει να επιλέγουμε τον τρόπο ζωής μας, να πραγματοποιούμε τους στόχους μας ,συνεπικουρούμενοι από την εθελοντική συνεργασία των άλλων που έχουν την ίδια αξιοπρέπεια⁷⁹. Οι απόψεις του Nozick θα αποδειχθεί ότι δεν καταφέρνουν να συνάγουν από την καντιανή ιδέα του ανθρώπου ως αυτοσκοπού ,εξίσου την αρχή της ιδιοκτησίας του εαυτού μας ή «self-ownership».

Ο Nozick διατρανώνει πως τα σημαντικότερα δικαιώματα είναι αυτά που έχουμε πάνω μας· εκείνα που συγκροτούν την ιδιοκτησία του εαυτού μας⁸⁰. Το παράξενο είναι πως ο Nozick θεωρεί ότι ο εαυτός μας είναι ένα διακριτό πράγμα, το οποίο μπορώ να κατέχω ως ιδιοκτησία μου. Όταν μιλώ για τον εαυτό μου ή το σώμα μου είναι ένα και το αυτό, γιατί το πρόσωπο είναι η ολότητα, όπως επισημαίνει ο G.A. Cohen. Ο Nozick θεωρεί εσφαλμένα ότι εάν είμαι ιδιοκτήτης του εαυτού μου και των χαρισμάτων μου, δεν είναι δυνατόν να υφίσταται η απαίτηση χρησιμοποίησης των αγαθών που παράγω για τη βελτίωση της ευζωίας των μειονεκτούντων⁸¹.

Η γνώμη μου είναι ότι το περιβάλλον των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και οι ρυθμοί ανάπτυξης της Χώρας οδήγησαν τον Nozick σε αυτό τον ελευθερισμό χωρίς θεμέλια, τα οποία -εν αντιθέσει- θέτει ο Rawls με τη ρωσισιανή αναδιανομή. Η αρχική σύνδεση την οποία έκανα με τον καπιταλισμό αποσκοπούσε στην άποψη του Nozick πως μόνο ο απεριόριστος καπιταλισμός και το ελάχιστο κράτος αναγνωρίζουν την ιδιοκτησία του εαυτού μας , ενώ οι καπιταλιστές αξιώνουν πως έχουν και ιδιοκτησία στους πόρους. Πώς θα αντιμετώπιζε, όμως, ο Nozick το επιχείρημα πως σε καπιταλιστικές χώρες, όπως η Αργεντινή και οι ΗΠΑ, οι κοινωνικοοικονομικές ανισότητες είναι διευρυμένες, ενώ υφίστανται μεγάλες ανισότητες στη διανομή των πόρων; Είναι στην πραγματικότητα η αναγνώριση των ανθρώπων ως ιδιοκτητών του εαυτού τους εκείνη η κρίσιμη παράμετρος ισότητας ή συντελεί στη μερική

⁷⁸ Βλ. Robert Nozick, ό.π., 30-1 και 33

⁷⁹ Idem, 334

⁸⁰ Πρώτα ο John Locke, Two Treatises of Civil Government II, « κάθε άνθρωπος έχει το πρόσωπό του υπό την κυριότητά του.Συνεπώς, κανένας δεν έχει δικαίωμα επ' αυτού εκτός από τον ίδιο».

⁸¹ Ο Nozick θεωρεί ότι δε μπορεί να υπάρχει δημόσια εκπαίδευση, δημόσια ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, δημόσιοι δρόμοι, δημόσια πάρκα σε Will Kymlicka, Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας, Εισαγωγή-Μετάφραση Γρηγόρης Μολύβας, εκδόσεις Πόλις, 2005, σελ. 200

υποδούλωση και τον απομονωτισμό κοινωνικών ομάδων; Η κοινωνική πραγματικότητα αποδεικνύει ότι συμβαίνει το τελευταίο και πως ο άνθρωπος διαμέσου του απόλυτου καπιταλισμού υποδουλώνεται ολοκληρωτικά, παρά ελευθερώνεται.

Η «θεωρία των τίτλων» εκκινεί από μία θεμιτή αρχική απόκτηση. Στην περίπτωση του status του ανθρώπινου σώματος μπορούμε να σκεφτούμε ότι αρχικά υπήρξαμε σπερματοζωάρια και ωάρια των γονιών μας⁸². Με τη δική τους συναίνεση και ελεύθερη επιλογή δημιουργηθήκαμε και ας υποθέσουμε πως είμαστε ιδιοκτήτες του εαυτού μας. Η αξία της ιδιοκτησίας του εαυτού μας υποσκάπτεται από μια σειρά παραγόντων. Πρώτον, η επιλογή του οικονομικού καθεστώτος, που διέπει το εγχείρημά μας. Ο Rawls επιτυγχάνει την ομόφωνη συναίνεση πίσω από το περίφημο πέπλο της άγνοιας, που οδηγεί σε φιλελεύθερα καθεστώτα.

Εάν συμφώνουσαμε ,εξαρχής, ότι υπάρχει συνιδιοκτησία στη γη ή συλλογική ιδιοποίηση, τότε δεν θα ήμασταν ιδιοκτήτες του εαυτού μας, διότι θα χρειαζόμασταν για οποιαδήποτε ενέργεια την άδεια των άλλων. Τα ελευθεροκρατικά καθεστώτα δεν διασφαλίζουν την ουσιαστική ιδιοκτησία του εαυτού μας, εφόσον μας αφήνουν ελεύθερους -γοητευτικό αλλά και επικύνδυνο- να δρούμε χωρίς τη λήψη άδειας από τους άλλους. Θεωρώ απαραίτητη τη θέσπιση ορίων στην ελευθερία, διότι από τη μία πλευρά ούτε ο καπιταλιστής αντιμετωπίζεται ως αυτοσκοπός, αλλά μετατρέπεται σε πόρο των άλλων, από τον οποίο αναμένουν να επιβιώσουν, από την άλλη δε πλευρά ούτε ο εργάτης μπορεί να συναινέσει σε οποιουδήποτε όρους του υπαγορεύει ο καπιταλιστής, για να συντηρηθεί στη ζωή. Για να επιστρέψουμε στα *interna corporis* του status του ανθρώπινου σώματος, ο καπιταλιστής εργοδότης μπορεί να του ζητήσει το νεφρό ή τον πνεύμονά ή ακόμη και το αίμα του, ενώ μια τέτοια πράξη είναι ηθικά επιλήψιμη, οπότε επιβάλλεται να τεθούν ορισμένα όρια για να προασπιστεί η καντιανή θέση περί χρησιμοποίησης του εαυτού μας και των άλλων ως αυτοσκοπών⁸³.

Ένα φιλελεύθερο καθεστώς φορολογεί τις άνισες αμοιβές που κερδίζουν τα άτομα ανεξαρτήτως της εργατικότητάς, των φυσικών χαρισμάτων και της προσωπικής αξίας τους, με αποτέλεσμα μερικές φορές όντως να περιορίζει τον

⁸² Βλ. Άποψη Τάκη Βιδάλη, ό.π., σελ. 177 επ. και για τις μεταμοσχεύσεις στους γαμέτες σελ. 268 σύμφωνα με το άρθρο 8 παρ. 1 του ν. 3305/2005.

⁸³ Βλ. John Rawls, Θεωρία της Δικαιοσύνης, ό.π. σελ. 179-180

αυτοκαθορισμό τους. Τα άτομα είναι ελεύθερα να επιλέξουν τη σταδιοδρομία τους με βάση τις ικανότητες, τις φιλοδοξίες και τις προσωπικές τους επιθυμίες, ενώ όλοι θα έπρεπε να έχουν ένα ακριβοδίκαιο μερίδιο στους πόρους και τις ελευθερίες, διότι με τον τρόπο της αναδιανομής επιτυγχάνεται καλύτερα η ισότητα των ανθρώπων. Μπορεί οι ευκατάστατοι να περιορίζονται, αν και φοβάμαι πως έναν άνθρωπο που εργάζεται εξουθενωτικά πολλές ώρες την εβδομάδα, διαθέτει τις απαιτούμενες γνώσεις και οι πόροι του προέρχονται από την εργατικότητα, τη μεθοδικότητα, την ευφυΐα και τις σπουδές του, ενώ σέβεται το φορολογικό καθεστώς της χώρας του, είναι άδικο να τον υπερφορολογήεις χωρίς όρια χάριν της προς τα κάτω εξίσωσης. Ωστόσο, στην απεριόριστη ελευθερία των ανθρώπων να δρουν με ελάχιστο κράτος και περιορισμούς, όπως προβάλλονται στα ελευθεριοκρατικά ιδιοκτησιακά δικαιώματα, υιοθετώ την άποψη ότι επειδή είναι ανάγκαια η ισορροπία που επιτυγχάνεται με την αναδιανομή των πόρων, ιδίως για εκείνους τους ανθρώπους που στερούνται του πραγματικού ελέγχου της ζωής τους, εφόσον γίνεται αποδεκτό ότι το κριτήριο της εξίσωσης είναι καθαρά εισοδηματικό, θα αποτελούσε έναν παράγοντα όχι προς την ισότητα, αλλά προς τη χειραγώγηση ορισμένων κοινωνικών ομάδων. Οι αναδιανομές του κράτους πρόνοιας δεν αρνούνται στους ανθρώπους τον ουσιαστικό αυτοκαθορισμό και την αξιοπρέπεια, ακόμη και εάν επιτρέπω οι άλλοι άνθρωποι να διαθέτουν αξιώσεις στους καρπούς των χαρισμάτων μου.

Είναι σφάλμα να συνδέεται η αξιοπρέπεια και ο αυτοσεβασμός με τους πόρους και τα χρήματα. Η αξιοπρέπεια πηγάζει από ηθικές αξίες και πεποιθήσεις. Οι απόψεις των ελευθεριοκρατών περί ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων δεν γίνεται να σταθούν στη βάση της απροσδιοριστίας του αυτοκαθορισμού και του αυτοσεβασμού, τη στιγμή που πολλά οικονομικά καθεστάτα είναι συμβατά με την ιδιοκτησία του εαυτού μας. Ένας τρόπος εξισωτισμού θα ήταν να εξισώναμε τον ουσιαστικό έλεγχο ως προς την πρόσβαση στα νομικά δικαιώματα όλων των ανθρώπων, ανεξαρτήτως οικονομικών πόρων και ικανοτήτων στο πλαίσιο ενός αμοιβαία επωφελούς συμβολαίου.

Είναι, όμως, αμφισβητήσιμο, αν και συμφωνώ ως προς την άρνηση πως είμαστε ιδιοκτήτες του εαυτού μας, να ισχυρίζεται ο Rawls ότι δεν έχουμε θεμιτή αξίωση στις αμοιβές που αποκομίζουμε από την άσκηση των χαρισμάτων μας, διότι στο πεδίο της φύσης και των χαρισμάτων που είτε έχουμε είτε καλλιεργούμε, δεν μπορεί κανείς να πει με βεβαιότητα, εάν τα αξίζουμε, αλλά ούτε μπορεί εύκολα να

επέμβει, όπως μπορεί στα νομικά δικαιώματα. Για το λόγο αυτό, στη ρωσισιανή πρωταρχική θέση ο σπουδαίος φιλόσοφος αγνοεί ηθελημένα τις διαφορές ως προς τα χαρίσματα και τη ρώμη, που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν άνιση διαπραγματευτική δύναμη. Είναι τρομακτικό και επικίνδυνο να πιστεύουμε με σοβαρότητα ότι κάποτε θα δημιουργούνται άνθρωποι με ακριβώς τα ίδια χαρίσματα, όπως οι κλωνοποιημένοι άνθρωποι ή τα τυποποιημένα προϊόντα- τύπου κονσέρβας. Είναι ηθικά επιλήψιμο να επεμβαίνουμε στην ανθρώπινη φύση, ακόμη και σε περίπτωση θεραπευτικής κλωνοποίησης, διότι η ανθρώπινη ιδιότητα πρέπει να αντιμετωπίζεται στην απόλυτη αξία της, ακόμη και εάν οι περιστάσεις στα ανθρώπινα χαρίσματα είναι διαφορετικές. Δεν είναι, όμως, επαρκής λόγος να δικαιολογεί τις ανισότητες στους μειονεκτούντες, οι οποίοι έχουν άμεσες αξιώσεις απέναντι στους πιο τυχερούς, όχι γιατί μπορούν να απαιτήσουν μέρος της περιουσίας τους, αλλά γιατί πρέπει να είναι βαθιά εμποδωμένη η έννοια της ισότητας ανάμεσα στα ανθρώπινα όντα ως ηθικά πρόσωπα⁸⁴. Ο Will Kymlicka συμφωνεί πως η προσέγγιση του Nozick δε μπορεί να εξηγήσει για ποιο λόγο τα δικαιώματα των ανθρώπων δεν περιλαμβάνουν και κάποια αξίωση στους κοινωνικούς πόρους⁸⁵.

Η άρνηση συμβιβασμού της ελευθερίας με την ισότητα μας εξωθεί να προκρίνουμε τον ελευθερισμό ως θεωρία ελευθερίας. Ο Nozick θεωρεί πως από την ιδέα της ιδιοκτησίας του εαυτού μας συνάγεται η ιδέα της ελευθερίας. Όπως απέδειξα ο συλλογισμός εκκινεί επί εσφαλμένης βάσης, διότι η ιδέα της ελευθερίας συνάγεται από τη θεμελίωση των ατομικών και κοινωνικών θεμελιωδών δικαιωμάτων, την ίδια την κοινωνία και το νομικό της οπλοστάσιο, όχι από την ιδέα της ιδιοκτησίας του εαυτού μας. Τα ερωτήματα παραμένουν εάν και ποιες ελευθερίες είναι σημαντικές με βάση τα συμφέροντα των ανθρώπων και ποια διανομή σημαντικών ελευθεριών επιτυγχάνει το ίσο ενδιαφέρον στα συμφέροντα κάθε προσώπου.

Στο σημείο αυτό αξίζει να γίνει μια σύντομη παρένθεση για την ελευθερία σε άλλες θεωρίες. Ο Rawls διατάσσει σε λεξικογραφική προτεραιότητα τις βασικές αστικές και πολιτικές ελευθερίες, ενώ ο ωφελμιστής Mill αντιλαμβάνεται πως όταν αναγνωρίζονται στους ανθρώπους ελευθερίες, η ωφελιμότητα μεγιστοποιείται.

Για να μην επικρατήσει λανθασμένη αντίληψη, οι ελευθεριοκράτες πιστεύουν σθεναρά ότι το κράτος πρέπει να επιβάλλει περιορισμούς στην ατομική ελευθερία,

⁸⁴ Βλ. John Rawls, ό.π. 19

⁸⁵ Βλ. Will Kymlicka, Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας, ό.π. σελ. 239

προκειμένου να διατηρήσει τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα. Απλώς, οι ελευθεριοκράτες ισχυρίζονται ότι ο καπιταλισμός δε δημιουργεί καμία ανελευθερία, δηλαδή δεν εμπεριέχει κανέναν περιορισμό της ατομικής ελευθερίας. Η ελευθερία δεν θα επιτευχθεί με εξίσωση των περιστάσεων, γιατί δεν συμβαδίζει με τους ηθικούς κανόνες να μεταμοσχεύσουμε σε ένα πρόσωπο εκ γενετής τυφλό ένα καλό μάτι ενός αρτιμελούς ατόμου. Δεν μπορούμε να αλλάξουμε τους ίδιους τους ανθρώπους και τα μέλη τους, για να αντιμετωπίζονται οι άνθρωποι ως ίσοι.

Εν αντιθέσει, ο Ronald Dworkin⁸⁶ θεωρεί καλό να οριοθετήσουμε το σώμα μας ως κάτι απαραβίαστο, ανεξάρτητα από το πόσο σημαντικό θεωρούμε οποιοδήποτε συγκεκριμένο μέρος του. Η προσπάθεια του εστιάζει στη διασφάλιση της αρχής της εξίσωσης των περιστάσεων και στο απαραβίαστο του προσώπου μας. Αυτή τη στρατηγική εκμεταλλεύονται οι ελευθεριοκράτες, προκειμένου να οριοθετήσουν αυστηρά και τις περιστάσεις του προσώπου, αφού οι άνισες περιστάσεις μπορεί να δημιουργήσουν μη ακριβοδίκαιες καταστάσεις. Είναι αλήθεια πως πιστεύουν ότι το κράτος πρόνοιας δεν έχει επιτύχει να πραγματώσει τους στόχους του, όπου μεταξύ των πιο σημαντικών είναι η θεραπεία των μειονεκτημάτων που αντιμετωπίζουν οι φτωχοί πληθυσμοί. Οι λόγοι αυτοί δεν εξηγούν τα επιχειρήματα του Nozick για τον ιερό χαρακτήρα της ιδιοκτησίας του εαυτού μας, ούτε την απαγόρευση στο κράτος να θεραπεύσει τις άνισες περιστάσεις. Επομένως, προβάλλει αδήριτη η ανάγκη εξέτασης επιπρόσθετων επιχειρημάτων, που συλλέχθηκαν από την αμερικανική θεωρία και νομολογία, κατόπιν έρευνας αποκλειστικά σε ξενόγλωσση ύλη.

Πριν την ολοκλήρωση του κεφαλαίου αυτού, δεν μένει παρά να εξετάσουμε ένα προς ένα τα επιχειρήματα που διατυπώθηκαν υπέρ της πώλησης των μελών του ανθρώπινου σώματος, εκ των οποίων ορισμένα μπορούν να θεωρηθούν τουλάχιστον

⁸⁶ Βλ. Will Kymlicka, Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας, ό.π., σελ. 265, όπου γίνεται αναφορά στον Ronald Dworkin και, ειδικότερα, στη διαπίστωσή του πως κάποια χαρακτηριστικά της σωματικής μας υπόστασης μπορεί να αποτελούν μέρος τόσο του προσώπου μας (με την έννοια ενός συγκροτησιακού μέρους της ταυτότητάς μας) όσο και των περιστάσεών μας (π.χ. ένας πόρος). Ο Dworkin αναγνωρίζει το πρόβλημα της ολισθηρής πλαγίας και θεωρεί καλή την οριοθέτηση του σώματός μας ως κάτι απαραβίαστου, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι η αρχή της εξίσωσης των περιστάσεων δεν παραβιάζει το πρόσωπό μας. Πρβλ. Ronald Dworkin, A Matter of Principle, Harvard University Press, 1985, σελ. 205 επ. στο «Why Liberals should care about equality», αλλά και στον ίδιο, Taking Rights Seriously, ed. Duckworth, 1977, σελ. 272-273, «the rights to liberties» για την ανάγκη η Κυβέρνηση να αντιμετωπίζει τα ανθρώπινα όντα ως ικανά να θέτουν ένα ευφρές σχέδιο ζωής για το πως να ζουν τις ζωές τους και να αντιμετωπίζονται με ίσα μέτρα και ίσο σεβασμό, άρα με βασικό γνώμονα του επιχειρήματος την ισότητα και όχι την ελευθερία.

ισορροπημένα βιοηθικά από μια μερίδα επιστημόνων των ΗΠΑ και την αμερικάνικη νομολογία, που ασχολούνται κυρίως με τα ζητήματα του ανθρώπινου σώματος.

Πρώτον, η πώληση ανθρώπινων μελών συνδέεται με μία δυναμική οικονομία και έχει υποστηριχθεί η θέση πως τα πλεονεκτήματα από τις μειωμένες τιμές και την υψηλή ποιότητα θα ευεργετήσουν τους ρυθμούς ανάπτυξης. Η εκτιθέμενη άποψη κινείται στη λογική της πραγματικής ύπαρξης ενός διευρυμένου εμπορίου οργάνων, του οποίου η περιστολή με νομικά εργαλεία έχει αποδειχθεί ανέφικτη και για το λόγο αυτό μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την αγορά χάριν της οικονομικής ανάπτυξης. Στο πεδίο αυτό οι θιασώτες της εμπορευματοποίησης των μελών και των προϊόντων του σώματος έχω τη γνώμη πως υπονοούν ότι ενυπάρχει ήδη μία παραοικονομία ,παράλληλα με την πραγματική οικονομία, ως προς το εμπόριο των ανθρώπινων μελών και ,επομένως, εάν νομιμοποιήσουμε τη διαδικασία, θα έχουμε μελλοντικά πλεονεκτήματα στην οικονομία μας, όπως για παράδειγμα τη δυνατότητα φορολόγησης του εισοδήματος που προέρχεται από την πώληση πλάσματος αίματος. Η φορολόγηση εισοδήματος από την πώληση πλάσματος αίματος δεν αναφέρεται σε μία φαντασική υπόθεση, καθότι όπως διαπιστώνουμε υφίσταται σχετική αμερικανική νομολογία, που δέχτηκε την επιβολή φόρου στο συγκεκριμένο εισόδημα. Μία τέτοια πολιτική θα υποβίβαζε το έλλογο υποκείμενο σε αντικείμενο φορολογίας και εσόδων για το κράτος, αν και συνιστά την πλέον αποκρουστική αντιμετώπιση ενός ανθρώπινου όντος με έλλογη ικανότητα ως κεφαλαίου.

Προς επίρρωση των ισχυρισμών τους, στην περίφημη υπόθεση του Moore v. Regents of the University of California⁸⁷ , το δικαστήριο αντιλήφθηκε ότι ο ενάγων μπορούσε να διεκδικήσει ένα μέρος του εισοδήματος των ερευνητών, εισόδημα που αποκόμισαν από την πώληση της έρευνάς τους με βάση τη μοναδικότητα της σπλήνας του. Το ερώτημα του σκοπού της χρήσης των μελών του σώματος και των ιστών παραμένει αναπάντητο. Ορισμένοι δικαιολογούν τη χρήση για ιατρικούς-θεραπευτικούς ή ερευνητικούς σκοπούς, άλλοι όχι , σίγουρα ωστόσο είναι ένας σκοπός που επιβάλλεται να συνεκτιμηθεί κατά την τεκμηρίωση της θέσης μας.

Ιστορικά, οι ανάγκες της ιατρικής επιστήμης αποτέλεσαν μία από τις πρώτες περιπτώσεις συναλλαγών σωμάτων (fresh cadavers to supply the great needs of

⁸⁷ Cal. App. 3D 1230,249 Cal. Rptr. 494 Cal. Ct. App., cert. Granted, 252 Cal. Rptr. 816, 763 P. 2d, 479 (1988).

medical and anatomy schools)⁸⁸. Οι τιμές, μάλιστα, του πτώματος ανέρχονταν σε 11 φορές τον μέσο εβδομαδιαίο μισθό. Κατά συνέπεια, η εν λόγω ασχολία αποτελούσε νυχτερινό επάγγελμα για ορισμένους ανθρώπους, τους λεγόμενους "Resurrectionists", και περιελάμβανε την καταπάταση και εκταφή του πτώματος, ενώ η κλοπή και η μετέπειτα πώληση του πτώματος δεν θεωρούνταν εγκληματικές πράξεις⁸⁹.

Αρνητική εντύπωση προξενεί το γεγονός ότι στο Εδιμβούργο του 1827 ο Burke και ο Hare, δύο Ιρλανδοί, μεθούσαν τα μοναχικά ή αμελή θύματά τους και εν συνεχεία τα θανάτωναν, με σκοπό να πωλήσουν τα όργανά τους. Μάλιστα, κατηγορήθηκαν για το θάνατο 16 ανθρώπων. Το γεγονός αυτό οδήγησε την Βρετανική Κυβέρνηση στη θέσπιση νόμου της Anatomy Act of 1832, η οποία προέβλεπε αυστηρές ποινές τόσο χρηματικές όσο και ποινές φυλάκισης για τους διαρρήκτες των ταφών και πωλητές των πτωμάτων.

Στην Αγγλία του 18^{ου} και των αρχών του 19^{ου} αιώνα γινόταν αποδεκτό ότι δεν προβλέπεται από το common law περιουσιακό δικαίωμα επί του νεκρού σώματος⁹⁰. Μοναδική εξαίρεση αποτελούσε η δυνατότητα παρακράτησης εκ μέρους της αστυνομίας του πτώματος, μέχρι την εξόφληση των χρεών του αποβιώσαντος, και η πρακτική συχνότητα εκ μέρους της συζύγου να παραβιάζει τη διαθήκη του αποβιώσαντος, με την οποία ζητούσε την αποτέφρωση του σώματός του, και να θάβει το πτώμα, όπως επίτασσε η θρησκευτική ηθική της.

Στην τελευταία περίπτωση, εγείρεται ευλόγως το ερώτημα μήπως υφίσταται ένα περιουσιακό δικαίωμα της συζύγου ή των στενών συγγενών επί του σώματος, μετά το θάνατο; Το δικαστήριο στην υπόθεση, Williams v. Williams, αρνήθηκε την ύπαρξη περιουσιακού δικαιώματος στο σώμα, ωστόσο απεφάνθη ότι υφίσταται ένα δικαίωμα στην επιμέλεια και κατοχή του σώματος, όχι όμως διαρκές, αλλά μέχρι τη κανονική ταφή του⁹¹. Έτσι, το δικαστήριο αναγνώρισε την ύπαρξη οιονεί

⁸⁸ R. Scott, *The body as property*, 1981

⁸⁹ Η νεκροσυλία κατά το ισχύον ποινικό δίκαιο (άρθρο 373 ΠΚ) τιμωρείται ως κλοπή, αν και δεν αποτελεί κλοπή.

⁹⁰ P. Jackson, *The law of Cadavers*, 2d ed. 1950, p. 128. Μάλιστα, ο Stephen Ashley Mortinger παραθέτει το ενδιαφέρον παράδειγμα του Lord Coke, όπου θεωρεί ότι η λέξη καθαυτή cadaver απαντάει από μόνη της στο ερώτημα ύπαρξης περιουσιακών δικαιωμάτων επί του νεκρού σώματος. Η λέξη cadaver προέρχεται από τα αρχικά τριών λατινικών λέξεων που συνθέτουν μία έκφραση: ca-to da-ta ve-rnibus>caro data vernibus, που σημαίνει «σάρκα που δίδεται στα σκουλήκια».

⁹¹ Υπόθεση *In re Moyer*, η οποία δικάστηκε ενώπιον του Supreme Court of Utah, όπου ο εκτελεστής της διαθήκης προχώρησε σε εκταφή του θανόντος προσώπου και καύση σύμφωνα με τη διαθήκη του.

περιουσιακού δικαιώματος στο σώμα και τα όργανα, αρκεί η πρόβλεψη του θανόντος στη διαθήκη του να είναι δεσμευτική μετά το θάνατό του. Άλλωστε, στην Αμερική εφαρμογής τύγχανε η Uniform Anatomical Gift Act, η οποία προβλέπει τη δυνατότητα μετά θάνατο δωρεάς από άνθρωπο 18 ετών και άνω ολόκληρου του σώματός του ή μελών του για οποιονδήποτε σκοπό, φυσικά με διάταξη τελευταίας βούλησης.

Αντίστοιχη εφαρμογή του αγγλοσαξωνικού common law εφάρμοσε και το Supreme Court της North Carolina στην υπόθεση *Floyd v. Atlantic Coast Line Railway Co.* Το ζήτημα εδώ αφορούσε τη δυνατότητα της μητέρας του νεκρού υιού να αποκαταστήσει τις φθορές στο ακρωτηριασμένο σώμα του παιδιού της. Το δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι δεν υφίστανται περιουσιακά δικαιώματα σε νεκρά σώματα και της απαγόρευσε να προβεί σε οποιαδήποτε ενέργεια. Η σπουδαιότητα, όμως, της απόφασης έγκειται κατά τη γνώμη μου σε άλλη σκέψη. Το δικαστήριο αναγνώρισε τον αγγλοσαξωνικό θεσμό του οιωνεί περιουσιακού δικαιώματος των στενών συγγενών και φίλων του νεκρού, προκειμένου να ταφεί το σώμα του νεκρού και αποκλειστικά για το σκοπό αυτό.

Έτσι, αξίζει να αντιπαραβάλουμε στα νεκρά σώματα, όπου δεν αναγνωρίζονται από τα δικαστήρια του common law περιουσιακά δικαιώματα, τα εν ζωή σώματα τα οποία συνήθως κατηγοριοποιούνται ως είδος περιουσίας. Για παράδειγμα, ο οφειλέτης μπορεί να στερηθεί την προσωπική του ελευθερία και να κρατηθεί το πρόσωπο του έναντι πληρωμής για την οφειλή του ή μάλλον έναντι άσκησης πίεσης πληρωμής των ληξιπρόθεσμων χρεών του, όπως και στο ελληνικό δίκαιο.

Ενόψει της παραπάνω διαπίστωσης, υφίσταται ο προβληματισμός για τη διάταξη του άρθρου 1047 παρ. 1 του ισχύοντος ΚΠολΔ σχετικά με την προσωπική κράτηση, η οποία διατάσσεται, εκτός από τις περιπτώσεις που ορίζει ρητά ο νόμος, και για απαιτήσεις από αδικοπραξίες. Σύμφωνα με το λεκτικό του άρθρου: «Η διάρκεια της προσωπικής κράτησης ορίζεται με την απόφαση, έως ένα έτος..» .Για χρέη προς το δημόσιο, όμως, δεν είναι δυνατή η προσωποκράτηση, κατόπιν της με αριθμό 1/2010 απόφασης του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, η οποία βέβαια δεν έχει να συμβάλει εκ πρώτης όψεως στον φιλοσοφικό λόγο και το δικό μου επιχείρημα.

Με μία καλύτερη ανάγνωση στο διοικητικό μέτρο της προσωποκράτησης, που εφαρμοζόταν τα προηγούμενα χρόνια σε αρκετές περιπτώσεις, παρατηρείται ότι το Κράτος- αυτό που ο Robert Nozick επιθυμεί ως ελάχιστο, το οποίο να περιορίζεται στενά στις λειτουργίες της προστασίας απέναντι στη βία, την κλοπή, την απάτη και όχι παραπάνω, γιατί σε διαφορετική περίπτωση παραβιάζεται το δικαίωμα των ανθρώπων περί μη εξαναγκασμού σε ορισμένα πράγματα- μετέρχεται το σώμα σου άλλοτε ως μέσο εξαναγκασμού πληρωμής της οφειλής σου και άλλοτε ως καθαυτό τρόπο πληρωμής. Εξού και ο νόμος αναγνωρίζει ένα περιουσιακό δικαίωμα του Κράτους σε εξωτερικό υποκείμενο με αντάλλαγμα τη χρηματική οφειλή, δηλαδή ένα δικαίωμα επί του αντικειμενοποιημένου σώματος και αυτό έχει τη φιλοσοφική του σπουδαιότητα.

Στη σύγχρονη νομική πραγματικότητα, παρατηρείται μία επέκταση των περιουσιακών δικαιωμάτων στα μέλη του ανθρώπινου σώματος και σε άλλους τομείς του δικαίου. Το παράδειγμα που τίθεται αφορά την υπόθεση *United States v. Garber*, όπου το Ε' Τμήμα του Δικαστηρίου επικύρωσε τους ισχυρισμούς της Φορολογικής Αρχής Εσωτερικού των Η.Π.Α., η οποία θεμελίωνε την αίτησή της στην ύπαρξη βεβαιωμένης οφειλής φόρου της Dorothy Garber εξαιτίας εισοδήματος που αποκόμιζε από την πώληση του αίματός της. Το αίμα της περιείχε ένα σπάνιο αντίσωμα, ικανό να συντελέσει στην παρασκευή ενός ειδικού ορού ανεύρεσης της ομάδας αίματος των ασθενών. Το επιχείρημα της πλευράς της D. Garber εστίασε στην ανυπαρξία χρηματικής αξίας του πλάσματος καθαυτού και στη μη δυνατότητα οικονομικού οφέλους από την ανταλλαγή του. Ωστόσο, το Δικαστήριο δεν πείστηκε από την επιχειρηματολογία περί μη εμπορικής αξίας, ενώ την ίδια στιγμή αναγνώρισε με την απόφαση του το πλάσμα του αίματος ως ένα εκμεταλλεύσιμο εμπορικά τμήμα του ανθρώπινου σώματος, ως μία απτή περιουσία.

Ιδιαίτερα ελκυστική είναι η άποψη ότι δεν αποκτούμε τα ίδια περιουσιακά δικαιώματα σε όλα τα μέλη του σώματός μας, άποψη η οποία θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο. Η εξήγηση που έδωσε το δικαστήριο των Η.Π.Α. και συγκεκριμένα το *Court of Special Appeals of Maryland* στην υπόθεση *Venner v. Maryland* αφορούσε την παραβίαση του δικαιώματος ενός εσώκλειστου στο σώμα του και ειδικότερα στα περιττώματά του, δηλαδή σε υλικό που ενυπήρχε στο σώμα του και αποβλήθηκε με τη βιολογική διαδικασία, ενώ στη συνέχεια ερευνήθηκε χωρίς συναίνεση. Το δικαστήριο εστίασε σε έναν κατάλογο αντικειμένων, επί των οποίων

αναγνωρίστηκε ένα περιουσιακό συμφέρον, όπως: 1) περιττώματα, 2) υγρά απόβλητα 3) εκκρίσεις, 4) μαλλιά, 5) νύχια χεριών και ποδιών, 6) αίμα και άλλα μέρη, που ο αποχωρισμός εκ του σώματος είναι περιστασιακός, εκούσιος ή αποτέλεσμα της φυσιολογικής λειτουργίας του σώματος. Μοναδικός περιορισμός που αναγνωρίζεται από το δικαστήριο για το υποκείμενο αποτελεί ο συνεχής έλεγχος των αντικειμένων μετά την αποβολή από τον οργανισμό, γεγονός που αποδεικνύει και το σκοπό του υποκειμένου να διεκδικήσει έναν έλεγχο επί των αντικειμένων και να μην τα εγκαταλείψει. Ένα παράδειγμα που αποτυπώνει το πλήθος και τις αμφισβητούμενες απόψεις επί του ζητήματος αποτελεί η νομοθέσια της Virginia (Section 32.1-289.1), σύμφωνα με την οποία εξαιρούνται από την πώληση, προσφοράς πωλήσεως, αγοράς, προσφοράς αγοράς τα μαλλιά, το αίμα και τα υπόλοιπα αυτο-αναπληρώσιμα μέλη του σώματος.

Ίσως, θα μπορούσαν να εισαχθούν και ορισμένοι άλλοι περιορισμοί στα περιουσιακά δικαιώματα επί του σώματος. Ένας εύλογος περιορισμός, εφόσον τελικά αποδεχτούμε την ύπαρξη περιουσιακού δικαιώματος στα μέλη μας, είναι το αλκοτεστ ή οι εξετάσεις αίματος που διεξάγονται από τα αρμόδια αστυνομικά όργανα, στο πλαίσιο ελέγχου για διάπραξη αδικήματος, κατά βάση του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας, αλλά και προς εύρεση αποδεικτικών στοιχείων στα εγκλήματα περί χρήσης, κατοχής και εμπορίας ναρκωτικών ουσιών. Ακόμη έναν περιορισμό στην ελευθερία διάθεσης, θα μπορούσε να αποτελεί το ζήτημα των αμβλώσεων, το οποίο σχετίζεται άμεσα με την ελευθερία διάθεσης του σώματος εκ μέρους των γυναικών, αλλά και το ορθολογικό ενδιαφέρον της Πολιτείας να προστατεύσει το έμβρυο και την πιθανότητα ζωής.

Μία παρένθεση θα μου επέτρεπε να αναφέρω πως ενδιάμεσος αρωγός στη μελέτη της νομολογίας της ανεκτικής δημοκρατίας των ΗΠΑ αποτελέσε ο Paul Ricoeur, όπου στο βιβλίο του «Ο ίδιος ο εαυτός ως άλλος» ο φιλόσοφος αναφέρεται στο υποκείμενο, το οποίο διατυπώνεται σε α' ενικό πρόσωπο, ego cogito. Τα άτομα δεν ορίζονται από τη συμμετοχή τους σε κάποια ιδιαίτερη οικονομική, θρησκευτική, σεξουαλική ή ψυχαγωγική δραστηριότητα, εφόσον ελεύθερα αμφισβητούν και απορρίπτουν οποιαδήποτε σχέση σύμφωνα με τη φιλελεύθερη θεώρηση του εαυτού⁹², ενώ ο John Rawls συνοψίζει πως "ο εαυτός προηγείται των σκοπών που

⁹² Βλ. Will Kymlicka, Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας, Εισαγωγή-Μετάφραση Γρηγόρης Μολύβας, εκδόσεις Πόλις, 2005 σελ. 333 επ.

επιβεβαιώνονται σε αυτόν⁹³. Ο εαυτός είναι εντεταγμένος ή τοποθετημένος στις κοινωνικές πρακτικές, από τις οποίες δεν μπορούμε να αποχωριστούμε. Η κοινωνία πρέπει να αποφασίσει εάν είναι επιθυμητό να επιτρέπεται η πώληση των οργάνων για σκοπούς βιοτεχνολογικής έρευνας, αλλά όχι για μεταμοσχεύσεις.

Από τα συμπεράσματα του Paul Ricoeur μπόρεσα να αντιληφθώ μία νέα πτυχή του ζητήματος και συγκεκριμένα ότι η αμερικανική ανεκτική και πολυπολιτισμική κοινωνία επέτρεψε, υπερασπίστηκε και φορολογεί την πώληση όχι συμπαγών οργάνων του ανθρώπινου σώματος, αλλά αυτοαναπαγωγικών μερών ή μερών που ο ίδιος ο οργανισμός αποβάλλει με τη φυσιολογική λειτουργία του με σκοπό την έρευνα γύρω από το ανθρώπινο σώμα και την καταπολέμηση μελλοντικών ασθενειών στον άνθρωπο. Δεν πρέπει να λησμονείται για παράδειγμα ότι οι ασθενείς που υποβάλλονται σε θεραπεία για καρκίνο αποτελούν μία σημαντική πηγή ιστών για βιοτεχνολογική έρευνα. Ωστόσο, επιβάλλεται η κοινωνία να θέσει περιορισμούς ,όπως το δικαίωμα ενημέρωσης των προσώπων για τη χρήση των ιστών που εξήχθησαν από το σώμα τους και τη δυνατότητα αναγνώρισης εύλογης αποζημίωσης για τη χρήση των κυττάρων.

Η υπόθεση Moore δεν ήταν η πρώτη περίπτωση αντιδικίας σχετικά με το καθεστώς ιδιοκτησίας των κυτταρικών ιστών⁹⁴. Για παράδειγμα, η Gina Potts⁹⁵ προσέφυγε στο Superior Court for Santa Clara Country ισχυριζόμενη ότι μία εταιρεία, το Πανεπιστήμιο της California, οι γιατροί και το νοσοκομείο χρησιμοποίησαν το αίμα και τον πλακούντα της χωρίς τη συναίνεσή της για την ανάπτυξη του φαρμάκου TPA (tissue plasminogen activator). Η υπόθεση καθυστέρησε να δικαστεί, διότι οι δικαστές και τα αντίδικα μέρη ανέμεναν την απόφαση στην υπόθεση Moore. Πρωθύστερη απόφαση -και η πρώτη χρονολογικά- αφορούσε έναν ερευνητή στο Πανεπιστήμιο του Stanford , ο οποίος διεκδικούσε την ιδιοκτησία των κυτταρικών ιστών που ο ίδιος κατασκεύασε. Η υπόθεση διευθετήθηκε εξωδικαστικά, χωρίς να επιλύει το ζήτημα της ιδιοκτησίας των

⁹³ Βλ. John Rawls, A Theory of Justice, Επίμετρο Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, μετάφραση Φίλιππος Βασιλόγιαννης, επιμέλεια Ανδρέας Τάκης, εκδ. Πόλις, 2010, πρωτότυπο 1971, σελ. 571

⁹⁴ The rights of dominion over one's body, and the interests one has therein, are recognized in many cases. These rights and interests are so akin to property interest that it would be subterfuge to call them anything else. (Thesis of Court of Appeals)

⁹⁵ Complaint, Potts v. Genentech, Inc., (Cal. Sup. Ct., County of Santa Clara, filed Nov. 1, 1988) (No. 670331).

κυτταρικών ιστών. Η δεύτερη χρονολογικά υπόθεση αφορούσε τη διαφορά μεταξύ του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνια και της φαρμακευτικής εταιρείας Hoffman-LaRoche. Ειδικότερα, η υπόθεση συνδέεται με τη χρήση ενός κυτταρικού ιστού που αναπτύχθηκε από τους ερευνητές του Πανεπιστημίου UCLA Medical Center, το οποίο μεταγενέστερα χρησιμοποιήθηκε από την Genentech, κατόπιν συμβολαίου με το Hoffman-LaRoche, με σκοπό την απομόνωση μεγάλων ποσοτήτων του γονιδίου της ιντερφερόνης. Η επίδικη διαφορά διευθετήθηκε εξωδικαστικά το 1984⁹⁶.

Ακόμη μία υπόθεση σχετική με το υπό εξέταση ζήτημα της διάθεσης των μελών του ανθρωπίνου σώματος εμφανίστηκε από το Dr. Hagiwara. Σύμφωνα με τον Hagiwara, οι ερευνητές του Πανεπιστημίου της California χρησιμοποίησαν τα λεμφοκύτταρα της μητέρας του, η οποία είχε εισαχθεί για θεραπεία καρκίνου του τραχήλου της μήτρας, με σκοπό την ανάπτυξη υβριδωματικής κυτταρικής γραμμής που εκκρίνει αντικαρκινικά αντισώματα. Σε αυτή την περίπτωση, οι Hagiwara διεκδίκησαν υλικά περιουσιακά δικαιώματα στην κυτταρική γραμμή. Εντέλει, οι Hagiwara και το Πανεπιστήμιο ήλθαν σε εξωδικαστική συμφωνία το 1983, η οποία προέβλεπε τη διατήρηση από την πλευρά του Πανεπιστημίου όλων των δικαιωμάτων ευρεσιτεχνίας, ενώ οι Hagiwara απέκτησαν την αποκλειστική άδεια εξαγωγής της αναμφίβολα καινοτόμου μεθόδου στην Ασία.

Άλλωστε, αξίζει της προσοχής μας, διατρέχοντας την πλούσια νομολογία, η διάκριση μεταξύ αυτών περιουσιακών δικαιωμάτων σε ανθρώπινους ιστούς και ενσωμάτων δικαιωμάτων προσωπικής ιδιοκτησίας. Η πρωτοτυπία στην κυτταρική γραμμή Mo συνιστά ένα άυλο περιουσιακό δικαίωμα. Στην υπόθεση *Diamond v. Chakrabarty*, το Supreme Court των ΗΠΑ υποστήριξε ότι τα ζώντα κελιά που παρουσιάζουν καινοτομία, διαφάνεια και χρησιμότητα είναι κατάλληλα να αποτελέσουν αντικείμενο προστατευτικών διατάξεων περί ευρεσιτεχνίας. Τα δικαιώματα ευρεσιτεχνίας προστατεύουν τον ερευνητή που υλοποίησε την ιδέα του, ενώ δεν αφορούν τα εκ φύσεως προερχόμενα προϊόντα. Στην υπόθεση *Moore*, το California Court of Appeals προέκρινε τη θέση του Moore ότι υφίσταται το δικαίωμα των προσώπων να ελέγχουν τη διάθεση και εν γένει την έκθεση των ιστών και των μελών του σώματός τους. Το δικαστήριο υποστήριξε: "A patient

⁹⁶ Office of Technology Assessment, *New Developments in Nanobiotechnology: Ownership of Human Tissues and Cells*, U.S. CONG., PUB. No. OTA-BA-337, at 31 (1987).

must have the ultimate power to control what becomes of his or her tissues. To hold otherwise would open the door to a massive invasion of human privacy and dignity in the name of medical progress." Εξάλλου, τα άυλα περιουσιακά δικαιώματα δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο μετατροπής, όπως είναι μία ιδέα, μία οφειλή ή η καλή θέληση μίας επιχείρησης.

Συνοψίζοντας, το Supreme Court ορθά έπραξε και αρνήθηκε να μεταχειρίζεται ο καθένας τους ανθρώπινους ιστούς και τα μέλη του σώματός του ως ένα είδος ενσώματης προσωπικής περιουσίας, που μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο μετατροπής. Η θεώρηση του σώματος ως περιουσίας διεγείρει πολυάριθμες ερωτήσεις σχετικά με τη φύση της ευθύνης του 'ιδιοκτήτη' ιστών απέναντι σε εκείνους που αντιμετωπίζουν προβλήματα υγείας στον ίδιο ιστό, ερωτήσεις που είναι σύνθετες και δεν αρκεί ούτε ο χρόνος, αλλά ούτε η θέση μίας διπλωματικής εργασίας για να απαντηθούν πλήρως και εκτενώς.

Περαιτέρω ,κατόπιν της αμερικανικής νομολογίας, κρίνεται επιβεβλημένο να εξεταστεί εάν υφίστανται οιωνεί περιουσιακά δικαιώματα στο ανθρώπινο σώμα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι είναι ακατάλληλο να συμπεριφερόμαστε στο σώμα μας σαν να ήταν ενσώματη προσωπική περιουσία, αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί το σώμα να αναγνωρίζεται από το ηπειρωτικό δίκαιο ή το common law ως αντικείμενο περιουσιακών δικαιωμάτων. Παρόλα αυτά, το common law αναγνωρίζει οιωνεί περιουσιακό δικαίωμα στα νεκρά σώματα και το δικαίωμα της δημοσιότητας.

Στις ΗΠΑ, τα δικαστήρια αναγνωρίζουν ένα περιορισμένο δικαίωμα ελέγχου της έκθεσης του πτώματος είτε για λόγους ενταφιασμού είτε για αποκατάσταση φθορών στα νεκρά σώματα, ενώ στην Ελλάδα αναγνωρίζεται από το ποινικό δίκαιο η ειδική διάταξη του άρθρου 201 ΠΚ σύμφωνα με την οποία: "Όποιος αφαιρεί αυθαίρετα νεκρό ή μέλη του ή την τέφρα του, από εκείνους που έχουν δικαίωμα να τα φυλάξουν ή ενεργεί πράξεις υβριστικά ανάρμοστες σχετικές με αυτά ή με τάφο τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι δύο ετών".

Από την παραπάνω ποινική διάταξη προκύπτει ότι το πλημμέλημα τελείται α) με την αφαίρεση ενός νεκρού ή των μελών ή της τέφρας του από εκείνους που έχουν δικαίωμα να τα φυλάξουν και β) με την ενέργεια υβριστικώς ανάρμοστων πράξεων σχετικών με αυτά ή με τον τάφο. Για τη θεμελίωση του εγκλήματος

αυτού με την πρώτη μορφή απαιτείται να συντρέχουν αντικειμενικά ,πρώτον, η αφαίρεση του νεκρού ή των μελών του ή της τέφρας του , δεύτερον, η αφαίρεση να γίνεται από τα πρόσωπα εκείνα στη φύλαξη των οποίων βρίσκονται, όπως των οικείων του, του Διευθυντή του νοσοκομείου, του Κυβερνήτη του πλοίου ή του έχοντος τη διοίκηση του Νεκροταφείου ή του ιδιοκτήτη του τάφου και , τρίτον, η αφαίρεση αυτή να είναι αυθαίρετη, να γίνεται δηλαδή χωρίς δικαίωμα από το δράστη, ενώ ως προς την υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος στοιχειοθετείται με το δόλο του δράστη, να γνωρίζει δηλαδή ότι αφαιρεί νεκρό, μέλη ή οστά και ενεργεί υβριστικά ανάρμοστες πράξεις σχετικές με αυτά ή με τον τάφο.

Είναι σαφές ότι στις ΗΠΑ υφίστανται περιορισμοί ως προς τα οיוνεί περιουσιακά δικαιώματα και δεν αναγνωρίζεται δικαίωμα αποζημίωσης για τη χρήση των ιστών. Η αναγνώριση οיוνεί περιουσιακών δικαιωμάτων από το Court of Appeals μεταφράζεται στη δυνατότητα των προσώπων να ελέγχουν ό,τι προέρχεται από το σώμα τους. Αυτό το δικαίωμα χαρακτηρίζεται ως το «δικαίωμα των νεκρών σωμάτων», ενώ υπάρχει και το δικαίωμα της ιδιωτικότητας/ δημοσιότητας. Ο αμερικανικός νόμος ονομάζει το δικαίωμα επιθετικό που λειτουργεί σαν ξίφος , ενώ όταν κάποιος εκμεταλλεύεται δημόσια την ταυτότητά μας, το δικαίωμα μετατρέπεται σε αμυντικό και λειτουργεί σαν ασπίδα.

Στην υπόθεση *Lugosi v. Universal*, το δικαστήριο κλήθηκε να αποφασίσει εάν το δικαίωμα στην οικειοποίηση ήταν ένα περιουσιακό δικαίωμα. Το αληθές ερώτημα είναι εάν το δικαίωμα δημοσιότητας αποτελεί το κατάλληλο μεθοδολογικό όχημα για την προστασία του ατομικού δικαιώματος καθενός να είναι υπεύθυνος για την έκθεση του σώματός του. Το δικαίωμα δημοσιότητας είναι ένας μηχανισμός επιβράβευσης των ατομικών προσπαθειών, με τα οποία το άτομο επέτυχε αξιόλογα δικαιώματα στο πρόσωπό του (δικαιώματα ανάλογα την ενσυνείδητη προσπάθεια).

Οι θεωρητικοί διαφωνούν στο βαθμό εμπορευματοποίησης του ανθρώπινου σώματος που μπορεί να καταστεί ανεκτός από την κοινωνία, προκειμένου να προστατευτεί η ιδιωτική και βιολογική αυτονομία. Η θεωρία του πλουραλισμού προκρίνει την ύπαρξη απαλλοτριώσιμων περιουσιακών δικαιωμάτων και μη απαλλοτριώσιμων ατομικών ή πολιτικών δικαιωμάτων. Ανάχωμα στην άποψη

αυτή αποτελεί η λεγόμενη "αρνητική ελευθερία". Αποτέλεσμα της αρνητικής ελευθερίας συνιστά η θέση ότι οι περιορισμοί στην απαλλοτριώση μπορούν να οδηγήσουν ένα κράτος στον πατερναλισμό. Βέβαια, ο αμερικανικός ομοσπονδιακός νόμος δεν απαγορεύει ρητά την πώληση αίματος ή άλλων αυτοαναπληρώσιμων σωματικών πηγών (renewable resources) του ανθρώπινου σώματος.

Οι θέσεις της αμερικανικής νομολογίας ενισχύουν το επιχείρημα πως ακόμη και στην πλέον καπιταλιστικά οργανωμένη κοινωνία δεν επιτρέπεται νομοθετικά η πώληση συμπαγών οργάνων του ανθρώπινου σώματος. Καταρχήν, αυτό σημαίνει ότι δεν υφίστανται εμπράγματα δικαιώματα επί του σώματος και το σώμα δεν αποτελεί ιδιοκτησία του εαυτού και, συνεπώς, πράγμα. Αναγνωρίζεται, όμως, ότι υφίσταται εν ζωή ένα περιορισμένο εμπράγματο δικαίωμα επί των αυτοαναπληρώσιμων πηγών του ανθρώπινου σώματος, όπως τα περιττώματα, τα υγρά απόβλητα, οι εκκρίσεις, το οποίο είναι σύμφωνο κατά τη γνώμη μου με τους κανόνες της ηθικής για μία σειρά από λόγους.

Πρώτον, η απομάκρυνση των εν λόγω αυτοαναπληρώσιμων πηγών δεν προϋποθέτει καμία επέμβαση στο ανθρώπινο σώμα, όπως για παράδειγμα προϋποθέτει η εξαγωγή του αίματος ή η αποκοπή των μαλλιών ή των νυχών χεριών και ποδιών, με σκοπό την πώληση.

Δεύτερον, η αναγνώριση ενός περιορισμένου εμπραγμάτου δικαιώματος δεν σημαίνει απαραίτητα ότι θα εμπορευματοποιήσω τα προϊόντα του σώματος μου, διότι ακριβώς δεν υποβαθμίζω την ανθρώπινη ιδιότητά μου, αφού δεν εξάγω κάποιο όργανο από το σώμα μου, αντ' αυτού διαθέτω ένα περιορισμένο εμπράγματο δικαίωμα στα αναφερόμενα μέρη του σώματος, που το ίδιο το σώμα αποβάλλει με τη φυσιολογική λειτουργία του οργανισμού, χωρίς ανθρώπινη παρέμβαση αφαίρεσης. Για παράδειγμα, η αγορά που έχει δημιουργηθεί με τις τράπεζες αίματος στην Αμερική, όπου υφίσταται η δυνατότητα πώλησης αίματος και αιμοπεταλίων δεν συνάδει με τις ηθικές αρχές ενός έλλογου υποκειμένου, που αποσκοπεί πρωταρχικά στην αυτοσυντήρησή του και υπόκειται σε καθήκον απέναντι στην ιδιότητά του ηθικού προσώπου⁹⁷, της οποίας είναι φορέας.

⁹⁷ Βλ. S. Darwall, Two kinds of respect, Ethics, vol.88, no 1, The University of Chicago Press, 1977, p. 37 : ο άλλος είναι μόνο ως ηθική προσωπικότητα σεβαστός και όχι ως φορέας συγκεκριμένων ηθικών αρετών ή επειδή έχει επιτύχει ηθικούς άθλους. Με αυτή τη διάκριση αίρεται το παράδοξο του

Επομένως, είναι ηθικά κατακριτέα η εξαγωγή του αίματος με σκοπό να παραδωθεί στις τράπεζες αίματος έναντι αμοιβής.

Προκρίνεται η ανώνυμη δωρεά αίματος, η οποία αφενός είναι ηθικά επιδοκιμαστέα, διότι αποτελεί μια «οιωνεί» ηρωική πράξη, μία ανώτερη ηθικά ενέργεια απέναντι στους συνανθρώπους μας, των οποίων η επιβίωση πολλές φορές εξαρτάται από τη δική μας δωρεά, αλλά και vice versa. Ο παραπάνω κανόνας μπορεί να γίνει καθολικός νόμος και είναι ηθικά επιδοκιμαστέος. Οι λόγοι είναι οι εξής:

i) Θα καταλήγαμε σε ένα βασίλειο των ζώων και του ατομισμού, εάν επιδιώκαμε ως καθολικό νόμο το καθήκον μη προσφοράς βοήθειας στους συνανθρώπους μας, το οποίο δεν συνάδει με την ιδιότητά μας ως έλλογα υποκείμενα.

ii) Είναι ηθικά αξιέπαινη η πράξη της δωρεάς είτε πηγάζει από ένα ατελές καθήκον, όπως υποστηρίξαμε, είτε από αγάπη προς τον συνάνθρωπό μας και σεβασμό στην ίδια την ανθρώπινη φύση. Ο φυσικός σκοπός του ανθρώπου συνίσταται στη γενετήσια αγάπη για τη διατήρηση του είδους, η οποία είναι και ανώτερη αγάπη από το σκοπό της αγάπης μόνο για τη ζωή του. Ο τελευταίος σκοπός αποβλέπει απλώς στη συντήρηση του ατόμου.

iii) Η καντιανή πεποίθηση ότι η ζωή δεν έχει σε καμία περίπτωση υψηλή αξία και πρέπει να προσπαθώ να διατηρώ τη ζωή μου μόνο εφόσον είμαι άξιος να ζω, συνδέεται με τις ηρωικές πράξεις. Ο στρατιώτης σε μία κατάσταση πολεμικής σύρραξης δεν πρέπει να αφήσει τους συντρόφους του, αλλά οφείλουν να συμπολεμήσουν με υψηλό σκοπό τη διατήρηση της ανθρώπινης ιδιότητας στο πρόσωπό του και στο πρόσωπο των συντρόφων του⁴. Η θυσία της ζωής του είναι ηθική υποχρέωση για τον ίδιο, εφόσον προσπαθεί να προστατεύσει τόσο τη δική του ζωή, όσο και τις ζωές των άλλων.

Με αυτή την καντιανή προσέγγιση μου φαίνεται εύλογη η υιοθέτηση από την Γ' Ελληνική Δημοκρατία του συστήματος "opting-out" στη δωρεά οργάνων μετά θάνατο (νόμος 3984/2011). Αυτό μεταφράζεται σε μία εν δυνάμει

σεβασμού του να σέβεσαι όλους, αλλά και μόνο ορισμένους. Η διάκριση μεταξύ merit και worth σε G. Vlastos.

δυνατότητα όλων των πολιτών να αποτελούν δωρητές οργάνων, εκτός εάν αιτηθούν να εξαιρεθούν από το σύστημα, με ρητή δήλωση στον Εθνικό Οργανισμό Μεταμοσχεύσεων. Παρατηρείται ότι στις χώρες που ισχύει το opt-out σύστημα προτάσσεται το συμφέρον της σωτηρίας ανθρώπινων ζώων, ενώ δεν φείδονται ανταλλαγμάτων, κυρίως φορολογικών απαλλαγών ή εκπτώσεων φόρου, όπως περιγράφει και η Janet Radcliffe-Richards στο "The Case for Allowing Kidney Sales", αν και για το τελευταίο επιχειρήμα διατηρώ ενστάσεις, καθώς η ανταλλακτική σχέση δεν είναι απαλλαγμένη ενοχών.

iv) Τα κίνητρα της πράξης του δωρητή αξίζουν μίας σύντομης ανάλυσης. Τα κίνητρα στη διάθεση ανθρώπινων οργάνων αναλύονται σε κίνητρα άμεσης διάθεσης, όπου ο λόγος είναι η αγάπη ή η φιλευσπλαχνία προς τον συνάνθρωπό μας, και τα κίνητρα έμμεσης διάθεσης, όπου σκοπός είναι το κέρδος και η είσπραξη χρηματικής αμοιβής. Οι τελευταίες πράξεις με κίνητρο την είσπραξη χρηματικού ανταλλάγματος, οι οποίες συνάγονται από την ιδέα της ιδιοκτησίας του εαυτού μας, όπως αποδείξαμε, δεν πρέπει να έχουν καμία ηθική αξία. Άλλο παράδειγμα που αξίζει την προσοχή μας είναι η πράξη με το λυσσασμένο σκυλί και την αυτοκτονία ως παράδειγμα του Καντ. Η πράξη αυτή είναι ηθικά άδικη ως προς αυτό το πρόσωπο του αυτουργού, δηλαδή η χρησιμοποίηση του ίδιου ως μέσο μη δυστυχίας των άλλων προσώπων. Ο σκοπός, δηλαδή ότι μπορεί η πράξη της αυτοκτονίας να τελέστηκε, για να μην καταστήσει άλλους ανθρώπους δυστυχισμένους με τη λύσσα του, τον απαξιώνει ως ηθικό υποκείμενο. Αρκεί να ειπωθεί ότι σε αυτές τις περιπτώσεις δεν θα ήταν αναγκαίο καθήκον η θεραπεία των ασθενών, αλλά θα αρκούσε να αυτοκτονούσαν όλοι, για να μη καταστήσουν άλλους ανθρώπους, ιδίως τους συγγενείς και φίλους τους, περισσότερο δυστυχισμένους. Συνεπώς, ούτε αυτός ο γνώμονας της πράξης μπορεί να γίνει καθολικός νόμος με συνέπεια.

v) Γενικά και χωρίς περιορισμούς, διαφωνούμε πως είναι δυνατό να υιοθετήσει κανείς με μία καντιανή θεώρηση τη θέση ότι το άτομο οφείλει να δωρίσει το νεφρό του σε ένα συνάνθρωπό του, του οποίου η ζωή και η ανθρώπινη ιδιότητα εξαρτώνται από την πράξη της δωρεάς. Οι περιορισμοί που επιβάλλεται να τεθούν είναι να μην υπάρχει νεκρός δότης, ούτε σύζυγος ή συγγενής. Επίσης, όσον αφορά τις περιστάσεις της πράξης έχω τη γνώμη ότι σε κατάσταση ανάγκης

ή πολέμου, όπου ο ένας σύντροφος αγωνίζεται με τον άλλον και για τον άλλον, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ένα καθήκον δωρεάς ενός οργάνου, στο σύντροφο που η ζωή του κινδυνεύει, εφόσον με αυτό τον τρόπο αυξάνονται οι πιθανότητες να διατηρηθούν και οι δύο στη ζωή, συνιστά δε υψηλό σκοπό και ηρωική πράξη, ενώ, τέλος, δεν κινδυνεύει σημαντικά η ζωή του.

Τα προβλήματα γίνονται ακόμη πιο σύνθετα στην κατηγορία των δυνάμει έλλογων υποκειμένων (όπως τα έμβρυα), αλλά και στις περιπτώσεις της κατακερματισμένης ανθρώπινης ιδιότητας (όπως τα άτομα με σοβαρές διανοητικές παθήσεις ή τα ανοϊκά άτομα) ή πλήρους απώλειας της ανθρώπινης ιδιότητας (όπως τα άτομα σε μη αναστρέψιμο κώμα). Ο σεβασμός της ανθρώπινης ιδιότητας και του σώματος είναι μια περίπλοκη υπόθεση. Οι παραπάνω τρεις κατηγορίες καταδεικνύουν με ενάργεια την πολυπλοκότητα του ζητήματος. Οι άνθρωποι με ενεργεία ανθρώπινη ιδιότητα αποτελούν την πλειοψηφία των ενηλίκων, οι οποίοι δεν έχουν κάποια πάθηση ή βλάβη της υγείας που να τους εμποδίζει να δρουν σύμφωνα με τον ορθό Λόγο και να ασκούν τις έλλογες κλίσεις τους. Ταυτόχρονα, η κοινωνία μας αποτελείται και από τα άτομα με περιορισμένη ή κατακερματισμένη ανθρώπινη ιδιότητα, όπως τα ανθρώπινα όντα με διανοητικές παθήσεις και τα ανοϊκά άτομα, αλλά και τα δυνάμει ανθρώπινα όντα, όπως τα έμβρυα, τα βρέφη και τα άτομα σε αναστρέψιμο κώμα. Μία ιδιαίτερη κατηγορία είναι εκείνη των ατόμων χωρίς τη δυνατότητα απόκτησης ανθρώπινης ιδιότητας, όπως για παράδειγμα τα ανθρώπινα όντα που βρίσκονται σε μη αναστρέψιμο κώμα.

Από τις παραπάνω κατηγορίες μπορούν να προκύψουν και άλλοι συνδυασμοί ατόμων⁹⁸. Για παράδειγμα, ανθρώπινα όντα με ενεργεία ανθρώπινη ιδιότητα, τα οποία επειδή πάσχουν από κάποια σπάνια μορφή καρκίνου, ενδέχεται να απωλέσουν την ανθρώπινη ιδιότητά τους στο μέλλον. Ανθρώπινα όντα χωρίς ανθρώπινη ιδιότητα, αλλά με τη δυνατότητα απόκτησης περιορισμένης ανθρώπινης ιδιότητας στο μέλλον, όπως τα βρέφη που διαγιγνώσκονται με σοβαρή γενετική ανωμαλία, η οποία θα έχει συνέπειες στις έλλογες ικανότητες τους ή τα βρέφη που πρόκειται να πεθάνουν άμεσα μετά τη γέννησή τους. Στην τελευταία επιμέρους κατηγορία εντάσσονται και τα άτομα με μη αναστρέψιμο κώμα, αφού

⁹⁸

Βλ. Λίνα Παπαδάκη, Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής, ό.π. σελ. 166

ελλείπει τόσο η ανθρώπινη ιδιότητα όσο και η δυνατότητα απόκτησης της ανθρώπινης ιδιότητας στο μέλλον.

Η ανθρώπινη ιδιότητα πρέπει ,καταρχήν, να γίνεται σεβαστή από και σε όλα τα ανθρώπινα όντα σύμφωνα με την κυρωθείσα Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του ατόμου σε σχέση με τις εφαρμογές της βιολογίας και της ιατρικής, τη λεγόμενη και Σύμβαση του Οβιέδο για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική⁹⁹ . Οι υποχρεώσεις μας απέναντι στους συνανθρώπους μας συνδέονται με την έλλογη υποκειμενικότητα και την ικανότητα των ατόμων να θέτουν και να πραγματοποιούν σκοπούς, χωρίς να δεσμεύονται από τα ένστικτα , τις επιθυμίες και τις εκάστοτε επιδιώξεις τους. Την ίδια στιγμή, υφίσταται μια καθολική υποχρέωση να αντιμετωπίζουμε τους άλλους ανθρώπους ως αυτοσκοπούς που έχουν απόλυτη αξία, ανεξάρτητα από το αν είναι σε θέση ή σε ποιο βαθμό είναι σε θέση να ασκούν τις έλλογες ικανότητές τους. Δεν είναι σαφές πως πρέπει να αντιμετωπίζουμε ένα άτομο που βρίσκεται σε μη αναστρέψιμο κώμα ή ένα ανοϊκό άτομο και τι σημαίνει σεβασμός της ανθρώπινης ιδιότητας σε αυτές τις περιπτώσεις. Είναι, άραγε, εκείνο το σώμα που προσδίδει την ανθρώπινη μορφή και, άρα, υποκείμενο σεβασμού ή η έλλογη υποκειμενικότητα ανεξαρτήτως σώματος; Πώς θα μας φαινόταν εάν αντιμετωπίζαμε ως απλό μέσο τον σπουδαίο καθηγητή Stephen Hawking, που πάσχει από τη νόσο του κινητικού νευρώνα (αμυοτροφική πλευρική σκλήρυνση), κατάσταση που έχει εξελιχθεί κατά τη διάρκεια των ετών και είναι σχεδόν εξ ολοκλήρου παράλυτος, επικοινωνώντας με ένα μηχανήμα ομιλίας; Μήπως οδηγούμαστε στην άποψη πως ότι έχει τα εξωτερικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου, διαθέτει την ίδια απόλυτη αξία και οφείλουμε να το αντιμετωπίζουμε με σεβασμό;

Είναι αποκρουστική η ιδέα σε ένα κοινωνικό κράτος πρόνοιας να μπορούμε να χρησιμοποιούμε τα άτομα με διανοητικές αναπηρίες ή σε αναστρέψιμο κώμα ως μέσα, κατά συνέπεια, και τα μέλη του σώματός τους επίσης ως μέσα για την εξυπηρέτηση των σκοπών των ελλόγων υποκειμένων. Τα άτομα με διανοητικές αναπηρίες τίθενται σε ένα ιδιαίτερο καθεστώς προστασίας από την κοινωνία, διότι είναι οι πιο «ευαίσθητοι» πολίτες, στους οποίους οφείλουμε σεβασμό , ακόμη και

⁹⁹ Βλ. Ιδίως τα άρθρα 1 και 2 της Σύμβασης του Οβιέδο της Ισπανίας, η οποία το 2018 συμπληρώνει 20 έτη από την κύρωση της με το νόμο 2619/1998 (ΦΕΚ Α΄132, 19 Ιουνίου 1998).

εάν η κατάσταση της υγείας τους δεν αναμένεται να βελτιωθεί, αλλά επιδεινώνεται, ακόμη και εάν υπολείπονται σημαντικά διανοητικά έναντι των υγιών ατόμων. Η ιδέα της εξίσωσής τους με τα ζώα είναι εξοργιστική, καθώς κατηγοριοποιεί τους πολίτες σε πρώτης, δεύτερης, τρίτης και ούτω καθεξής κατηγορίας. Η μεταχείρισή τους ως απλών μέσων προσβάλλει την ανθρώπινη ιδιότητα στο πρόσωπο εκείνων που την έχουν και αντίκειται στα καθήκοντα του ανθρώπου προς τον εαυτό του. Θεωρώ πως έχουμε άμεσα καθήκοντα απέναντι σε οποιοδήποτε ανθρώπινο ον είχε έστω μια στιγμή ή για λίγο χρονικό διάστημα έλλογη υποκειμενικότητα. Η μη δυνατότητα απόκτησης πλέον της έλλογης υποκειμενικότητας δεν πρέπει να συνεπάγεται την άμεση εργαλειοποίηση των ατόμων αυτών.

Στην περίπτωση του ατόμου σε μη αναστρέψιμο κώμα, μπορούμε να δεχτούμε ότι ο λόγος για τον οποίο οφείλουμε να μην το χρησιμοποιήσουμε ως απλό μέσο είναι η δική μας έλλογη φύση και αξιοπρέπεια, αλλά και μέχρι τη διαπίστωση του εγκεφαλικού θανάτου υφίσταται το καθήκον θεραπείας από τους θεράποντες ιατρούς. Η δύναμη ανθρώπινη ιδιότητα, όμως, οφείλει να γίνεται πλήρως σεβαστή, ακόμη και στην περίπτωση που το άτομο έχει θραύσματα ανθρώπινης ιδιότητας στην παρούσα στιγμή, αφού η άσκηση των ελλόγων ικανοτήτων είναι θέμα χρόνου και ιατρικής αποκατάστασης.

Η πιο δύσκολη περίπτωση, κατά τη γνώμη μου, αποτελεί εκείνη του ανθρώπινου όντος σε μη αναστρέψιμο κώμα. Ορισμένοι δέχονται με μεγαλύτερη ευκολία ότι στην περίπτωση του ατόμου που δεν έχει, αλλά ούτε πρόκειται να αποκτήσει, ανθρώπινη ιδιότητα, επιτρέπεται να χρησιμοποιήσουμε τα όργανά του κατά την κρίσιμη στιγμή που είναι εγκεφαλικά νεκρός, αλλά λειτουργούν τα λοιπά βιοτικά σωματικά όργανά του, προκειμένου να σωθεί η ζωή κάποιων άλλων ανθρώπων. Ισχυρίζονται, δηλαδή, ότι μπορούμε να το χρησιμοποιήσουμε πριν αποβιώσει ως *res* ή άλογο ον, άρα δεν είμαστε υποχρεωμένοι να το διατηρούμε στη ζωή και επιτρέπεται η μηχανική τους αποσύνδεση. Δεν ισχύει, όμως, το ίδιο για ένα υγιές βρέφος ή το κυοφορούμενο. Η συζήτηση αυτή εύλογα μας προβληματίζει σχετικά με τον τρόπο που πρέπει να αντιμετωπίζουμε τα άτομα που έχουν μειωμένη ή δεν έχουν ανθρώπινη ιδιότητα. Εάν αποδεχτούμε πως η έλλογη υποκειμενικότητα διαφοροποιεί τον άνθρωπο από τα ζώα, θα πρέπει να συμφωνήσουμε ότι ορισμένοι συνάνθρωποί μας που πάσχουν από τις παραπάνω

ασθένειες δεν διαθέτουν την ανθρώπινη ιδιότητα και μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να σωθεί ένα ενεργεία έλλογο υποκείμενο.

Δεν είναι εύκολο να τοποθετηθούν τα όρια μέτρησης της δυνατότητας ενός ανθρώπινου όντος να αποκτήσει ανθρώπινη ιδιότητα. Αυτή η δυσκολία αποτυπώνεται στα παραπάνω παραδείγματα, όπου ακόμη και στην περίπτωση του ατόμου σε μη αναστρέψιμο κώμα, μπορούμε να σκεφτούμε την παραβίαση ενός καθήκοντος προς τον εαυτό μας, για να μην χρησιμοποιήσουμε ,όσο ζει, το σώμα του ως αποθήκη ανθρώπινων οργάνων, πόσο μάλλον στις υπόλοιπες περιπτώσεις που υφίστανται ίχνη ανθρώπινης ιδιότητας πέρα από το ανθρώπινο σώμα και στοιχεία έλλογης υποκειμενικότητας. Στην παρούσα ανάπτυξη δεν μας απασχόλησε το ζήτημα του εμβρύου, αλλά επικεντρώσαμε την προσοχή μας στο status του ανθρώπινου σώματος καθαυτό. Στο έμβρυο θεωρώ πως η δυνατότητα απόκτησης ανθρώπινης ιδιότητας προσμετράται στους ηθικούς μας συλλογισμούς ,αλλά και η μορφολογία του, διότι είναι ακραίο να αναγνωρίσουμε ανθρώπινη ιδιότητα στα σπερματοζωάρια, τα ωάρια ή το ζυγωτό.

Από την άλλη πλευρά, δυσκολευόμαστε να αντιμετωπίσουμε με τον ίδιο τρόπο τα έλλογα υποκείμενα που προσβάλλουν την ανθρώπινη ιδιότητα στο ίδιο τους το πρόσωπο. Το γεγονός ότι η πόρνη επιλέγει χάριν βιοπορισμού να προσφέρει το σώμα της για κάποιες ώρες έναντι χρηματικού ανταλλάγματος, άρα και ολόκληρο τον εαυτό της, δεν σημαίνει ότι δεν πρέπει να την αντιμετωπίζουμε ως ενεργεία έλλογο υποκείμενο και ,κατά συνέπεια, μπορούμε από όλες τις πόρνες να χρησιμοποιήσουμε τα όργανά τους, για να σώσουμε άλλους συνανθρώπους μας. Η ωμότητα του παραδείγματος είναι υπερβολική, ακριβώς για να καταδείξει τη σκληρή στάση του Καντ απέναντι στα άτομα που επιλέγουν τα ίδια να μειώσουν ή να χάσουν την έλλογη υποκειμενικότητά τους. Δεν είναι ίδια η περίπτωση με εκείνη του μη αναστρέψιμου κώματος, διότι η πόρνη έχει τη δυνατότητα να αποκτήσει εκ νέου την ανθρώπινη ιδιότητα και να πραγματοποιήσει ορθολογικούς σκοπούς. Το γεγονός ότι μία γυναίκα κάποτε μετατράπηκε σε αντικείμενο χρήσης και προς στιγμήν έχασε την ανθρώπινη ιδιότητά της, δεν θα μπορούσαμε να διανοηθούμε πως πρέπει να την αντιμετωπίζουμε για το υπόλοιπο του βίου της ως αντικείμενο με εργαλειακή ή σχετική αξία. Είναι υπερβολικά κυνικό και απαξιωτικό απέναντι σε ένα έλλογο υποκείμενο, που έχασε προσωρινά την ανθρώπινη ιδιότητά του. Με τον ίδιο

τρόπο, φαίνεται στα μάτια μας απεχθές να αντιμετωπίζουμε τα άτομα με διανοητικές παθήσεις, ακόμη και μη αναστρέψιμες, ως αποθήκες κρεάτων και αντικείμενα για την εξυπηρέτηση των σκοπών των άλλων. Ωστόσο, μία ηθική «τιμώρηση» θα λέγαμε αξίζει στις πόρνες, διότι περιφρόνησαν κάποτε την ίδια την έλλογη φύση τους και υποβίβασαν τον εαυτό τους, ενώ απώλεσαν την αξιοπρέπειά τους κάποιες δεδομένες στιγμές.

Επιπλέον, ερχόμενοι καθημερινά αντιμέτωποι με καταστάσεις που τα έλλογα υποκείμενα μπορούν να προσβληθούν, ηθελημένα ή όχι, να μειωθούν ή να χαθούν, είναι καθήκον μας να σεβόμαστε τον εαυτό μας και τους άλλους ανθρώπους, που ενδεχομένως διαθέτουν μειωμένη αξία. Δεν είναι καθόλου απλή η διάκριση και η τοποθέτηση σε κατηγορίες ορισμένων ανθρώπινων όντων. Όταν, για παράδειγμα, κάποιος άνθρωπος εξαιτίας τροχαίου ατυχήματος και χωρίς τη θέλησή του βρεθεί σε κωματώδη κατάσταση, τότε εμείς, οι υπόλοιποι, δεν πρέπει να παύουμε να θεωρούμε ότι διαθέτει την ανθρώπινη ιδιότητα και να χρησιμοποιήσουμε το νεφρό, τον πνεύμονα ή ακόμη και την καρδιά του, αλλά αποτελεί καθήκον απέναντι στον εαυτό μας και την ανθρωπότητα στο σύνολό της να προσπαθήσουμε να τον διατηρήσουμε στη ζωή. Επομένως, είναι παράδοξο και σε αρκετές περιπτώσεις αρκετά δύσκολο να τοποθετήσουμε σε κάποιες κατηγορίες όντα, όπως το έμβρυο, το ανοϊκό άτομο, την πόρνη, το άτομο σε αναστρέψιμη ή μη κωματώδη κατάσταση.

Η καντιανή ηθική δεν μας βοηθάει στα άτομα αυτά, διότι διακρίνει την κατηγορία των πραγμάτων και των ζώων από την κατηγορία των όντων με ανθρώπινη ιδιότητα, δίχως να αναφέρεται σε άλλες κατηγορίες ανθρώπων. Εκείνο που μας βοηθάει είναι οι ηθικές αρχές και ο ορθός Λόγος, προκειμένου να αντιμετωπίσουμε την κάθε κατηγορία ξεχωριστά με τις ιδιαιτερότητες και τον τρόπο που της αξίζει, διότι μπορούμε όλοι εν δυνάμει να βρεθούμε σε εκείνη τη θέση των ατόμων με διανοητικές παθήσεις και δεν θα μας φαινόταν καθόλου δίκαιη μια κοινωνία που εγκαταλείπει τα άτομα εκείνα ή τα εργαλειοποιεί προς εξυπηρέτηση των σκοπών των άλλων.

Κεφάλαιο IV

Η τριμερής διάκριση των μελών του ανθρώπινου σώματος και ο τελικός σκοπός

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζεται το ζήτημα της κατηγοριοποίησης των μελών του ανθρώπινου σώματος και διατυπώνεται ένα επιχείρημα υπέρ της διαφορετικής αντιμετώπισης κάθε κατηγορίας με τις ιδιαίτερες εκφάνσεις της. Παρόλο που ο Καντ στο πεδίο των μεταμοσχεύσεων οργάνων τοποθετήθηκε υπέρ της απαγόρευσης της πώλησης οργάνων, μία θέση που μας βρίσκει σύμφωνους για λόγους που ήδη ανέπτυξα, η Gerrand επεκτείνει ένα βήμα παραπάνω τη συλλογιστική της και τίθεται υπέρ της απόλυτης απαγόρευσης όλων των μεταμοσχεύσεων οργάνων, διότι οποιαδήποτε τέτοια πράξη προσβάλλει για την ίδια την ανθρώπινη αξιοπρέπεια¹⁰⁰. Προτού προχωρήσουμε στην τριμερή διάκριση των ανθρώπινων μελών και τον τελικό σκοπό του αντικειμένου της βούλησης και των πράξεων, ήθελα να καταδείξω μέσω του παραδείγματος της Gerrand ότι η καντιανή ανάγνωση πρέπει να είναι σχολαστική και εμβριθής.

Πρωταρχικό καθήκον του ανθρώπου συνιστά η αυτοσυντήρησή του. Το καθήκον αυτό, όμως, δεν είναι απεριόριστο και δεν επεκτείνεται στη συνθηματική φράση ‘‘ο θάνατός σου -η ζωή μου’’. Η περίφημη «σανίδα του Καρνεάδη» ισχύει στην περίπτωση της σωτηρίας δύο ναυαγών, των Α και Β, όπου η μοναδική δυνατότητα είναι να πιαστούν από μια επιπλέουσα σανίδα, η οποία όμως μπορεί να σηκώσει το βάρος μόνο του ενός. Τελικά, τα έλλογα υποκείμενα είναι ηθικά κατακριτέο να σκοτώσουν άλλο ανθρώπινο ον, για να πιαστούν από τη σανίδα σωτηρίας και να επιβιώσουν.

Το ηθικό δίλημμα αναφάνεται στη σύγκρουση των δικαιωμάτων δύο αντιτιθεμένων πλευρών, τη στιγμή που τα καθήκοντά τους μονομαχούν, με σκοπό

¹⁰⁰ Βλ. Nicole Gerrand, The misuse of Kant in the debate about a market for human body parts, Journal of Applied Philosophy, 1999, 16,1

τη διατήρηση στη ζωή. Σε εκείνο το σημείο του ηθικού διλήμματος μπορεί κατά τη γνώμη μου να είναι ηθικά αποδοκιμαστέα οποιαδήποτε απόφαση, ωστόσο τα όρια που θέτει ο Καντ αφορούν την προστασία του εαυτού μας από παράνομες απειλές και το καθήκον μη βλάβης. Για να μην αφήσουμε δίχως δικαιολόγηση τη σανίδα του Καρνεάδη, θεωρώ πως η πρώτη μας επιλογή είναι να προστατεύσουμε τον εαυτό-την επιβίωση της ανθρώπινης ιδιότητάς μας- και να σκοτώσουμε το συνάνθρωπό μας. Ωστόσο, αυτή η επιλογή δεν συνάδει με τις αρχές της ηθικής, διότι χρησιμοποιεί τον άλλον άνθρωπο όχι ως σκοπό, αλλά ως μέσο επιβίωσης. Εάν πάλι επιλέξουμε από αγάπη ή συμπόνοια να πεθάνουμε, τότε η πράξη μας δεν έχει καμία ηθική αξία, επειδή παραβιάζουμε τα πρώτα καθήκοντα προς τον εαυτό μας και χρησιμοποιούμε τον εαυτό μας ως απλό μέσο. Εάν πάλι ούτε εμείς θέλουμε να σκοτώσουμε τον συνάνθρωπο, ούτε εκείνος εμάς, θα πεθάνουμε κι οι δυο. Συνεπώς, οδηγούμαστε σε αδιέξοδο, γι' αυτό το λόγο και αποτελεί τραγικό δίλημμα η επιλογή μας.

Δεν υφίσταται αμφιβολία ότι το σώμα μας αποτελεί *condition sine qua non* της ικανότητας να εκφράζουμε την ανθρώπινη φύση μας με λογικές πράξεις και πράξεις ελευθερίας. Ο Καντ στις Διαλέξεις περί Ηθικής επισημαίνει πως η άσκηση της ελευθερίας προέρχεται δια της υποστάσεως του σώματός μας. Συνάμα το απαραβίαστο του άλλου ως προσώπου προσδιορίζει τί απαγορεύεται και τί επιτρέπεται να κάνει το άτομο σε αυτόν¹⁰¹, τη στιγμή που η ιδιωτικότητα αποτελεί έναν από τους όρους της αυτονομίας και το απαραβίαστο του προσώπου αβίαστα περιλαμβάνεται στην ιδιωτικότητά του.

Η πραγματικότητα είναι πως οποιαδήποτε πρόθεση ή πράξη μας προϋποθέτει την ύπαρξη του σώματος, αφού είναι εκείνο που προσδίδει ανθρώπινη υπόσταση με τα μέλη του, ιδίως τον εγκέφαλο, από όπου εντέλλονται όλες οι σωματικές λειτουργίες, αλλά και τα υπόλοιπα ζωτικά και αναπόσπαστα μέλη. Σίγουρα, όμως, ελάχιστοι θα συμφωνούσαν πως κάποιος δεν διατηρεί την ανθρώπινη ιδιότητα ή υπολείπεται ανθρώπινης υπόστασης, επειδή του λείπει ένα δόντι ή λίγα μαλλιά ή ένα νύχι. Είναι, ακόμη, δυνατό να υιοθετηθεί και η θέση ότι ένας ακρωτηριασμένος άνθρωπος εξακολουθεί να διατηρεί την ανθρώπινη ιδιότητα στον ίδιο βαθμό με έναν αρτιμελή άνθρωπο, ακόμη και αν δεν μπορεί να

¹⁰¹ Βλ. Thomas Nagel, *Personal Rights and Public Space*, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 24, No 2, 1995, p. 83-107

ασκήσει τις καθημερινές δραστηριότητες, που ανάγονται σε σωματικά κριτήρια, όπως η γυμναστική, ο αθλητισμός ή κοπιάζει περισσότερο κατά τη βάδιση.

Για όλους τους παραπάνω λόγους και με σκοπό να εξομαλύνουμε την αμφισβήτηση και τους προβληματισμούς μας, κρίνεται αναγκαίο να προβούμε σε μια τριμερή διάκριση των μελών του ανθρώπινου σώματος, με κριτήριο τη ζωτικότητα του συνόλου του ανθρώπου, η οποία αναπόφευκτα θα οδηγήσει και σε διαφορετική αντιμετώπιση των επιμέρους κατηγοριών από το έλλογο υποκείμενο.

Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τα ζωτικά και αναπόσπαστα μέλη του ανθρώπινου σώματος, όπως την καρδιά και τον εγκέφαλο. Τα μέλη της πρώτης κατηγορίας είναι εκείνα που θεωρούνται πως εάν αποσπαστούν από το ανθρώπινο σώμα, δεν είναι ικανό το σώμα να επιβιώσει, επειδή είναι αναπόσπαστα για ολόκληρο τον οργανισμό. Μεταξύ αυτών των οργάνων και του οργανισμού υφίσταται μια εσωτερική τελεολογία¹⁰², την οποία ο ίδιος ο Καντ διαβλέπει σε ορισμένα όργανα του ανθρώπου που συντηρούνται για χάρη άλλων οργάνων και της ολότητας. Για παράδειγμα, μία κλασική συμφωνική ορχήστρα, όπως διαμορφώθηκε από τη Σχολή του Μανχάιμ, αποτελείται από τα έγχορδα όργανα (πρώτα και δεύτερα βιολιά, βιόλες, βιολοντσέλα και κοντραμπάσα), τα ξύλινα πνευστά, τα χάλκινα πνευστά και τα κρουστά όργανα. Εάν αποφασίσουμε να αφαιρέσουμε κάποια από τα παραπάνω όργανα που ακούγονται εύηχα χάριν των άλλων και της ολότητας της ορχήστρας, τότε θα παύσει πλέον να είναι συμφωνική ορχήστρα. Στη φύση, εάν αφαιρέσουμε κάποιο μέρος που αμοιβαία παράγει άλλα μέρη, όπως για παράδειγμα το ξύλο, τότε τίποτα δεν θα είναι το ίδιο, διότι ακόμη και τα περισσότερα μουσικά όργανα που ανέφερα έχουν ως βάση παραγωγής το ξύλο. Επομένως, δεν θα ήταν εφικτό καν να δημιουργηθεί μια συμφωνική ορχήστρα, τουλάχιστον με τους όρους που γνωρίζουμε.

Η περίπτωση της μερικής αυτοκτονίας του Καντ δεν προσιδιάζει στην πρώτη κατηγορία, διότι η κατηγορία αυτή δεν πραγματεύεται μεταμοσχεύσεις οργάνων εν ζωή, καθόσον η ιατρική αφαίρεση του εγκεφάλου ή της καρδιάς συνεπάγεται τον θάνατο. Κατά συνέπεια, στην πρώτη κατηγορία η μεταμόσχευση θα συνιστούσε ανθρωποκτονία ή αυτοκτονία, οι οποίες αμφότερες δεν συνάδουν

¹⁰² Βλ. Jean-Christophe Merle, A Kantian Argument for a Duty to Donate One's Own Organs. A Reply to Nicole Gerrand, *Journal of Applied Philosophy*, Vol. 17, No. 1, 2000, p. 94-95

με τις ηθικές αρχές σεβασμού της ανθρώπινης ιδιότητας. Σε αυτή την κατηγορία δεν υπάγεται το σκυότι που αναπλάθεται, εφόσον αφαιρεθεί ένα μέρος του, το δέρμα που επίσης είναι εμπειρικά διαπιστώσιμο πως αυτο-επουλώνεται και αναπλάθεται, για παράδειγμα κατόπιν τραυματισμού σε αγώνα ποδοσφαίρου, χωρίς ιατρική επέμβαση.

Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τα όργανα που είναι εν μέρει ζωτικής σημασίας και αναπόσπαστα, με την έννοια ότι δεν αναπλάθονται από το σώμα. Σε αυτή την κατηγορία υπάγονται τα μέλη που ο Καντ εστιάζει, αναφερόμενος σε μεταμοσχεύσεις οργάνων και δεν είναι άλλα από εκείνα που δεν αναπληρώνονται από το ίδιο το σώμα σε περίπτωση που αφαιρεθούν. Μεταξύ των μελών που υπάγονται στην εν λόγω ομάδα είναι σημαντικά μέλη, που συγκαταλέγονται στην ουσία του σώματος και διαδραματίζουν σπουδαίο ρόλο για ολόκληρο το σύστημα του ανθρώπινου σώματος, αλλά η αφαίρεσή τους, που είναι ιατρική δυνατή, δεν συνεπάγεται την απώλεια ζωής. Παράδειγμα, τα γεννητικά όργανα είναι εν μέρει ζωτικής σημασίας για τον άνθρωπο, διότι χωρίς εκείνα δεν υπάρχει η δυνατότητα αναπαραγωγής, αλλά ούτε και εκπλήρωσης βασικών βιοτικών αναγκών, είναι αναπόσπαστα, αφού δεν αναπληρώνονται από το ίδιο το σώμα, αλλά η ιατρική επιστήμη έχει επιτύχει να τα αφαιρέσει με συνέχιση της κανονικότητας της ζωής.

Τα νεφρά περιλαμβάνονται στην εν λόγω κατηγορία, καθώς ένας άνθρωπος είναι δυνατόν να ζήσει με ένα νεφρό, αλλά όχι με κανένα. Επιπλέον, στη δεύτερη ομάδα ανθρώπινων μελών έχουν θέση και τα δόντια, όπου ο Καντ επικρίνει την αφαίρεση έναντι χρηματικού ανταλλάγματος, δηλαδή με σκοπό τον βιοπορισμό, αλλά όχι και γενικά. Η αφαίρεση ενός δοντιού δεν επηρεάζει την ικανότητα του ελλόγου υποκειμένου να σκέφτεται και να δρα λογικά, ούτε υποβαθμίζει την ανθρώπινη ιδιότητά του. Εξάλλου, πολλοί άνθρωποι ζουν σήμερα με λιγότερα από 32 δόντια ή με εμφυτεύματα και αυτό δεν επηρεάζει τη φυσιολογική λειτουργία του οργανισμού τους ή την ηθική τους προσωπικότητα. Ωστόσο, η απώλεια της φυσικής οδοντοφυΐας μπορεί να επιφέρει σημαντικές επιπτώσεις στη λειτουργία του στοματογεννητικού συστήματος, όπως αδυναμία φώνησης, μάσησης, καθώς και αισθητικά προβλήματα. Ο άνθρωπος δεν είναι ο ίδιος όπως πριν, ακόμη κι αν απωλέσει μόνο ένα δόντι του.

Το κίνητρο είναι αυτό που ο Καντ θεωρεί ηθικά κατακριτέο στην εν λόγω περίπτωση, δηλαδή το βιοπορισμό από την πώληση του δοντιού, ενώ σε άλλες περιπτώσεις αδικημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας αποδέχεται τον ευνουχισμό του δράστη. Σε αυτή την κατηγορία θα προσθέσουμε και όλα τα διπλά μέλη, όπως τα μάτια, τα αυτιά, τα χέρια και τα πόδια, τα οποία δεν αναπληρώνονται από το ίδιο το σώμα.

Η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει τα μέρη του ανθρώπινου σώματος, όπως τα μαλλιά, οι βλέννες, οι εκκρίσεις, τα υγρά, τα περιττώματα, το αίμα και ο μυελός των οστών. Ο Καντ ειδικά για τα μαλλιά επισημαίνει ότι πρόκειται για μέρος του ανθρώπινου σώματος και όχι όργανο, κατά συνέπεια δεν μπορεί να θεωρηθεί η αφαίρεση ως έγκλημα κατά του εαυτού μου- παρόλα αυτά η αφαίρεση μαλλιών με σκοπό την πώληση δεν είναι απαλλαγμένη ενοχών. Η κρίση του Καντ είναι τελολογική, αφού θεωρεί ότι η αφαίρεση μαλλιών με σκοπό την πώληση υποβαθμίζει την ανθρώπινη ιδιότητα και την εργαλειοποιεί, παρόλο που τα μαλλιά αναπλάθονται από το ίδιο το σώμα και με ακριβώς τα ίδια χαρακτηριστικά. Σε αυτή την κατηγορία αναγνωρίζουμε ένα περιορισμένο εμπράγματο δικαίωμα, διότι αφενός τα μαλλιά πολλές φορές αποβάλλονται μόνα τους, χωρίς ανθρώπινη επέμβαση, κυρίως σε ηλικιωμένους ανθρώπους, όπως συμβαίνει και με τις βλέννες, τις εκκρίσεις και τα υγρά. Ακολουθώντας, ο ίδιος ο ανθρώπινος οργανισμός δεν τα θεωρεί σημαντικά για τη λειτουργία του και δεν επηρεάζουν καθόλου το έλλογο υποκείμενο ούτε στις προθέσεις του ούτε στη λήψη και εκτέλεση αποφάσεων, ούτε επίσης νιώθει ότι καθίσταται αντικείμενο για τους άλλους ανθρώπους.

Από την απόλυτη εξουσία διάθεσης και τη δυνατότητα πώλησης της τρίτης κατηγορίας επιθυμώ να αφαιρέσω το αίμα και τον μυελό των οστών, επειδή είμαι βέβαιος πως πολλοί άνθρωποι θα πωλούσαν ορισμένη ποσότητα από το αίμα τους αλόγιστα και ανεύθυνα για τους ίδιους. Έτσι, επιλέγω την ανώνυμη δωρεά αίματος και όχι την πώληση υπό όρους, όπως στις blood banks του Σικάγο, που περιγράφουν πώς να «δωρίσεις» το αίμα και το πλάσμα του αίματός σου έναντι χρημάτων, αφού η δωρεά και το χρηματικό αντάλλαγμα δεν συνάδουν με τους δικαίκους κανόνες της δωρεάς ως χαριστικής ετεροβαρούς σύμβασης.

Η πλήρης αφαίρεση του αίματος από την τρίτη κατηγορία με εξουσία διάθεσης χάριν δωρεάς ανώνυμα ή εξατομικευμένα σε περιπτώσεις επείγουσας ανάγκης, όπως τροχαίων ατυχημάτων, δεν θα μπορούσε να καθολικευθεί με συνέπεια ως καθολικός νόμος. Εντούτοις, κανείς άνθρωπος δεν μπορεί να επιδιώκει έναν κόσμο, όπου κανένας δεν βοηθάει τους άλλους που βρίσκονται σε κατάσταση ανάγκης. Αυτό θα συνεπαγόταν πως επίσης κανείς δεν θα βοηθούσε εμένα σε περίπτωση που χρειαζόμουν αίμα, εφόσον δεν θα συνιστούσε σημαντική απειλή για τη ζωή του. Για παράδειγμα, δεν μπορούμε να ζητήσουμε αίμα, για να σώσουμε τη ζωή μας, από τον συνεπιβαίνοντα στο αυτοκίνητο του τροχαίου ατυχήματος, όταν και η δική του ανθρώπινη ζωή κινδυνεύει. Ας σκεφτούμε για παράδειγμα τι θα συνέβαινε εάν όλοι οι άνθρωποι είχαμε διαφορετική ομάδα αίματος και υπήρχαν τόσες ομάδες αίματος, όσα τα εν ζωή πρόσωπα. Οι άνθρωποι ως έλλογα υποκείμενα, που σεβόμαστε την ανθρώπινη ιδιότητα στο πρόσωπό μας και το πρόσωπο των άλλων, δεν μπορεί να επιθυμούμε την καθολίκευση του κανόνα μη προσφοράς βοήθειας χωρίς σημαντική απειλή βλάβης για έμας τους ίδιους. Συνεπώς, είναι ηθικά δικαιολογημένο να επιτρέπουμε τη δωρεά ορισμένης ποσότητας αίματος σε περιπτώσεις ανάγκης επιβίωσης.

Μια περισσότερο απαιτητική διατύπωση θα μπορούσε να αξιώσει τη δωρεά νεφρού, που ανήκει στη δεύτερη κατηγορία, ως υποχρέωση σε περίπτωση ανάγκης επιβίωσης του συνανθρώπου μας. Ωστόσο, έχουν ήδη τεθεί οι όροι σε προγενέστερο κεφάλαιο για την πράξη αυτή της δωρεάς. Την ίδια στιγμή δεν θεωρώ ότι το άτομο υποβαθμίζει την ανθρώπινη ιδιότητά του ή χρησιμοποιεί τον εαυτό του σαν μέσο, όταν πωλεί τις βλέννες, τις εκκρίσεις ή τα περιττώματα του, διότι δεν προϋποθέτουν καμία ανθρώπινη επέμβαση, όπως το αίμα, ενώ το άτομο δεν εξάγει τη βλέννα με σκοπό την πώληση, όπως η αποκοπή των μαλλιών, αλλά αποτελεί φυσιολογική λειτουργία του οργανισμού μας. Επομένως, έχω την πεποίθηση ότι η ύπαρξη ενός περιορισμένου εμπράγματου δικαιώματος στην τρίτη κατηγορία, των μερών του ανθρώπινου σώματος, συνάδει με τους κανόνες της βιοηθικής και είναι ηθικά αποδεκτή.

Προς επίρρωση των ισχυρισμών μου, επιθυμώ να παραθέσω το παράδειγμα της πώλησης των μαλλιών. Τα μαλλιά μας μεγαλώνουν ξανά μετά την αφαίρεσή τους από το κεφάλι μας και πουλώντας τα, αφαιρώ τη χρήση της επιλογής για τη

δεδομένη χρονική στιγμή, αλλά όχι το δικαίωμα άσκησης της επιλογής μου. Οι λόγοι που συνήθως κόβω τα μαλλιά μου σχετίζονται με την αισθητική ή την υγεία του σώματός μου. Η ηθικότητα της αφαίρεσης των μαλλιών προβληματίζει τον Καντ ως προς τον σκοπό της πώλησης, αφού αναφέρεται στις ίδιες τις τρίχες και όχι στους τριχοειδείς αδένες, που είναι προστατευτέο όργανο του ανθρώπινου σώματος, που οφείλουμε να το καλλιεργούμε, όπως και τις δυνάμεις του μυαλού και του υπόλοιπου σώματός μας.

Σημαντικό είναι το γεγονός πως κάθε μέλος του ανθρώπινου σώματος είναι προορισμένο αργά ή γρήγορα να αναπτυχθεί πλήρως και σε συμφωνία με τον σκοπό του ατόμου. Ωστόσο, δύσκολα μπορεί να αντισταχθεί κανείς στην άποψη πως αφαιρώντας ορισμένες τρίχες, μειώνεται η ελευθερία επιλογής του ατόμου ή η ηθική προσωπικότητά του. Εάν, όμως, η αφαίρεση μαλλιών καταστήσει διαρκή σκοπός του ατόμου, που αποστερεί το πρόσωπο αυτό από τα ηθικά του καθήκοντα απέναντι στον εαυτό του και τους άλλους ανθρώπους, τότε ασφαλώς και είναι ηθικά αποδοκιμαστέα πράξη. Συνεπώς, δεν θεωρώ ότι ο Καντ θα είχε αντίρρηση σε μεταμόσχευση-διατηρεί επιφυλάξεις δικαιολογημένα ως προς την πώληση καθαυτή-μη αναπόσπαστων ή μη σημαντικών μερών του ανθρώπου, τα οποία μετά από λίγο καιρό αναπλάθονται από το ίδιο το σώμα και δεν σημειώνεται καμία πράξη προσβολής των οργάνων που τα παράγουν.

Μολονότι διατυπώνω αντίθετες απόψεις ως προς προς το παράδειγμα του Merle¹⁰³ για τη μεταμόσχευση αναπόσπαστων οργάνων, όπως των νεφρών, από ζωντανά σώματα, κρίνεται σκόπιμο να παρουσιαστεί. Το επιχείρημα πως υπάρχουν επικίνδυνα σπορ ή δραστηριότητες ή ταξίδια, που μπορούν να προκαλέσουν σοβαρούς τραυματισμούς, δηλαδή ότι δεχόμαστε ως κοινωνία πηγές κινδύνων, δεν έχει καμία αιτιώδη συνάφεια με την αποδοχή μεταμοσχεύσεων οργάνων, όπως νεφρών, από εν ζωή ανθρώπους, εφόσον δεν εξαναγκάζονται σε αυτή τη μεταμόσχευση και δεν υπάρχει χρηματική ανταμοιβή. Στην καθημερινή ζωή υπάρχουν πολλές πηγές κινδύνων και αποδεχόμαστε ορισμένα όρια επικινδυνότητας, με πιο σύνηθες τα αυτοκίνητα στο δρόμο ή τα όρια σε έναν αγώνα καλαθοσφαίρισης. Οι μεταμοσχεύσεις μελών του ανθρώπινου σώματος της

¹⁰³ Βλ. Jean- Christophe Merle, Philosophische Fakultät, A Kantian Argument for a Duty to Donate One's Own Organs. A reply to Nicole Gerrand, Journal of Applied Philosophy, Vol. 17, No1, 2000, p. 100

δεύτερης κατηγορίας δεν σχετίζονται με την αποδοχή πηγών κινδύνου. Σε αυτή την περίπτωση, δεν μπορούμε να αποδεχτούμε ως ηθικά επιδοκιμαστέα πράξη τη μεταμόσχευση οργάνων της δεύτερης κατηγορίας, παρά μόνο της τρίτης κατηγορίας, όπου αναντίρρητα δεν είναι ίδια περίπτωση με εκείνη της πιθανότητας να συμβεί κάποιο ατύχημα στο δρόμο ή σε μια αθλητική δραστηριότητα.

Τα μέλη του ανθρώπινου σώματος σε οποιαδήποτε κατηγορία εντάσσονται είναι ενωμένα με αυτό και δεν αποτελούν πράγματα, η δε βλάβη τους συνιστά προσβολή της προσωπικότητας και όχι φθορά ξενής ιδιοκτησίας. Ωστόσο, τα μέλη του ανθρώπινου σώματος μετά τον αποχωρισμό τους από αυτό ανήκουν στην κυριότητα εκείνου στον οποίο ανήκει το σώμα¹⁰⁴. Αυτό σημαίνει ότι υφίσταται ένα έμφυτο δικαίωμα εξουσιάσεως του σώματός μας, που δεν προϋποθέτει επέμβαση στον εξωτερικό κόσμο (όπως, π.χ. η κατάληψη αδεσπότη), αλλά το ανθρώπινο σώμα μας είναι αναπαλλοτρίωτο και για το λόγο αυτό η πράξη αποχωρισμού σμιλεύει, δεν ιδρύει, ένα δικαίωμα κυριότητας του προσώπου που ανήκει. Το σώμα και τα όργανά του δεν αποτελούν ιδιοκτησία του προσώπου, αποτελούν το πρόσωπο¹⁰⁵, αλλά με τον αποχωρισμό τα μέλη του ανθρώπινου σώματος δεν καθίστανται αδέσποτα ή πράγματα, αν και τα μέρη της τρίτης κατηγορίας θα μπορούσαν να θεωρηθούν *intra commercium*, όχι όμως τα μέλη της πρώτης ή δεύτερης κατηγορίας.

Οι σκέψεις που μας προβληματίζουν συνίστανται στην ελευθερία του ατόμου και στην αντιμετώπιση της ηθικής του προσωπικότητας. Εάν παραδέχουμε ότι το πρόσωπο καθίσταται κύριος των μελών του σώματος με τον αποχωρισμό, τότε θα δυσκολευτούμε να θεωρήσουμε ακόμη και τη δεύτερη κατηγορία ανθρώπινων μελών ως *extra commercium*. Για να ξεπεράσουμε αυτό το σκόπελο, το πρόσωπο δεν είναι κύριος του σώματός του, αλλά το σώμα και τα όργανα συγκροτούν το πρόσωπο και είναι εκείνη η ελευθερία, με την οποία αναμετρηθήκαμε, που δικαιολογεί τη δυνατότητα ιδιοποίησης εξωτερικών αντικειμένων, η ελευθερία υπό συνθήκες ισότητας βάσει των αρχών της μη

¹⁰⁴ Βλ. Κίωνα Σούρλα, Ερμηνεία Αστικού Κώδικος, Αθήναι, 1952, §§ 46 επ., Εισαγωγικές παρατηρήσεις στην ερμηνεία των άρθρων 57-60 του Αστικού Κώδικα περί προστασίας της προσωπικότητας.

¹⁰⁵ Βλ. Antonis Manidakis, « Le respect de la valeur humaine comme limite et règle de jugement de l'expérimentation biomedical », Journées de la Société de Législation Comparée, 1992, σελ. 301

διανεμητικής δικαιοσύνης, αλλιώς μόνο η φυσική ρώμη θα εμπόδιζε έναν τρίτο να καταλάβει τον πνεύμονα ή το αποχωρισθέν άκρο μου.

Η καντιανή ηθική, όπως διεξοδικά αναλύθηκε, δεν είναι αποκλειστικά φορμαλιστική. Πέρα από τα ζητήματα ηθικότητας των πράξεων, τα οποία εκτέθηκαν στην παρούσα διπλωματική εργασία, κρίνεται σπουδαίο να καταλήξουμε στον τελικό σκοπό του αντικείμενου της βούλησης και των πράξεων. Η έννοια του καθήκοντος δεν χρειάζεται να θέτει ως βάση κανέναν ειδικό σκοπό, απεναντίας συνεπάγεται έναν άλλο σκοπό για τη θέληση του ανθρώπου, σύμφωνα με τον Καντ¹⁰⁶, εκείνον της επιδίωξης του ύψιστου στον κόσμο δυνατού αγαθού, της γενικής ευτυχίας που μέσα στο σύνολο του κόσμου είναι ενωμένη με την ηθικότητα και σύμφωνη με αυτήν¹⁰⁷.

Η σημασία των σκοπών είναι καθοριστική για τη συγκρότηση της βούλησης και του πράττειν. Ο σκοπός πρέπει να δίδεται από τον Λόγο και μόνο, ώστε να ισχύει εξίσου για όλα τα έλλογα όντα. Οι σκοποί διακρίνονται περαιτέρω σε υποκειμενικούς σκοπούς, που στηρίζονται στα ελατήρια, και αντικειμενικούς σκοπούς, οι οποίοι εξαρτώνται από τα κίνητρα που ισχύουν για κάθε έλλογον¹⁰⁸. Περαιτέρω η βούληση μας μπορεί να καθορίζεται, ώστε να πράττει σύμφωνα με σκοπούς¹⁰⁹. Οι υποκειμενικοί σκοποί στηρίζονται σε υποκειμενικά ελατήρια και είναι σχετικοί καθ' ύλην και περιεχόμενο. Από την άλλη πλευρά, οι αντικειμενικοί σκοποί είναι απόλυτοι σκοποί και στηρίζονται σε κίνητρα που ισχύουν για κάθε έλλογον. Έπειτα, οι υποκειμενικοί σκοποί είναι εμπειρικοί και μερικοί, ενώ οι αντικειμενικοί σκοποί έλλογοι και καθολικοί. Οι αντικειμενικοί σκοποί είναι εκείνοι που θα είχαν απόλυτη αξία και θα μπορούσαν να αποτελέσουν θεμέλιο για τις ηθικές αρχές, διότι οι νόμοι είναι καθολικοί και αναγκαίοι, άρα προϋποθέτουν και αντικειμενικούς- έλλογους σκοπούς, όχι απλώς εμπειρικούς ή μερικούς.

¹⁰⁶ Βλ. «Θεωρία- Πράξη», 8, 279-280 (Δοκίμια, σελ. 116-118), όπου ως θεμέλιο αναγνωρίζεται ο ηθικός νόμος, ενώ ως σκοπός το «ύψιστο αγαθό», δηλαδή η συνύπαρξη καθήκοντος και ευδαιμονίας. Μόνο ο ανιδιοτελής σκοπός είναι ηθικός και η ανάγκη ενός τελικού σκοπού που ανατίθεται από τον Λόγο, και μέσα σε μία αρχή κλείνει το σύνολο όλων των σκοπών, είναι ανάγκη της ανιδιοτελούς βούλησης που πάνω και από την τήρηση των μορφολογικών νόμων επεκτείνεται για να δημιουργήσει το ύψιστο αγαθό, « Θεωρία- Πράξη», 8, 279-280 υποσ. (Δοκίμια, σ. 117 υποσημείωση).

¹⁰⁷ Βλ. Κώστα Ανδρουλιδάκη, Καντιανή Ηθική, ό.π. σελ.132

¹⁰⁸ ΘΜΗ, ό.π., εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Γ. Τζαβάρας, 1984, 4,427/79

¹⁰⁹ ΚΚΔ, 5, ό.π., εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Κ. Ανδρουλιδάκης, 2004, β' έκδοση, 220/132

Ως ειδικότεροι αντικειμενικοί σκοποί αναγνωρίζονται ο άνθρωπος και η ανθρώπινη προσωπικότητα, διότι από τη φύση του ο άνθρωπος είναι αυτοσκοπός και δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιείται μόνο ως μέσο, αλλά πάντοτε συγχρόνως και ως σκοπός καθεαυτόν που κατέχει απόλυτη αξία, την αξιοπρέπεια. Στην απόλυτη αξία του ανθρώπου ανθίσταται η σχετική αξία των υλικών αγαθών, επιδιώξεων και πραγμάτων.

Επιπλέον, αντικειμενικοί σκοποί είναι οι σκοποί που είναι συγχρόνως και καθήκοντα. Αυτοί οι σκοποί είναι οι σκοποί του καθαρού Λόγου, οι οποίοι είναι συγχρόνως αντικειμενικώς αναγκαίοι σκοποί, δηλαδή καθήκοντα για τον άνθρωπο¹¹⁰. Το σκοπό-καθήκον ονομάζει ο Καντ «καθήκον αρετής» και συνίσταται στην ατομική τελειότητα και την ευδαιμονία των άλλων. Στον πυρήνα ενός καθήκοντος έναντι των άλλων προσπάθησα να θεμελιώσω τα επιχειρήματα του κυρίως μέρους της παρούσας, ιδίως στις θέσεις που υπάγονται όχι στον σκοπό-καθήκον της ατομικής τελειότητας, αλλά στην επιδίωξη της ευδαιμονίας των άλλων. Ο τελικός σκοπός της ηθικής πράξης δεν είναι παρά η ατομική τελειότητα και η συνολική ευδαιμονία. Ο Καντ εννοεί ως «τελειότητα» την ατέρμονη προσπάθεια για προσωπική τελείωση με την καλλιέργεια όλων των φυσικών κλίσεων και ικανοτήτων μας. Συγκεκριμένα, ο φιλόσοφος επισημαίνει πως αποτελεί εντολή του ηθικού-πρακτικού Λόγου και καθήκον του ανθρώπου έναντι του εαυτού του να καλλιεργεί τις ικανότητές του και να είναι από άποψη πραγματολογική ένας άνθρωπος που συνάδει με τον σκοπό της ύπαρξής του¹¹¹. Θεωρώ πως μόνο με αυτό τον τρόπο και την επιδίωξη της ευδαιμονίας των άλλων με την προαγωγή των θεμιτών σκοπών τους ως δικών μας, θα επιτύχουμε την καθολική ευδαιμονία. Άλλωστε, συμφωνώ με την Ανθρωπολογία (7,328) πως « το ανθρώπινο γένος οφείλει και μπορεί να είναι το ίδιο ο δημιουργός της ευτυχίας του».

Τελικός σκοπός του ανθρώπου είναι η επίτευξη του ύψιστου αγαθού, έννοιες που ο Καντ εισήγαγε στην Κριτική του Πρακτικού Λόγου. Το ύψιστο αγαθό διακρίνεται σε δύο επιμέρους κατηγορίες. Πρώτον, στο ανώτατο αγαθό, το οποίο δεν υπόκειται σε κανέναν άλλο όρο του αγαθού και είναι η αρετή ή η πράξη που στηρίζεται στον ηθικό νόμο και το καθήκον, δηλαδή η ηθικότητα. Βεβαία, η

¹¹⁰ Μεταφυσικές Πρώτες Αρχές της Αρετολογίας του Καντ σε Καντιανή Ηθική, ό.π., 6,380

¹¹¹ Idem,6,445

ηθικότητα από μόνη της δεν αρκεί, καθώς είναι μεν ανώτατο αγαθό, αλλά όχι το ύψιστο. Ως τέτοιο ύψιστο αγαθό θεωρείται η συνύπαρξη ηθικότητας και ευδαιμονίας. Αυτό σημαίνει πως η ηθικότητα είναι αναγκαίος όρος της επιδίωξης της ευδαιμονίας, αλλά η ευδαιμονία είναι εκείνη που ολοκληρώνει την έννοια του ύψιστου αγαθού. Η ηθικότητα ως αξιότητα να είναι κανείς ευτυχισμένος αποτελεί αναγκαίο όρο της ευδαιμονίας, η επιδίωξη των οποίων είναι αυτό που ονομάζουμε τελικός σκοπός και επιχειρήσαμε να καταδείξουμε. Είναι καθήκον μας να επιδιώκουμε τον τελικό σκοπό, που δεν είναι άλλος παρά το ύψιστο μέσω της ελευθερίας δυνατό αγαθό στον κόσμο. Επομένως, ο τελικός σκοπός αποτελεί ταυτόσημη έννοια με εκείνη του ύψιστου αγαθού. Δεν επιθυμούμε μια κοινωνία που αποσκοπεί στην επίτευξη της ατομικής τελειότητας μέσω του σώματος του ανθρώπου, γιατί η ελευθερία μας ασκείται μέσα από το σώμα, αλλά μια κοινωνία που σέβεται την ανθρώπινη ιδιότητα και επιδιώκει ταυτόχρονα στο «πρόσωπό» της και στο πρόσωπο των άλλων την ευδαιμονία.

Ανακεφαλαιώνοντας, αφετηρία της παρούσας ανάπτυξης δεν υπήρξε παρά η ανθρώπινη ιδιότητα και η έννοια της αυτονομίας στο πεδίο των σεξουαλικών σχέσεων, στην πραγματικότητα όμως δεν παραμείναμε στα στενά όρια της σχέσης μεταξύ δύο ανθρώπων και την υποκειμενικότητα που τη διαπερνά. Κατασκευάσαμε ένα συνεκτικό πλέγμα δεσμευτικών αρχών εντός ορισμένων ανθρώπινων σχέσεων πάντοτε σε συνάρτηση με την πρόσληψη του ανθρώπινου σώματος. Παραδείγματα κατέδειξαν πως ο άνθρωπος δεν λειτουργεί μόνος του εντός της κοινωνίας, ούτε καν ακόμη και στο βασίλειο των ζώων, όπου θα ήταν αναγκασμένος να συνυπάρχει με άλλα είδη. Κατά συνέπεια, εκκινήσαμε από τη θέση, την οποία ασπαζόμαστε πλήρως, πως ο άνθρωπος αποτελεί αυτοσκοπό, ενώ τελικός σκοπός του κόσμου είναι μια σύνθεση ηθικότητας και ευδαιμονίας, ένα σύστημα που αποβλέπει στην ατομική τελειότητα, αλλά και την ευδαιμονία των άλλων, ένα σύστημα τέλειων και ατελών καθηκόντων, με ιδανικό τελικό κριτή την αρχή από όπου ξεκινήσαμε, δηλαδή την αυτονομία του πρακτικού Λόγου.

Κεφάλαιο V

Επίλογος- Παρατηρήσεις

Συχνά, περισσότερο ή λιγότερο δικαιολογημένα, αναφαίνονται προβλήματα σχετικά με το ανθρώπινο σώμα στις ειδικότερες εκφάνσεις του. Από την πρώτη στιγμή της ύπαρξης σπερματοζωαρίων, ωαρίων και του ζυγωτού, μέχρι την ύπαρξη του εμβρύου και του νεογνού, από τις καταστάσεις ατόμων με σωματικές ή διανοητικές παθήσεις μέχρι τους ηλικιωμένους που πάσχουν από άνοια, ανακύπτουν ζητήματα που άπτονται του status του ανθρώπινου σώματος. Αυτοί οι προβληματισμοί είναι φυσικοί και επιβεβλημένοι, καθότι συνυφαίνονται με την ίδια την ανθρώπινη ζωή. Η σκοπιά από την οποία καταδείξαμε το κριτικό μας επιχείρημα, αλλά και τα βιοηθικά ερωτήματα έγιναν καθημερινότητα συζήτησης, ενδοσκόπησης και διαρκούς αναστοχασμού.

Με αφετηρία του ταξιδιού το φιλοσοφικό έργο του Ιμμάνουελ Καντ και εμβάθυνση σε διαφορετικές κριτικές προσεγγίσεις, αλλά και στη νομολογιακή-πολιτειακή αντιμετώπιση του ανθρώπινου σώματος, επιχειρήσαμε να αναδείξουμε την πολυπλοκότητα των ερωτημάτων στην ολότητά τους. Αναμετρηθήκαμε με τις απόψεις του Kant, του Fichte, του Parfit, της Korsgaard, της Chadwick, του Dworkin. Ανασκευάσαμε αρκετές απόψεις και, στο τέλος, αναμετρηθήκαμε με τον ίδιο τον εαυτό μας και τους ηθικούς κανόνες που υπαγορεύει ο ορθός Λόγος.

Κατασκευάσαμε ένα σύμπλεγμα ηθικών αρχών και θεμελιακών σχέσεων εντός των οποίων θα μπορούσε να θεωρηθεί ηθικά δικαιολογήσιμη η δωρεά ανθρώπινων οργάνων, ενώ απορρίψαμε την πώληση του ανθρώπινου σώματος ως μια πράξη αντίθετη στην ίδια την ανθρώπινη ιδιότητα. Εξηγήσαμε για ποιο λόγο ο Καντ θεωρεί πως τόσο η πώληση όσο και η δωρεά ανθρώπινων οργάνων είναι ηθικώς αποδοκιμαστές πράξεις. Εισάγαμε νέες έννοιες στο πεδίο του ανθρώπινου σώματος με την κατασκευή αντίστοιχων πινάκων, όπως η περίπτωση του χρυσιδανείου και της ανταλλαγής πνεύμονα ή νεφρού στο πλαίσιο έγγαμης συμβίωσης ή συμφώνου συμβίωσης ή μεταξύ στενών συγγενών και φιλίας χαρακτήρα.

Προχωρήσαμε ένα βήμα παραπάνω και προτείναμε την ηθική επιδοκομασία μεταμοσχεύσεων για τις ίδιες ετεροβαρείς συμβάσεις, όπως εκείνη της δωρεάς, με

πρόσθετους όρους και εντός πλαισίου προσωπικής και συναισθηματικής σχέσης μεταξύ δύο προσώπων στο πλαίσιο της αυτονομίας και σε μια σχέση που δεν έχει μεν τη νομική εγγύηση του γάμου ως κοινωνικού συμβολαίου, αλλά τηρεί τους κανόνες αμοιβαίας αγάπης και ισότητας, χωρίς χρηματικά ανταλλάγματα.

Προβληματιστήκαμε έντονα σε σχέση με την περίπτωση της δωρεάς, διότι υπάρχουν περιπτώσεις γάμων, αλλά και συμφώνων συμβίωσης ή φιλιών, όπου η αντίρρηση του Καντ περί αντικειμενοποίησης του σώματος και υποβίβασης της ανθρώπινης ιδιότητας δεν φαίνεται δυνατό να αντιμετωπιστεί.

Ασκήσαμε κριτική στην άποψη των ηρωικών πράξεων, που διακρίνονται από τις πράξεις αυτοκτονίας, και ιδίως στην ηθική υποχρέωση θυσίας της ζωής κάποιου υποκειμένου ως αντίστοιχη περίπτωση με εκείνη της δωρεάς νεφρού. Ο σκοπός του ήρωα είναι να κάνει κάτι για να προστατεύσει τον εαυτό του και τους συντρόφους του, δίχως να υποβιβάζει την ανθρώπινη ιδιότητά του.

Αιτιολογήσαμε γιατί είναι διαφορετική η προοπτική του ακρωτηριασμού του ποδιού μου, για να σώσω τη ζωή μου, από την περίπτωση της πώλησης νεφρού για να απαλλαγώ από τα χρέη μου. Η ανώνυμη προσφορά αίματος εν ζωή μας φαίνεται σαν μια πράξη που μειώνει τον κίνδυνο χρησιμοποίησης του δωρητή από τον λήπτη σαν αντικείμενο. Δεν υφίσταται, όμως, σεβασμός στην ηθικότητα του υποκειμένου, εάν προβαίνει σε δωρεά πνεύμονα εν ζωή αδιακρίτως, παρά μόνο σε δωρεά μη ζωτικής σημασίας οργάνων, που αποβάλλονται από τον ίδιο τον οργανισμό και αναπληρώνονται από το σώμα.

Υποστηρίξαμε την ύπαρξη ενός ατελούς καθήκοντος προσφοράς-βοήθειας στη μεταμόσχευση οργάνων του ανθρώπινου σώματος. Συμπεριλάβαμε, μάλιστα, το εν λόγω ατελές καθήκον, όπου το άτομο αποφασίζει σε ποια περίπτωση και ποιο βαθμό θα προσφέρει, στους όρους ενός συμφώνου συμβίωσης, ως νέου νομικού τύπου δέσμευσης του ζευγαριού που εξομοιώνεται ως προς τις νομικές συνέπειες με το γάμο, κατόπιν προαιρετικής επιλογής των δύο μερών. Ανεξάρτητα από το πεδίο των σεξουαλικών σχέσεων, δομήσαμε ένα επιχείρημα υπέρ της μεταμόσχευσης και στις περιπτώσεις της ύψιστης μορφής φιλίας, της φιλίας χαρακτήρα. Αντίθετα, διακρίναμε τις περιπτώσεις της εκπορνευμένης γυναίκας και των πολυγαμικών σχέσεων από άλλες μορφές αντικειμενοποίησης του ανθρώπινου σώματος μέχρι την έσχατη μορφή της απώλειας της ανθρώπινης ιδιότητας.

Δεν σταθήκαμε στο επιχείρημα του ίδιου του ανθρώπινου σώματος, αλλά προχωρήσαμε και στο πνεύμα στο πλαίσιο της καντιανής σύλληψης σώματος και πνεύματος. Αντιπαρατεθήκαμε με επιχειρήματα του Hegel και προάγαμε τις φαντασιακές υποθέσεις του Derek Parfit για τον εγκέφαλο και τις σφαίρες συνείδησης σε αναπόσπαστο μέρος αυτής της εργασίας, καθ' ομοίωση του εγκεφάλου που αποτελεί την αρχή και το τέλος του ανθρώπινου σώματος.

Αξίζει, λοιπόν, να διανθίσουμε τη φιλοσοφική μας τουλάχιστον αυτονομία με την ικανότητα να συλλαμβάνουμε νέα φιλοσοφικά προβλήματα και να αναζητούμε τρόπους επίλυσής των. Αφορμή αποτελεί η ίδια η ζωή και όχημα οι αρχές της βιοηθικής, που μας οδήγησαν να αναμετρηθούμε με την άποψη των ελευθεριοκρατών περί ιδιοκτησίας του εαυτού μας και να υποστηρίξουμε το απαραβίαστο του προσώπου, θεμελιώνοντάς το στην ίδια την έννοια της ελευθερίας και της αυτονομίας, όχι ανεύθυνα, αλλά με μεθοδικότητα και διεξοδική ανάλυση πάνω σε ηθικά επιχειρήματα, αλλά και στην αντιμετώπιση της πλούσιας αμερικανικής νομολογίας, μίας πλήρους ανάπτυξης καπιταλιστικής οικονομίας με διευρυμένες οικονομικοκοινωνικές ανισότητες. Η αμερικανική νομολογία μας απέδειξε πως ακόμη και σε συνθήκες ελευθεριότητας, οι ηθικές αρχές υπαγορεύουν την απαγόρευση πώλησης των αναπόσπαστων και ζωτικής σημασίας οργάνων, ενώ ως προς τα αποσπαστά και αυτοαναπληρώσιμα μέρη του ανθρώπινου σώματος διατυπώθηκαν διαφορετικές απόψεις, αποδεικνύοντας έτι μια φορά το πολυδιάστατο του ζητήματος και τη σύνδεση με τις κοινωνικές ανοχές, τα χρηστά ήθη και τα απαραίτητα όρια, που οφείλει να θέτει κάθε ευνομούμενη πολιτεία.

Συλλάβαμε τις απόψεις περί self-ownership και ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων επί του εαυτού μας και απομονώσαμε κάθε επιχείρημα στην ατομικότητα του αποδομώντας το. Στο ατελές ή ευρύ καθήκον προσφοράς-βοηθείας θεμελιώσαμε την άποψή μας για τις μεταμοσχεύσεις οργάνων και επισημάναμε τη σημασία του ύψιστου αγαθού, το οποίο αποτελείται όχι μόνο από την ατομική τελείωση, αλλά και την ευδαιμονία των άλλων. Όπλο στη φιλοσοφική φαρέτρα μας στάθηκε η κατηγορική προσταγή και με απόλυτο σεβασμό στην ανθρώπινη ιδιότητα παραθέσαμε πλήθος παραδειγμάτων σε κάθε εξατομικευμένη περίπτωση, ενώ αναθεωρήσαμε τις απόψεις που κρίναμε ότι είναι ηθικά ευάλωτες.

Τέλος, διακρίναμε τα μέλη του ανθρώπινου σώματος σε τρεις κατηγορίες και αναμετρηθήκαμε με καθεμια ξεχωριστά, διότι έτσι πρέπει να αντιμετωπίζονται. Συγκεκριμένα, διακρίναμε σε ζωτικής σημασίας και αναπόσπαστα μέλη του ανθρώπινου σώματος, όπως η καρδιά και ο εγκέφαλος, σε εν μέρει ζωτικής σημασίας και αναπόσπαστα μέλη, όπως το νεφρό, τα δόντια ή ο πνεύμονας και σε μέρη του ανθρώπινου σώματος, όπως οι τρίχες, οι βλέννες, οι εκκρίσεις, τα υγρά, για τα οποία δικαιολογήσαμε την ύπαρξη ενός περιορισμένου εμπράγματου δικαιώματος, εφόσον συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις.

Τέλος, δεν δικαιολογήσαμε τις τράπεζες αίματος, όπου στο Σικάγο και άλλες αμερικανικές πολιτείες επιτρέπονται από το νόμο, όπως θα διαπιστώσετε με μια απλή αναζήτηση, και τόσο η δωρεά αίματος όσο και πλάσματος αίματος έναντι χρηματικού ανταλλάγματος είναι νομικά επιτρεπτή και συνήθης. Εντέλει, αποδώσαμε τον τελικό σκοπό των ελλόγων υποκειμένων και αναστοχαστήκαμε επί των απόψεων του status του ανθρώπινου σώματος, στο βαθμό που επηρεάζει τις ηθικές κρίσεις και τους αντικειμενικούς μας σκοπούς. Ελπίζουμε να ανταπεξήλθαμε στις ανάγκες της ηθικής διεισδυτικότητας και να συλλάβαμε ορθότερα τα προβλήματα γύρω από το ανθρώπινο σώμα. Δεν προσπαθήσαμε να ακολουθήσουμε κατά πόδας τα βήματα του Καντ, αλλά να αντλήσουμε εναύσματα για περαιτέρω διερεύνηση, σημεία αντίστασης και τριβής.

Αποστόλης Φαρδής
Αθήνα, Νοέμβριος 2017

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

1. Anderson Elizabeth, Value in Ethics and Economics, Harvard University Press, 1995.
2. Bioethics, An Anthology, edited by Helga Kuhse and Peter Singer, second edition, Blackwell Philosophy Anthologies, Introduction, 2006.
3. Carrel Alexis, On the permanent life of tissues outside of the organism, Journal of Experimental Medicine, 1912.
4. Chadwick Ruth, The market of bodily parts: Kant and duties to oneself, Journal of Applied Philosophy, 1989.
5. Dorney S. Maureen, Moore v. the Regents of the University of California: Balancing the Need for Biotechnology Innovation against the Right of Informed Consent, Berkeley Technology Law Journal, vol. 5, Issue 2 Full, 1990.
6. Dworkin Andrea, Pornography: Men Possessing Women, New York, E. Dutton, 1981.
7. Friedman David, The Immortalists: Charles Lindbergh, Dr. Alexis Carrel and Their Daring Quest to live forever, New York, NY: Ecco/Harper Collins, 2007.
8. Gerrand Nicole, The misuse of Kant in the debate about a market for human body parts, Journal of Applied Philosophy, 1999.
9. Haigh A.E., The Tragic Drama of the Greeks, Clarendon Press, Oxford., 1896.
10. Hegel G.W.F., Über die wissenschaften Behandlungsarten des Naturrechts, Gesammelte Werke, Hamburg, 1968.
11. Herman B., «Could it be worth thinking about Kant on sex and marriage?», στο L.M. Antony και C. Witt (επιμ.), A mind of One's Own: Feminist Essays on Reason and Objectivity, Westview Press, 1993.

12. Horst Steven, *Beyond Reduction: Philosophy of Mind and Post-Reductionist Philosophy of Science*, published at www.oxfordscholarship.com, 2007 και Massimo Pigliucci, *Between holism and reductionism: a philosophical primer on emergence*, *Biological Journal of the Linnean Society*, May 2014.
13. Husserl E., *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Τυβίγγη, 1980.
14. Intrauterine death of one twin, with rescue of the other, in twin–twin transfusion syndrome, Authors A. Ohkuchi, H. Minakami, H. Shiraishi, I. Suzuki, T. Ohki, I. Sato, Published Date March 2002, Three-dimensional sonographic assessment of fetal urine production before and after laser surgery in twin-to-twin transfusion syndrome, Authors M. Yamamoto, M. Essaoui, B. Nasr, N. Malek, Y. Takahashi, R. Moreira de Sa, Y. Ville, Published Date 29 November 2007.
15. Kamm M. Frances, *Intricate Ethics, Rights, Responsibilities, and Permissible Harm*, Oxford Ethics Series, Oxford University Press, 2006.
16. Kant Immanuel, *Lectures on Ethics*, edited by Peter Heath, University of Virginia, J.B. Schneewind, Johns Hopkins University, translated by Peter Heath, Cambridge University Press, 1997.
17. Kerstein Samuel, «Kantian condemnation of commerce in organs», *Kennedy Institute Ethics Journal* 19 (2), 2009.
18. Kerstein Samuel, «Autonomy, moral constraints and market in kidneys», *Journal of Medicine and Philosophy* 34(6), 2009.
19. Kerstein Samuel, *How to Treat Persons*, Oxford University Press, 2013.
20. Korsgaard Christine, *Creating the Kingdom of Ends*, Cambridge University Press, 1996.
21. Korsgaard Christine, *Personal Identity and the Unity of Agency: A Kantian Response to Parfit*, *Philosophy and Public Affairs*, 18, no 2, Digital Access to Scholarship at Harvard, 2015.
22. Kushe Helga and Peter Singer, *Bioethics, An Anthology*, Second Edition, Blackwell Philosophy Anthologies, Blackwell Publishing, 2006.

23. Merle Jean-Christophe, A Kantian Argument for a Duty to Donate One's Own Organs. A Reply to Nicole Gerrand, *Journal of Applied Philosophy*, Vol. 17, No. 1, 2000.
24. Munzer Stephen, « An uneasy case against property rights in body parts», *Social Philosophy and Policy*, 1994.
25. Nagel Thomas, Personal Rights and Public Space, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 24, No 2, 1995.
26. Nozick Robert, *Anarchy, State, and Utopia*, Blackwell Oxford UK & Cambridge USA, 1993.
27. Nussbaum C. Martha, *Frontiers of Justice, Disability, Nationality, Species Membership*, The Tanner Lectures on Human Values, The Belknap Press of Harvard University Press, 2006.
28. Parfit Derek, *Reasons and Persons*, Oxford University Press, Clarendon Press, 1984.
29. Pippin B. Robert, *The persistence of Subjectivity on the Kantian Aftermath*, Cambridge University Press, 2005.
30. Radhika Rao, *Genes and spleens: Property, Contract or Privacy Rights in the Human Body?*, University of California, Hastings College of the Law, UC Hastings Scholarship Repository, 2007.
31. Reggiani Andrés Horacio, *God's Eugenicist. Alexis Carrel and the Sociobiology of Decline*, Berghahn Books, Oxford, 2007.
32. Rostill Luke David, *The ownership that wasn't meant to be: Yearworth and property rights in human tissue*, Wadham College, University of Oxford, 2013.
33. Schneider William, *Quality and Quantity: The Quest for Biological Regeneration in Twentieth-Centure*, Cambridge University Press, 1990.
34. Sharee Linda Squires RN, A case study of recipient twin surviving complications of Twin-to-Twin Transfusion Syndrome, 18 Oct 2013, onlinelibrary.wiley.com και Intertwin discordance in umbilical venous volume flow: a reflection of blood volume imbalance in twin-to-twin

transfusion syndrome, Authors M. Yamamoto, B. Nasr, L. Ortqvist, J.-P. Bernard, Y. Takahashi, Y. Ville, Published Date, 23 February 2007.

35. Steinbock Bonnie (edited), The Oxford Handbook of Bioethics, Part III, Bodies and Bodily Parts edited by Ronald Munson, Oxford University Press, 2007.

Ελληνόγλωσση

1. Dworkin Andrea, Pornography: Men Possessing Women, E.P. Dutton, 1989, σε ελληνική έκδοση: Πορνογραφία και ανδροκρατική κοινωνία, μετάφραση Λουκάς Θεοδωρακόπουλος, εκδόσεις Ουτοπία, 1983.
2. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts (1821): Βασικές κατευθύνσεις της φιλοσοφίας του δικαίου ή φυσικό δίκαιο και πολιτειακή επιστήμη. Μετάφραση Σταμάτης Γιακουμής, εκδόσεις Δωδώνη, 2004.
3. Immanuel Kant, Die Metaphysik der Sitten, Μετάφραση-Σημειώσεις-Επιλεγόμενα: Κώστας Ανδρουλιδάκης, 1^η έκδοση, εκδόσεις Σμίλη, Αθήνα, 2013.
4. Immanuel Kant, Groundwork, of the Metaphysics of Morals, 4:429, Cambridge University Press, 1997, Τα θεμέλια της μεταφυσικής των Ηθών, Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια Γ.Τζαβάρας, εκδόσεις Δωδώνη, 1984.
5. Johann Gottlieb Fichte, Ο Προορισμός του Ανθρώπου, Πρόλογος, εισαγωγή, μετάφραση: Θεόδωρος Πενολίδης, εκδόσεις Κράτερος, 2010.
6. Kant Immanuel, Κριτική του Πρακτικού Λόγου, Μετάφραση-Σημειώσεις-Επιλεγόμενα: Κώστας Ανδρουλιδάκης, εκδόσεις Εστία, 2011.
7. Kymlicka Will, Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας, Εισαγωγή-Μετάφραση: Γρηγόρης Μολύβας, εκδόσεις Πόλις, 2005.
8. Rawls John, A Theory of Justice, Επίμετρο Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, μετάφραση Φίλιππος Βασιλόγιαννης, επιμέλεια Ανδρέας Τάκης, εκδόσεις Πόλις, 2010, πρωτότυπο 1971.

9. Ricoeur Paul, Ο ίδιος ο εαυτός ως άλλος, Μετάφραση Βίκυ Ιακώβου, εκδόσεις Πόλις, 2008.
10. Ανδρουλιδάκης Κώστας, Καντιανή Ηθική, Θεμελιώδη Ζητήματα και Προοπτικές, εκδόσεις Ιδεόγραμμα, 2010.
11. Βασιλόγιαννης Φίλιππος, Πρόσωπα, Λόγοι και Πράγματα, Ιδιοκτησία και μη διανεμητική δικαιοσύνη, εκδόσεις Ευρασία, σειρά Νομική Σκέψη, 2015.
12. Βασιλόγιαννης Φίλιππος, Το ανθρώπινο σώμα ως πρόσωπο και πράγμα, Δίκαιο, Ηθική και Βιοηθική: πρακτικά διλήμματα, προδημοσιεύσεις.
13. Βιδάλης Κ. Τάκης, Βιοδίκαιο, Πρώτος Τόμος: Το πρόσωπο, Πρόλογος: Γ. Κουμάντος, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής, Διεύθυνση Σειράς: Μ. Καϊάφα- Γκμπάντι, Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, εκδόσεις Σάκκουλα, 2007.
14. Παπαδάκη Λίνα, Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής, Καντιανές Προσεγγίσεις, εκδόσεις Νήσος, 2017.
15. Σούρλας Κίμων, Ερμηνεία Αστικού Κώδικος, Αθήναι, 1952.
16. Σούρλας Παύλος, Τα βλαστοκύτταρα στη βιοϊατρική έρευνα: βασικά ηθικά προβλήματα, εκδόσεις Ισοπολιτεία, 2001.